

POLSKA AKADEMIA NAUK
WYDZIAŁ NAUK HUMANISTYCZNYCH I SPOŁECZNYCH
KOMITET SŁOWIANOZNAWSTWA

SLAVIA
ORIENTALIS

Rocznik LXXIV

Nr 4

Warszawa 2025

Wydawca:
Komitet Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk

Publikacja dofinansowana ze środków Polskiej Akademii Nauk

REDAKTOR NACZELNY
Andrzej Dudek

SEKRETARZ REDAKCJI
Bartłomiej Brządkiewicz

KOMITET REDAKCYJNY
Adam Bezwiński • Maria Cymborska-Leboda • Adam Fałowski • Stefan Kozak •
Izabella Malej • Eliza Małek • Jolanta Mędelska • Michael Moser •
Siergiej Nikołajew • Andriej Ranczyn • Janusz Rieger • Lucjan Suchanek

RADA NAUKOWA
Przewodnicząca: Anna Woźniak – Polska (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) •
Fłorij Bacewicz – Ukraina (Львівський національний університет ім. Івана Франка) •
Iryna Bahdanowicz – Białoruś (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск) •
Feliks Czyżewski (emeritus) – Polska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin) •
Maria Plioukhanova – Włochy (Università degli Studi di Perugia) •
Swietłana Titarenko – Rosja (Санкт-Петербургский государственный университет)

© Copyright by Komitet Słowianoznawstwa PAN
Warszawa 2025

Od roku 2024 kwartalnik jest publikowany wyłącznie w formie elektronicznej:
<https://journals.pan.pl/slo>

ADRES REDAKCJI
„Slavia Orientalis”
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Katedra Rosjoznawstwa
30-059 Kraków, ul. Władysława Reymonta 4
E-mail: slavia-orientalis@uj.edu.pl

Skład i łamanie:
LogoScript Sp. z o.o.
logoscript@logoscript.pl
www.logoscript.pl, tel. (+48) 691 667 844

Profesor Adam Bezwiński
(12 maja 1941 – 18 września 2025)

Pamięci
Prof. dra hab. Adama Bezwińskiego
Redaktora Naczelnego
kwartalnika „Slavia Orientalis” w latach 2012-2020,
wybitnego znawcy literatury i kultury rosyjskiej
niniejszy numer dedykuje
Redakcja

SPIS TREŚCI

PAMIĘCI TYCH, KTÓRZY ODESZLI

Beata Trojanowska – Profesor Adam Bezwiński (12 maja 1941 – 18 września 2025).	11
--	----

LITERATUROZNAWSTWO I KULTUROZNAWSTWO

Anastasia Gulina – Белорусская русскоязычная драматургия после 2020 года: история травмы (на примере анонимных произведений).	15
Anastassiya Starodubtseva – Новый учебник истории России (2023) как инструмент государственной пропаганды: некоторые ключевые нарративы.	33
Marta Zambrzycka – Ukraińskie pejzaże pamięci. Malarstwo Anatolija Łymarewa i Anatolija Krywołapa	51

JĘZYKOZNAWSTWO

Галина Наєнко – Рукопис Матвія Десятого 1507 року: до визначення руської редакції церковнослов'янської мови	67
Adam Fałowski – Jeszcze o rutenizmach we współczesnym polskim języku ogólnym w ujęciu Andrzeja Bańkowskiego	85
Флорій Бацевич – Контекстуально-ситуативний режим інтерпретації тексту: спроба обґрунтування.	103

Alena Rudenka – Канцэпт «радзіма» ў моўнай карціне свету беларусаў: паводле анкетавання	113
Світлана Шийка – Прізвища Рівненщини із суфіксом <i>-ськ-</i> у контексті германо-слов'янського мовного розвитку	129
Наталія Карікова – Мовний ландшафт Харкова за часів незалежності України (від серпня 1991 року й дотепер)	147
Анна Скорофатова – Постправда і народний наратив: семантико-прагматичні стратегії трансформації фейків у меми в українському суспільстві в умовах війни.	165

RECENZJE

Grzegorz Ojcewicz: Ксения Игоревна Кривошеина, МАТЬ МАРИЯ (СКОБЦОВА). СВЯТОСТЬ БЕЗ ГРАНИЦ. ISIA Media Verlag, Лейпциг 2025, сс. 348.. . . .	179
Piotr Złotkowski: Z DZIEJÓW JĘZYKÓW WSCHODNIOŚLAWIAŃSKICH, pod red. Jana Sosnowskiego, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2024, ss. 217.	183
Anna Rudyk: Anna Stasienko, ZJAWISKO PARCELACJI WE WSPÓŁ-CZESNYM JĘZYKU ROSYJSKIM I POLSKIM, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego: 2024, ss. 240.	189

SPRAWOZDANIE

Svitłana Romaniuk, Natalia Kostusiak – Seminaria doktoranckie „Lingwistyka ponad granicami. Polska-Ukraina”	193
---	-----

KSIAŻKI NADEŚLANE

CONTENTS

IN MEMORY OF THE DEPARTED

Beata Trojanowska – Professor Adam Bezwiński (12 May 1941 – 18 September 2025).	11
---	----

THE STUDY OF LITERATURE AND CULTURE

Anastasia Gulina – Belarusian Russian-Language Drama after 2020: The History of Trauma (Based on Anonymous Works)	15
Anastassiya Starodubtseva – New Russian History Textbook (2023) as a Tool of State Propaganda: Some Key Narratives	33
Marta Zambrzycka – Ukrainian Memory Landscapes. Paintings by Anatolii Lymarev and Anatolii Kryvolap	51

LINGUISTICS

Halyna Naienko – Manuscript of Matthew the Tenth, 1507: On the Determination of the Characteristics of the Rus'ian Recension of Old Church Slavonic.	67
Adam Fałowski – More on Ruthenisms in the Contemporary Polish General Language in Andrzej Bańkowski's perspective	85
Floriy Batsevych – The Contextual-Situational Mode of Text Interpretation: An Attempt at Justification	103

Alena Rudenka – The Concept of ‘Homeland’ in the Linguistic Worldview of Belarusians: According to Survey Data	113
Svitlana Shyika – Surnames of the Rivne Region with the Suffix -s’k- Within the Context of Germanic-Slavic Linguistic Development	129
Nataliia Karikova – The Linguistic Landscape of Kharkiv During the Independence of Ukraine (from August 1991 to date)	147
Anna Skorofatova – Post-Truth and Popular Narrative: Semantico-Pragmatic Strategies of Transforming Fake Narratives into Memes in Ukrainian Society under Conditions of War.	165

REVIEWS

REPORT

PUBLICATIONS RECEIVED

СОДЕРЖАНИЕ

ПАМЯТИ УСОПШИХ

Беата Трояновска – Профессор Адам Безвиньски (12 мая 1941 - 18 сентября 2025)	11
---	----

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Анастасия Гулина – Белорусская русскоязычная драматургия после 2020 года: история травмы (на примере анонимных произведений).	15
Ананстасия Стародубцева – Новый учебник истории России (2023) как инструмент государственной пропаганды: некоторые ключевые нарративы.	33
Марта Замбжицка – Украинские пейзажи. Картины Анатолия Лимарева и Анатолия Криволапа	51

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Галина Наенко – Рукопись Матвея Десятого 1507 года: к определению русской редакции церковнославянского языка	67
Адам Фаловски – Еще о словах белорусского и украинского происхождения в современном польском литературном языке с точки зрения Анджея Баньковского	85
Флорий Бацевич – Контекстуально-ситуативный режим интерпретации текста: попытка обоснования	103

Алена Руденка – Концепт «родина» в языковой картине мира белорусов: по данным опросов	113
Свитлана Шийка – Фамилии Ровненщины из суфиксом <i>-ск-</i> в контексте германо-славянского языкового развития	129
Наталия Карикова – Языковой ландшафт Харькова со времен независимости Украины (с августа 1991 года и до сих пор).	147
Анна Скорофатова – Постправда и народный нарратив: семантико-прагматические стратегии трансформации фейков в мемы в украинском обществе в условиях войны.	165

РЕЦЕНЗИИ

ОТЧЕТ

КНИЖНЫЕ НОВИНКИ

PAMIĘCI TYCH, KTÓRZY ODESZLI

PROFESOR ADAM BEZWIŃSKI (12 MAJA 1941 – 18 WRZEŚNIA 2025)

18 września 2025 roku odszedł od nas prof. dr hab. Adam Bezwiński – wybitny filolog rosyjski, literaturoznawca i kulturoznawca, redaktor naczelny kwartalnika „Slavia Orientalis” w latach 2012-2020. Autor ponad 120 prac naukowych opartych na własnych badaniach, tłumacz licznych dokumentów istotnych dla zrozumienia Rosji i jej kultury, niestrudzony nauczyciel i wychowawca wielu pokoleń studentów oraz doktorantów.

Trudno pogodzić się z tą stratą – odszedł bowiem człowiek niezwykle: o wielkiej kulturze osobistej, głęboko oddany nauce i drugiemu człowiekowi.

Profesor Adam Bezwiński urodził się 12 maja 1941 roku w Kętach (woj. małopolskie), gdzie ukończył szkołę podstawową oraz Liceum Ogólnokształcące. Po zdaniu matury podjął pracę w betoniarni. W 1960 roku rozpoczął studia z zakresu filologii rosyjskiej w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. Po ich ukończeniu został skierowany do pracy w Technikum Ekonomicznym w Szubinie, gdzie uczył również w szkole podstawowej i zasadniczej szkole zawodowej.

W 1967 roku, z powodów rodzinnych, przeniósł się do Olsztyna. Tam podjął pracę jako lektor języka rosyjskiego w Studium Nauczycielskim, które z czasem przekształcono w Wyższą Szkołę Pedagogiczną. W latach 1973-1975 pełnił funkcję kierownika Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych na tej uczelni.

W roku 1970, po nawiązaniu kontaktu z prof. Ryszardem Łużnym, Profesor Adam Bezwiński rozpoczął pracę nad rozprawą doktorską. Skupił się na rosyjskim romanizmie oraz społeczno-filozoficznej myśli konserwatywnej, reprezentowanej przez nurt słowianofilstwa. Tematem jego dysertacji stała się twórczość literacka Aleksego Chomiakowa – współtwórcy tej doktryny. Obrona pracy doktorskiej miała miejsce w grud-

niu 1974 roku przed Komisją Rady Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozprawa, zawężona do analizy poezji A. Chomiakowa, została opublikowana przez Ossolineum w 1976 roku. Pozostałe części dysertacji ukazały się jako samodzielne studia na łamach czasopism „Slavia Orientalis” oraz „Studia Polono-Slavica-Orientalia. Acta Literaria”.

W 1975 roku, w związku z propozycją otrzymania mieszkania, Profesor Bezwiński podjął pracę w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Bydgoszczy. Został zatrudniony w Zakładzie Filologii Rosyjskiej, gdzie pracował do 1985 roku, nieprzerwanie utrzymując żywe kontakty naukowe z prof. Ryszardem Łużnym oraz kierowanym przez niego Instytutem. W tym okresie odbył półroczny staż naukowy na Uniwersytecie Leningradzkim, który pozwolił Mu sprecyzować zainteresowania badawcze, zgromadzić bogaty materiał źródłowy oraz przygotować monografię poświęconą Aleksandrowi Puszkiniowi i rosyjskim schellingianistom: *Aleksander Puszkini a idealiści moskiewscy. Kontakty – współpraca – powinowactwa*. W tym samym czasie ukazała się również jego praca *Idealiści moskiewscy. Z dziejów romantycznej myśli i kultury rosyjskiej*, która stała się podstawą przewodu habilitacyjnego zakończonego w październiku 1983 roku nadaniem przez Radę Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego stopnia doktora habilitowanego.

Lata 1975-1985 były dla Profesora Adama Bezwińskiego czasem intensywnego rozwoju naukowego. Poszerzał wówczas swoje zainteresowania o zagadnienia rosyjskiej myśli religijnej oraz problematyki historiozoficznej, podejmując nowe, ambitne tematy badawcze. Równolegle aktywnie uczestniczył w życiu akademickim i kulturalnym, organizując liczne sympozja i konferencje. Szczególne miejsce w jego działalności zajmowała inicjatywa Tygodni Kultury Chrześcijańskiej, której poświęcił blisko dwadzieścia lat, traktując ją jako ważną przestrzeń dialogu duchowego i intelektualnego. Dwukrotnie pełnił w tym okresie funkcję prodziekana Wydziału Humanistycznego bydgoskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

W 1985 roku Profesor podjął pracę w Instytucie Filologii Rosyjskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie przez trzy lata, jako docent, kierował Zakładem Historii Literatury Rosyjskiej. Jesienią 1988 roku przeniósł się na Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, obejmując stanowisko kierownika Zakładu Filologii Rosyjskiej. Pierwszy rok pracy poświęcił m.in. na organizację nowej jednostki – Instytutu Filologii Słowiańskiej, którego został pierwszym dyrektorem. W grudniu 1990 roku otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego UMK, a w czerwcu 1995 roku uzyskał tytuł profesora.

W 2003 roku Profesor zrezygnował z pełnionych funkcji na UMK i rozpoczął pracę na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy jako profesor zwyczajny. Na Wydziale Humanistycznym powierzono mu kierowanie Katedrą Historii i Teorii Literatury Rosyjskiej. Choć formalnie przeszedł na emeryturę 30 września 2006 roku, kontynuował pracę naukową i dydaktyczną do września 2012 roku.

Od 1999 roku przez wiele kadencji był członkiem Komitetu Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, a jego ostatnia kadencja przypadła na lata 2020-2023. W 2000 roku uczestniczył w pracach Komisji Kultury Słowian Polskiej Akademii

Umiejętności w Krakowie. W 2012 roku, na wniosek Komitetu Słowianoznawstwa PAN, został powołany na stanowisko Redaktora Naczelnego kwartalnika „Slavia Orientalis”. Z uwagi na pogarszający się stan zdrowia – chorobę oczu – zakończył tę działalność w 2020 roku.

W kręgu zainteresowań Profesora Adama Bezwińskiego znajdowała się również muzyka – z pasją i regularnością uczestniczył w piątkowych koncertach Filharmonii Pomorskiej w Bydgoszczy. Na początku lat osiemdziesiątych nawiązał bliską znajomość z wieloletnim dyrektorem tej instytucji, Andrzejem Szwalbem, któremu zaproponował poszerzenie programu festiwalowego Międzynarodowego Kongresu Muzykologicznego o zagadnienia słowianoznawcze i bizantynoznawcze. Wyrazem jego głębokiej pasji do słowa i muzyki były organizowane przez Profesora konferencje naukowe Sekcji Słowianoznawczej w ramach festiwali Musica Antiqua Europae Orientalis (MAEO). Ich wyjątkowość polegała na harmonijnym połączeniu refleksji naukowej z przeżyciem artystycznym – po obradach spotykaliśmy się na wieczornych koncertach w Filharmonii Pomorskiej im. Jana Paderewskiego.

Pokłosiem tej działalności jest imponujący zbiór dwunastu tomów zatytułowanych *Musica Antiqua. Acta Slavica*, zawierających teksty wygłoszone przez uczestników Kongresu, reprezentujących zarówno polskie, jak i zagraniczne ośrodki akademickie.

Z Filharmonią Pomorską Profesor był związany w sposób szczególny. Wiele Jego tekstów poświęconych jest prezentacji wnętrza i otoczenia budynku – „piękna organizowanego przez Andrzeja Szwalbego” – obejmującego liczne gobeliny, popiersia, rzeźby i obrazy. Profesor Bezwiński poddał analizie wybrane tapiserie i gobeliny zdobiące gmach Filharmonii Bydgoskiej, a także zajmował się koncepcją romantyczności w odniesieniu do posągów i rzeźb zgromadzonych w Ostromecku.

Zwieńczeniem tej fascynacji było napisanie dziennika, w którym w sposób chronologiczny ujął wszystkie wydarzenia związane z osobą Andrzeja Szwalbego. Publikacja zatytułowana *Andrzeja Szwalbego portret niedokończony* ukazała się nakładem Filharmonii Pomorskiej w 1996 roku i została opatrzona wstępem Stefana Pastuszewskiego.

Profesor Adam Bezwiński aktywnie uczestniczył w pracach Rady Naukowej Międzywydziałowego Zakładu Badań nad Kulturą Bizantyjsko-Słowiańską Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Był członkiem Komitetu Redakcyjnego czasopisma „Studia Literaria Polono-Slavica”, redagował serie wydawnicze, opiniował prace naukowe przeznaczone do druku. W 1999 roku został powołany w skład Komitetu Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, został również członkiem redakcji kwartalnika „Slavia Orientalis” oraz Rady Programowej III Programu Telewizji w Bydgoszczy.

Za swoją wybitną działalność naukową i organizacyjną Profesor otrzymał liczne wyrazy uznania. Szczególnie cenił te, które wiązały się z redagowaniem pięćdziesięciu tomów „Slavii Orientalis”, organizacją Sekcji Słowianoznawczej podczas corocznych festiwali Musica Antiqua Europae Orientalis w Filharmonii Pomorskiej im. I. J. Paderewskiego w Bydgoszczy oraz z wieloletnim zaangażowaniem w Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej. Duże znaczenie miało dla niego także wyróżnienie w postaci dyplomu „Zasłużony dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej”, przyznanego w 2001 roku za ponad dwudziestoletnią działalność.

Sprawy Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy zawsze były Profesorowi bliskie. Jako absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego przynosił na bydgoski grunt wartości i tradycje swojej Alma Mater. Integrował środowisko rusycystów, pozostając z nami w stałym kontakcie aż do ostatnich dni. Spotykaliśmy się co roku w kameralnym gronie z okazji świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy – często w domu Profesora, by wspólnie dzielić się refleksjami, rozmawiać o bieżących sprawach i wydarzeniach na uczelni.

Nieobecność Profesora Adama Bezwińskiego napawa nas głębokim smutkiem i pozostawia trudną do wypełnienia pustkę. W naszej pamięci na zawsze pozostaną Jego uwagi, naukowe wskazówki i życiowe rady. Profesor zawsze będzie dla nas Mistrzem i Mentorem – człowiekiem, który w szeroko rozumianej humanistyce nieustannie poszukiwał piękna w słowie i dźwięku, w całym otaczającym Go świecie.

Beata Trojanowska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Anastasia Gulina

Lublin, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

БЕЛОРУССКАЯ РУССКОЯЗЫЧНАЯ ДРАМАТУРГИЯ ПОСЛЕ 2020 ГОДА: ИСТОРИЯ ТРАВМЫ (НА ПРИМЕРЕ АНОНИМНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ)

Belarusian Russian-Language Drama after 2020: The History of Trauma (Based on Anonymous Works)

ABSTRACT: After the protests of 2020, Belarusian theatre has been functioning under conditions of increasing censorship. Moreover, many theatre practitioners have been forced into exile, resulting in the emergence of the phenomenon of Belarusian theatre in exile. In this context, a number of playwrights, prioritizing their personal safety, have chosen to remain anonymous or publish their works under pseudonyms. This article, adopting the perspective of trauma studies, analyses three such plays, which makes it possible to identify several “painful points” within the current disintegration of Belarusian society and to understand the artistic means through which the authors attempt to overcome not only the recent traumatic experience of Belarusian society but also earlier ones, associated with such key historical events as the Chernobyl disaster and the collapse of the Soviet Union.

KEYWORDS: post-Soviet space, Belarus, national identity, trauma studies, contemporary Belarusian drama

Важной отличительной особенностью белорусских выборов 2020 года стала (помимо очевидного политического и социального конфликтов) эстетическая конфронтация между властью и протестующими. Несомненно, значительную роль в этом сыграли события, связанные с Национальным театром имени Янки Купалы, который поддерживали театральные коллективы не только в Минске, но и в Бресте, Гродно, Могилеве и других городах¹. Многие белорусские драматурги также активно участвовали в протестах, а позднее, в своих произведениях старались отобразить и до сих пор продолжают показывать, как политические протесты пятилетней давности отразились на жизни белорусского общества. Среди русскоязычных драматургов Беларуси, которые посвятили событиям 2020 года

¹ Подробнее – А. Moskwin, *Cultural protest in Belarus: theatres during the Belarusian revolution (2020)*, „Canadian Slavonic Papers” 2021, vol. 63, Issue 3-4, pp. 358-370.

и последующим репрессиям свои пьесы, можно назвать Диану Балыко, Марию Белькович, Андрея Курейчика, Сашу Филипенко. При этом существует ряд анонимных драматургических произведений, премьеры которых по понятным причинам состоялись за границей (в Польше или Литве, например). Их авторы вынуждены, руководствуясь соображениями собственной безопасности, обратиться к традициям советского «самиздата», заменив печатные машинки и копировальную бумагу электронной почтой и различными мессенджерами. Парадоксальным образом данная анонимность, отсутствие известной фамилии автора на титульном листе, делает сюжеты данных произведений универсальными, общими для всех, кто так или иначе принимал участие в протестах 2020 года: «те, кто пережили катастрофическое событие, оказываются скорее носителями истории, которая им не вполне принадлежит»². Анализ данных произведений позволяет выделить несколько «болезненных точек» сегодняшней разобщенности белорусского общества и, возможно, обнаружить пути его преодоления.

Современные исследования травмы формируют специфическую перспективу, позволяющую рассматривать литературу как пространство, в котором проговаривается и анализируется травматический опыт. Мировая литература XX века (в том числе и белорусская, если говорить о нарративе Второй Мировой войны или чернобыльской трагедии) представляет собой поле осмысления как коллективных исторических и социокультурных катастроф, так и индивидуальной травмы. В этом контексте литературный текст становится не только формой репрезентации, но и своеобразным «местом травмы» — попыткой выразить опыт, который часто оказывается трудно поддающимся описанию, что заметно влияет на структуру повествования.

Исследования, посвящённые травматическим обстоятельствам в литературе, начали активно развиваться в 1990-х годах. Значительный вклад в формирование этого направления внесли такие исследователи, как Кэти Карут, Шошана Фелман, Кали Таль, чьи работы позволяют комплексно рассмотреть драматургический текст как форму репрезентации коллективного и индивидуального опыта насилия, утраты памяти, проявляющихся на уровне языка, структуры и телесности. Несмотря на явное травматическое содержание современной белорусской литературы (особенно произведений, созданных после 2020 года), работы рассматривающие данный аспект пока ещё немногочисленны. Литературовед Ирина Лаппо выделяет три направления в современном белорусском театральном процессе, существующем в эмиграции: 1) пра балючае: пратэсты, вайна, палітвязні, эміграцыя; 2) пра вечнае; 3) пра роднае: беларускі культурны код, „мой родны кут”, зварт да фальклору³. Пьесы, рассматриваемые в данной статье (*SEXTHUS: Диалоги августа, Новое время и Море Кристины*) не-

² К. Карут, *Травма, время и история*, (перевод Е. Трубина), [в:] *Травма: пункты*, ред. С. Ушакин и Е. Трубина, Москва 2009, с. 562.

³ Подробнее – І. Лаппо, *Незалежны беларускі тэатр у Польшчы: тры сезоны ў выгнанні*, „Studia Białorusinistyczne” 2024, nr 18, ss. 193-222.

сомненно относятся к первой группе, при этом все они не только повествуют о событиях 2020 года, но и, в той или иной степени, обращаются к их «предыстории».

***SEXTHUS*. Диалоги августа⁴**

В пьесе представлена драма обычной минской семьи: молодые супруги, двое маленьких детей, свекровь. Супруги Лена и Костя были общественными наблюдателями на выборах, позже Костя участвовал в протестах (надо заметить, скорее – в пассивной форме), его арестовывают, Лена естественно переживает, находит адвоката, свекровь Ирина Павловна обвиняет в происходящем невестку. Несмотря на то, что действие пьесы разворачивается непосредственно во время августовских протестов 2020 года, они так и остаются за сценой — герои только говорят о происходящем в Минске, обсуждают фотографии и новости. Таким образом читатель может наблюдать так называемый *collapse of witnessing* («крах засвидетельствования»)⁵, при котором человеческое сознание не способно воспринимать и анализировать получаемый травматический опыт в момент события. Автор, вынося кульминационные для персонажей и страны события за пределы текста, создает типичные условия для репрезентации травмы: она не может быть «показана в лоб», только обрисована кругом молчания, повторами, физической реакцией.

Оказавшись в новой действительности, персонажи уже в первой сцене не могут подобрать слова, чтобы ее описать:

ЛЕНА. Забей вообще на слова, да? Сейчас всё что мы не говорим – всё мимо кассы: я могу говорить, что люблю тебя, или обижаться, что обращения такого не заслужила, а могу Блейка читать, мать твою на хуй заслать, но это всё не то, потому что всё растворено вот в этом во всём, что происходит. Привкус, понимаешь? И от этого обнуляется всё. Обнуление, обнуление, обнуление. Любое понятие, слово, мысль – это всё сейчас веса не имеет, сейчас ничего не имеет веса. Сейчас всё не про всё, и всё не про это. Всё никак⁶.

Даже такая короткая реплика демонстрирует не только беспомощность героини в сложившейся ситуации, но и очевидное бессилие языка: многочисленные

⁴ Премьера – 25 марта 2023 года, под названием «Август», BY-Teatr, Варшава. Режиссер – Андрей Новик. Другие постановки: Финляндия, режиссер – Владимир Ушаков; Литва, режиссер – Александр Марченко. В переводе на польский (перевод – Agnieszka Sowińska) пьеса опубликована в антологии новейшей белорусской драматургии *Niekończący się sierpień. Antologia nowego dramatu białoruskiego*, Koncepcja, wybór tekstów i redakcja: Irina Lappo i Henryk Mazurkiewicz, Agencja Dramatu i Teatru ADiT, Warszawa 2025.

⁵ C. Caruth, *Trauma and Experience: Introduction*, [in:] *Trauma: Explorations in Memory*, ed. by C. Caruth, Baltimore: Johns Hopkins UP 1995, pp. 3-12.

⁶ *Ex-son, SEXTHUS. Диалоги августа*, с. 2. Текст предоставлен автором.

бессмысленные повторы, обращение к обценной лексике, которая в качестве защитной реакции призвана заполнить образовавшуюся семантическую пустоту, в дальнейшем — попытки с помощью некой аналогии найти психологическое укрытие в стихотворении Блейка *Король Гвин*. Травматический опыт, приобретаемый персонажами, приводит к нарушениям в восприятии линейности времени: он не только отсылает к происходящим в настоящий момент на улицах Минска событиям, но и экстраполирует эмоции героев на весь текст в виде предчувствий и навязчивых фантомов, создавая нарративную интригу и приближая читателя к финальной развязке.

Несмотря на максимально бытовую реалистичность происходящего, определенные приемы, использованные драматургом, отсылают читателя к театру абсурда, что также, несомненно, подчеркивает травматичность происходящего, тем самым придавая индивидуальному опыту героев общечеловеческую универсальность. Помимо упомянутых выше лексической невыразимости, фрагментации времени и действия, автор также использует такие приемы, характерные для театра абсурда, как бессмысленные действия (например, поиск якобы потерявшейся сережки) или же многочисленные паузы в диалогах.

Ощущение нарушенности линейности времени автор усиливает, отказываясь от канонической структуры драмы: текст пьесы фрагментарен, эпизодичен, сюжет прерывается монологами героев и вставными повествовательными элементами. Важно отметить, что данные монологи представляют собой скорее воспоминания героев об описываемых событиях, подчеркивая неразрывную связь с полученным травматическим опытом. Многочисленные обращения к пережитому, «отдаленные во времени и пространстве» (то есть уже после эмиграции) попытки авторефлексивной репрезентации травматического опыта, по мнению Кэти Карут⁷, являются типичными характеристиками травматического текста. Надо отметить, что Лена в разговоре с подругой в определенной степени осознает происходящие «временные нарушения» и пытается их как-то «систематизировать»:

ЛЕНА. Я не крутая, Марина, совсем не крутая. Просто я вот сейчас подумала, что это только первое время должно быть страшно. А уже совсем не первое время, уже, наверное, третье время. *Первое время, это когда всё началось, второе время, когда Костю забрали. А теперь уже третье время...* Странно говорю, да? Короче, я не крутая, и не сильная. Я странная, нахуй⁸.

Активное использование обценной лексики — еще один способ продемонстрировать бессилие языка и невозможность героев справиться с травматическим опытом. Если в репликах Лены использование нецензурных оборотов — свиде-

⁷ C. Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*, Baltimore 1996, p. 91-92.

⁸ *Ex-son, SEXTILIS. Диалоги августа...*, с. 15.

тельство беспомощности, преодолеваемое в дальнейшем, то в случае Ирины Павловны, матери Кости, — это явный признак агрессии, неосознанной попытки перенести вину за случившееся на другого человека, то есть — на свою невестку:

ИРИНА ПАВЛОВНА (*медленно*). Прошмандовка. Тварь. Овца. Шлюха. Проститутка. Ничтожество. Убожество. Чернь. Шлёндра. Мурло. Лярва. Разгильдяйка. Тупица. Бестолочь. Паразитка. Шваль. Дырка. Грымза. Сука. Пугало. Мразота. Кровопийца. Дармоедка. Шаболда. Сопля. Говно. Размазня. Лахудра. Шмара. Скотина. Зараза. Падла. Гади́на. Недоносок. Профурсетка. Свиноматка. Курва. Шалашовка. Дрянь. Вахлячка. Пустышка. Ссыкуха. Кретинка. Раздолбайка. Холера. Подстилка. Мочалка. Глиста. Мерзавка. Шалава. Псина. Дегенератка. Мымра. Гнида. Бестия. Нехристь. Потаскуха. Жаба. Стерва. Поскудь. Моромойка.
ЛЕНА. Ирина Павловна, так вы сможете с детьми посидеть?⁹

Абсурдный поток ругательств обнаруживает неспособность героини осознать происходящее, а нарочито спокойная и отстраненная реакция Лены подчеркивает поколенческий конфликт, так или иначе присутствующий во всех анализируемых текстах: Лена, в стремлении остановить проклятия свекрови, намеренно роняет на кафельную плитку хрустальный графин с водой, а Ирина Павловна ранит о его осколки ступню:

ЛЕНА. *Кровь капала с её ступни, а она сидела и смотрела куда-то сквозь стену.*

ИРИНА ПАВЛОВНА. Я сейчас к Анюте в комнатку зашла когда, посмотрела так на неё... он же, Костя, ради неё, ведь, да?.. И ради Тёмки... Вы же ради них ведь?.. Все вы... все вы ради них ведь?..

ЛЕНА. *Я смотрела на лужицу крови на светлой плитке. В ту минуту у меня не было такого ответа... Ну, за перемены, ну надоело, ну... все пространное такое. А вот к такому ответу я ещё не пришла. Поэтому и смотрела на лужицу крови, не поднимая глаз...*

ИРИНА ПАВЛОВНА. Ну и я тогда ради вас... жучка за внучку... внучка за бабуку... тянем-потянем... тянем-потянем...¹⁰

Реальная физическая боль фокусирует страх и волнения старшей героини, незначительное ранение становится субъектным центром переживания травмы, «сжимая» эмоции Ирины Павловны до «локального пространства тела»¹¹, тем самым помогая найти пути преодоления конфликта с невесткой, встать на ее сторону. В современных западных исследованиях концепт травмы зачастую связывают с понятием идентичности. Как замечает исследователь Мишель Балаев, «центральной положением в современной литературной теории травмы

⁹ Там же, с. 12.

¹⁰ Там же, с. 14.

¹¹ E. Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford 1985, p. 35.

остаётся утверждение о том, что травма провоцирует невыразимый страх, который разрушает или расщепляет идентичность»¹². Тем не менее, именно опасения за судьбу детей и внуков помогают Ирине Павловне отказаться от идеологических штампов лукашенковской пропаганды, которыми она активно пользовалась в спорах с адвокатом («Ты мне знаешь какую лучше легенду расскажи? Про то, как нас Польша с Литвой захватить хотят и вам на митингах, не стесняясь, деньги раздают»¹³), и возвращают ей собственную идентичность:

ИРИНА ПАВЛОВНА. Я человек прагматичный, я другой системой воспитана, всё по-другому у меня, и я так привыкла жить. И мне многое непонятно из того, что произошло с моими детьми Костей и Леной... Леной и Костей... и так больно задело и перемололо меня изнутри. Но должна ли я решать за них? Имею ли я право требовать от них прожить мою жизнь? Зачем им моя жизнь? Я не желаю её им, я желаю им своей. *Остановись, Ира, в 91-ом ты была такой же, в августе 91-ого, вспомни!*¹⁴.

Несомненно, что упоминание 1991 года является в данном случае знаковым символом — «эстафетной палочкой» между поколениями. Более того, «нескончаемость» августа, о которой говорят все герои в конце пьесы, в случае Ирины Павловны «наслаивается» на предыдущий, ещё советский, опыт августовского путча 1991 года, усиливая ощущение поражения и обреченности (правление Лукашенко как мутация советского прошлого), о котором говорят Лена и ее подруга Марина:

ЛЕНА (*через слезы*). Так всё по-другому должно быть, всё ведь не так должно...

МАРИНА. Конечно, не так. Только по-другому уже не получится.

ЛЕНА (*через слезы*). Но ведь должно. Должно же по-другому быть.

МАРИНА. Оно и будет, чего ты? Обязательно. *Перетерпеть* надо¹⁵.

Обращение к советским штампам и реалиям — ещё одна важная часть идентичности героев пьесы. Упоминания минской улицы имени Ивана Матусевича, организатора и руководителя коммунистического подполья в годы Второй Мировой войны, Зои Космодемьянской, советского рок-певца Виктора Цоя, кинофильма «Асса» 1987 года режиссера Сергея Соловьева подчеркивают принадлежность персонажей к «постсоветскому царству», о котором рассказывает Лена своим детям. Марфушенька-душенька, героиня этой сказки, сбрасывает две шкурки (первую, когда выходит замуж, и вторую, когда рождает ребенка) «не

¹² М. Balaev, *Trends in Literary Trauma Theory*, „Mosaic” 2008, vol. 41, № 2, p. 149.

¹³ Ex-son, *SIXTIES. Диалоги августа...*, с. 13.

¹⁴ Там же, с. 22.

¹⁵ Там же, с. 21.

потому что будешь *претерпевать*, а потому что все так живут», но о том, что стало поводом сбросить третью шкурку, как было обещано в сказке «не злой и не доброй волшебницей»¹⁶, Лена не упоминает. Для самой героини пьесы символической третьей шкуркой и, тем самым, принятием новой идентичности, становится переход с русского на белорусский язык, когда ее вызывают на допрос в минский следственный комитет:

МАРИНА. Ты чего это? Чаго па беларуску заразмаўляла?

ЛЕНА. Ох, зараз раскажу не паверыш. Адказваю яму, следчыму, на пытанні. Ну, адказваю-адказваю, а ён мне ўсё: «гражданочка, ня мацюкайцеся, гражданочка не лайцеся». І мяне неяк штурхнула, *во, бляха, дзе карань зла ляжыць*. І перайшла на беларускую, каб менш лаяцца. Ён збялеў аж, ну зразумеў ўсё. Адвакатка чырвоная, за нагу мяне шчыпле, а сама бачна, што смяецца, у вачах напісана: «ратуйце, людзі добрыя». Як выйшлі, так мяне абмацюкала, так абмацюкала. Сказала, ніколі такіх як я не бачыла¹⁷.

Вспоминая о своем тюремном заключении, Костя размышляет о значении названия месяца «август» в разных языках мира и приходит к выводу, что «...мне больше всего наш вариант нравится: жнівень – от слова «жать». Пока август не кончится – будем жать!...»¹⁸. Печальный оксюморон лингвистических штудий Кости заключается в том, что он использует русское слово «жать» (не белорусское «жнуць»), которое имеет значение не только «срезать серпом», но и «давить, стискивать», тем самым фиксируя глубокий разлом всего белорусского общества и снова подчеркивая невозможность преодоления общественного и личного травматического опыта.

Новое время¹⁹

Пьеса представляет собой драматическую хронику частной и общественной жизни в Беларуси на протяжении приблизительно полутора лет после августовских событий 2020 года. В центре повествования — семья, живущая в провинциальном белорусском городе (Вера — дочь, закончившая исторический факультет и только устроившаяся на работу учителем «по целевому направлению», и ее родители: Ольга и Иван Николаевич — работник районного исполнительного комитета) и пытающаяся сохранить привычный миропорядок и эмоциональную стабильность в условиях репрессий и общественного давления. Если в начале пьесы герои полны надежд на новую жизнь, то со временем их

¹⁶ Там же, с. 17.

¹⁷ Там же, с. 16.

¹⁸ Там же, с. 23.

¹⁹ Премьера — 5 мая 2023 года, под названием *Новы час*, Театральная инициатива «ДзеЯ другая», Варшава. Режиссер — Яна Алексеенко.

настроение меняется — представители старшего поколения возвращаются к привычной позиции «перетерпеть» (вновь это ключевое слово, встречающееся практически в каждом драматургическом произведении), Вера пытается сопротивляться, но затем, будучи сломленной из-за всеобщего отчуждения и непонимания, пытается покончить собой и оказывается в психиатрической клинике. В пьесе представлены и другие герои, образующие «портретную галерею» типов современной белорусского общества: учителя истории, русской и белорусской литературы, директор школы, православный священник, председатель районного исполнительного комитета, его секретарша, сотрудники милиции и работник автобазы.

Пьеса представляет собой серию эпизодических сцен, с помощью которых автор воссоздает хронику событий между двумя ключевыми моментами — августовскими протестами 2020 года и началом полномасштабной российской агрессии в Украине в феврале 2022 года. Диалоги героев перемежаются паузами, откровенными монологами, обрывками новостей, фрагментами официальных документов, создавая тем самым ритм тревожного ожидания, ощущение внутреннего распада и существования на грани страха и надежды. Такое композиционное решение, несомненно, «роднит» данное произведение с предыдущим и также подчеркивает его травматический характер.

Если героев *SEXTILIS. Диалоги августа* автор представляет уже растерянными, переживающими трагические для них события, то в *Новом времени* читатель может проследить постепенную смену настроений от надежды до отчаяния и взаимной ненависти. Так, в первой сцене Иван Николаевич уверенно заявляет: «Вера, смотри, пока институт закончишь, в новой стране жить и работать будешь. Попомните моё слово. Скоро этого всего уже не будет». При этом его супруга настроена не столь оптимистически, она настойчиво уговаривает дочь «никуда не влезать, пока всё не закончится»²⁰.

В первой сцене показательным является прием умолчания, выбора максимально нейтральных слов: «всё» и «никуда» (то есть протесты в Минске и других городах Беларуси), таинственный постоянно упоминающийся «он» (то есть Александр Лукашенко), даже максимально неконкретная «новая жизнь» (то есть возможная победа лидера оппозиционных сил Светланы Тихановской).

Тем самым автор дает читателю понять, что герои, хоть и надеются на смену политического режима в стране, но тем не менее, с привычной осторожностью, используют иносказательные определения для происходящего, что свидетельствует о длительном травматическом опыте жизни в лукашенковской Беларуси.

Уже вторая сцена лишает как героев, так и читателя, каких-либо иллюзий: Вера и ее молодой человек Глеб убегают от сотрудников силовых структур, которые преследуют жителей города, пришедших на похороны Александра Вишора, одного из участников протестов (упоминание его фамилии указывает читателю на место действия пьесы — Гомель). Кроме того, молодые люди

²⁰ *Новое время*, с. 2. Текст предоставлен автором.

узнают об аресте знакомой, которой Вера одолжила свой бело-красно-белый флаг. В данном случае пропажа национального символа усиливает вполне понятную растерянность героини, вызванную арестом подруги, и служит первым сигналом дальнейшей утраты идентичности.

Следующая сцена переносит читателя в школу, где в дальнейшем будет работать Вера. Пока же учительницы, представительницы старшего поколения, готовят классы к новому учебному году — красят чугунные радиаторы. Показательным фактом является то, что для белорусских пьес, созданных после 2020 года, образ школы является одним из главенствующих. Начиная с пьесы Андрея Курейчика *Обиженные: Беларусь*²¹ (текст создан в августе-сентябре 2020 года, то есть еще во время активных протестов) и заканчивая пьесой Павла Пряжко *Подсобные помещения* (2023), из произведения в произведение кочует образ директора школы, готовой «нарисовать» необходимые результаты выборов. Упоминается директор школы и в пьесе *SEXTHUS. Диалоги августа*:

ЛЕНА. Мы в нашу гимназию не пошли из-за результатов. Частную сейчас ищем. Мы в нашей наблюдателями были, директриса – овца, ОМОН на нас вызвала, хотя мы за территорией стояли. Это ещё во время предварительного голосования. А потом ко мне подошла, и говорит: Мне. В моей гимназии. Такие. Не нужны... Ей, блядь, в её гимназии...²².

Таким образом школа становится символом всей государственной системы, а директор — проводником идеологии и непосредственным представителем президента Александра Лукашенко, что в пьесе *Новое время* особенно очевидно. Анжела Ивановна, новая директор школы (судя по косвенным намекам других героев, прежнего уволили за недостаточную лояльность) требует снять со стены портреты Светланы Алексеевич и Василя Быкова²³ (принимая за Быкова Кандрата Крапиву), при этом «по русской литературе отмашки пока не было»²⁴. Портреты классиков белорусской литературы упоминаются уже в первой ремарке, они являются важным авторским сценографическим указанием:

На сцене стоит подиум, больше похожий на плохо сделанный гроб. По стенам висят портреты белорусских писателей. Под портретами чугунные радиаторы. Школьная доска, над которой закреплён герб Республики Беларусь, гимн Республики Беларусь и портрет президента Республики Беларусь²⁵.

²¹ Подробнее – А. Гулина, *Белорусский протест: пусть с улицы на сцену*, [в:] *Współczesna dramaturgia rosyjskojęzyczna*, red. N. Maliutina, Kraków 2022, с. 211-227.

²² Ex-son, *SEXTHUS. Диалоги августа*, с. 16.

²³ В *SEXTHUS. Диалоги августа*. Адвокат говорит Лене убрать «всех солженицыных и алексиевич» на случай обыска.

²⁴ *Новое время...*, с. 5.

²⁵ Там же, с. 1.

В дальнейшем портреты литераторов герои пьесы заменят на портреты Александра Лукашенко (первой это сделает Людмила Николаевна, учитель белорусской литературы, вторым — православный священник, затем — все прочие герои, последним — Председатель, но в его случае новый портрет — это изображение президента Российской Федерации), что станет материальным воплощением постепенной подмены национальной идентичности набором штампов и колониационной политики со стороны России.

Директор школы объявляет о новом факультативном предмете «Основы духовно-нравственной культуры и патриотизма», обе учительницы под разными предложениями предлагают перепоручить его «молодому специалисту», в результате чего Вера становится частью школьной системы, даже не приступив к своим обязанностям учителя истории. Таким образом автор снова подчеркивает невозможность избежать столкновения с государственной идеологией — выхолощенная от национальных символов школьная программа «выключает» идентичность с детских лет, о чем иронически говорит Вера на уроке: «Кто скажет что это значит? ВКЛ/ВЫКЛ это смешно, конечно... А в контексте истории? Правильно. Великое Княжество Литовское»²⁶. Ей вторит Катерина Сергеевна, учитель истории: «Правду не мы выбираем, Вера. Я тебе ещё в школе говорила, что переучивала историю пять раз. Сейчас вот шестой. Все по новой опять»²⁷ — бесконечное переписывание родной истории, признание национальной символики «экстремистской» преобразуют «новое время», вынесенное в заглавие пьесы в «хорошо знакомое старое», символом которого для Веры являются чугунные радиаторы:

ВЕРА. <...> И пыль, и грязь внутри, которую оттуда убрать невозможно, потому что туда рука не пролазит...И не сгибается так... потому что не предусмотрено оттуда грязь убирать. Эти радиаторы, они в квартире, в кабинете, в детском саду, в школе... Они как будто напоминают тебе постоянно, что они тебя переживут, и что эта пакля тебя переживет и пыль внутри. Пыль предыдущих людей. Там, где я была на сутках, радиаторов не было. И я по ним скучала, даже по таким... Был условный металлический унитаз и дощатые нары. Ещё клопы и блохи. И я. Больше ничего и никого не было²⁸.

На протяжении всей пьесы Вера пытается найти выход, сбежать от навязываемой идеологии и жизненной стратегии родителей и учителей: предлагает Глебу жить отдельно, говорит об эмиграции, в итоге сама снимает комнату. Оказавшись в центре всеобщего непонимания и осуждения, героиня предпринимает отчаянную попытку покончить собой — в драматургии (как и в литературе в целом) самоубийство нередко из «психологического» события становится сим-

²⁶ Там же, с. 22.

²⁷ Там же, с. 23.

²⁸ Там же, с. 27.

волическим жестом — актом отрицания идентичности, насильно навязываемой обществом или близким окружением. Таким образом, если героям *SEXTILIS. Диалоги августа* пережитый травматический опыт помогает восстановить собственную идентичность, то в *Новом времени* действующие лица оказываются в безвыходной временной петле из страха и привычек, унаследованных в прошлом. Ощущение обреченности усиливается финальным монологом Глеба, отбывающего на срочную службу в пограничные войска: «Учения еще скоро будут. Совместные с русскими. Старшие говорят, что ничего страшного... в поле жить и водку пить. А больше ничему там особо не учатся, на этих учениях»²⁹. Тем самым автор дает понять, что героям предстоит жить в условиях еще одного «нового времени» — полномасштабной российской агрессии в Украине.

*Море Кристины*³⁰

Пьеса возвращает читателя к первым дням после президентских выборов в августе 2020 года. Автор пьесы соблюдает классический принцип единства времени, места и действия: сюжет пьесы — это события одного вечера, которые происходят во дворе и служебных помещениях следственного изолятора (изредка также упоминается школьный спортивный зал, куда сотрудники силовых структур привозят арестованных участников протестов, таким образом, в этом тексте, хоть и опосредованно, также появляется образ школы, но уже в качестве места буквального, не только ментального насилия). В пьесе девять героев — четыре тюремных надзирателя (Кристина — одна из них, она недавно вышла замуж за своего коллегу Гришу, у которого, в свою очередь, роман с лучшей подругой и коллегой Кристины — Чесноковой) и пятеро заключенных (три белоруса — представители трех поколений, молодая украинка и польский журналист).

Как и первые два произведения, пьеса представляет собой последовательность коротких обрывочных диалогов, воспоминаний, внутренних монологов — речь героев часто прерывается физическими реакциями (кашлем, болью, дрожью, рвотой). Травматическое существование объединяет всех героев, в том числе тюремщиков: Гриша и Галабурда незначительно ранены из-за чрезмерных усилий во время задержаний, Чеснокову насилует Гриша, у Кристины болит колено и, как читатель узнает из ее телефонного разговора с матерью, героиня выросла в семье, где побои были привычным явлением. Кристина неосознанно, но, надо отметить, не без удовольствия, воспроизводит травму, впитанную с детства. Таким образом автор пьесы воссоздает типичный случай *acting out*, то есть «за-

²⁹ Там же, с. 29.

³⁰ Премьера — 4 июля 2023 года, BY-Teatr, Варшава. Режиссер — Андрей Новик. В переводе на польский (перевод — Joanna Bernatowicz, Agnieszka Sowińska) пьеса опубликована в антологии новейшей белорусской драматургии *Niekończący się sierpień. Antologia nowego dramatu białoruskiego*. Koncepcja, wybór tekstów i redakcja: Irina Lappo i Henryk Mazurkiewicz, Agencja Dramatu i Teatru ADiT, Warszawa 2025.

стревания», когда человек, согласно Доминику ЛаКарпа, не осознаёт дистанцию между «тогда» и «сейчас», а потому повторяет травму в навязчивых формах поведения и восприятия³¹.

Любовный «треугольник», а точнее — «четырёхугольник», потому что Чеснокова нравится Галабурде и именно он, в приступе ревности, рассказывает о ее связи с Гришей Кристине, оборачивается трагедией: Кристина подкидывает в сумку подруги бело-красно-белый флаг, после чего жестоко избивает ее и уводит в камеру. Взаимоотношения героев-тюремщиков отсылают читателя к пьесе Павла Пряжко *Жизнь удалась*. Создается ощущение, будто герои произведения, написанного почти двадцать лет назад, перенесли во времени, сменив спортивную форму учителей физкультуры на милицейскую: та же речевая беспомощность, постоянное обращение к обценной лексике и дискурсивным словам; ключевое отличие в том, что бессмысленные механические действия сменились такой же машинальной жестокостью (хотя, надо отметить, что Чеснокова и Галабурда иногда все-таки сочувствуют заключенным). Подобная литературная преемственность фиксирует процесс дегуманизации — «историю болезни» белорусского постсоветского общества, трагические последствия тотальной эмоциональной выхолощенности:

ГРИША. Видел в спортзале лысого? Особист. Следит, чтоб били хорошо. Это ж с самого верха приказ, Юра. Будешь плохо бить — уволят. Если до конца второго контракта уволят — останешься без стажа. Еще и должен будешь бабла родине. Понял?

ГАЛАБУРДА. Понял. Спасибо, Гриш. А у тебя что, тоже второй контракт?

ГРИША. Не, ну у меня как у всех. Квартира служебная, то, сё. Но у меня другое. Совпало типа, повезло. *Мне просто нравится их бить*³².

Мечта Кристины о медовом месяце на побережье Черного моря выступает в качестве травматической метафоры — символа очищения, надежды буквально смыть следы собственной причастности к насилию. Но на фотографии Кристины в социальной сети Instagram «в лучах заката море кажется кровавым»³³, следовательно, оно оборачивается пространством иллюзорного спасения, в котором растворяются остатки совести (героиня перекладывает собственную вину на арестованных — «Они нас вынудили»³⁴).

«Другую» Беларусь в пьесе представляют трое мужчин: белорусскоязычный Дзед-Барадзед (герой назван в честь куклы-ведущего «Калыханки», которая также упоминается в пьесе *SEXTILIS. Диалоги августа*, таким образом, телепередача становится основой идентичности, заложенной еще детстве) и русская-

³¹ D. LaCarpa, *Writing History, Writing Trauma*, Baltimore 2001, p. 21.

³² С. Гирит, *Море Кристины*, с. 12. Текст предоставлен автором.

³³ Там же, с. 29.

³⁴ Там же, с. 5.

зычные художник Антон (участвовал в протестах еще в 2010-м году) и Вася (шестнадцатилетний подросток, естественно, на протестах впервые). Представители разных поколений, они олицетворяют преемственность белорусского общественного сопротивления, начиная от первого Чернобыльского шляха 1989 года до событий августа 2020 года. В попытках абстрагироваться от собственной физической боли и происходящего в тюремном изоляторе, Дзед-Барадзед вспоминает о «Пещере рук», которую он много лет назад посетил в Аргентине: «Сцяна той пячэры, с каляровымі далонямі на ей, была сапраўдным пачаткам цывілізацыі. Я зрабіў крок да сцяны і працягнуў руку пад галоснае абурэнне экскурсаводаў — мне хацелася заставіць тут свой адбітак. Глядзіце, людзі, я ёсць! Я быў!»³⁵. Цветные отпечатки рук, символизирующие начало цивилизации (стремление человека оставить о себе память), становятся «крывавымі адбіткамі далоняў», а «брудная минская сцяна стала яе канцом»³⁶. Эта жестокая констатация метафорически подтверждает цель минских тюремщиков – причинить не только физическую боль, но и лишить заключенных голоса³⁷, то есть – идентичности, заставляя кричать «Я люблю президента Республики Беларусь!» или исполнять официальный гимн. Ничего не зная об аргентинской Cueva de las Manos, Антон, стараясь поддержать юного Васю, говорит о будущем, в котором изолятор на Окрестина, чьи стены теперь «украшают» кровавые отпечатки ладоней арестованных, станет музеем³⁸ (то есть – из места травмы станет местом постпамяти). Тем самым, юноша, как и предки индейцев Патагонии (чьи отпечатки сохранились в «Пещере рук») много столетий назад, проходит ментальную инициацию, впервые став участником белорусского сопротивления.

Тема чернобыльской трагедии – одна из важнейших для белорусской литературы, начиная с 1980-х годов, – достаточно вспомнить такие произведения, как *Ваўчыная яма* Василя Быкова, *Львы* Ивана Пташникова, *Луп* Юрия Станкевича, *Чернобыльская молитва* Светланы Алексеевич. Для старшего героя пьесы участие в первом Чернобыльском шляхе 1989 года становится символическим вторым рождением, о чем он говорит в исповедальном монологе:

ДЗЕД-БАРАДЗЕД. <...> Ведаеш, у гэтай кропцы я пачынаюся, як беларус. Дождж лье за каўнер. Ты крычыш на мяне у калідоры. Малыя дзеці. Аб чым я думаю. І так ледзь зводзім канцы. А я кажу табе пра Чарнобыльскі шлях. Пра тое, што я пачаўся, як беларус, як чалавек, калі не баюся сказаць тое, аб чым думаю. Я не ведаў хто я. А калі што. Я што, не ведаю, у якой краіне мы жывем. Я кажу, што ім прыйдзецца нас слухаць зараз. Што Чарнобыльскі шлях будзе кожны год. Што зараз я буду размаўляць толькі на беларускай мове. Ты кажаш, што я ніколі больш не пайду. У мяне сям'я, у мяне дзеці. Ты крычала. Плакала. Я не пайшоу. Я больш

³⁵ Там же, с. 2.

³⁶ Там же, с. 7.

³⁷ E. Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford 1985, p. 49.

³⁸ С. Гирит, *Море Кристины...*, с. 19.

не пайшоу. Але мова засталася са мной з таго часу. Ды страх за вас. Мова ды страх – усе, што у мяне засталася³⁹.

Травматическое высказывание Дзеда-Барадзеда фиксирует амбивалентность белорусской идентичности: язык здесь одновременно – средство самоопределения и напоминание о невозможности действовать – герой, осознавший себя в качестве субъекта, вынужден долгое время оставаться наблюдателем, застывшим между виной перед семьей и памятью о своем поступке, совершенном более тридцати лет назад. Внутренний разлом, вынужденное длительное бездействие («Я больш не пайшоу») выражают не только личную боль героя, но и «коллективное бессознательное» всего белорусского общества.

О Чернобыле говорят и другие арестованные – Антон и Окси, девушка-украинка, не раз бывавшие, как они говорят, «в зоне», что вызывает неподдельный живой интерес у польского журналиста Бартека:

БАРТЕК. Czy można tak po prostu przyjechać do Czarnobyla?

АНТОН. Бартек, да мы все тут, можно сказать, из него и не уходили никогда...

Но вообще да, можно. Но это незаконно. И за деньги.

БАРТЕК. Dlaczego туда нужно ходить? Это же опасно.

ОКСИ. Важко пояснити. Це як наркотик. Там нема часу. У сенсі взагалі не відчуваєш часу. Як би я там хотіла опинитись зараз...

АНТОН. Да, там круто. Природа такая... Сумасшедшая. Люди живут какие-то потусторонние. Если раз приедешь в Зону, и она тебя зацепит, то тебя все время будет туда тянуть.

ОКСИ. Там, знаєш, і небезпека, і радіація, але це як будто в тіні. А все інше – тиша. І крики птахів. І порожня Прип'ять. Я там почуваю себе живою. Ну, живіший, ніж зазвичай⁴⁰.

Ключевая реплика Антона экстраполирует закрытую Чернобыльскую зону на территорию всей Беларуси (и – шире – на все постсоветское пространство), превращает географическую локацию в метафору коллективного состояния: для героев пьесы катастрофа не закончилась, но стала привычной частью повседневности: Антон фактически неосознанно говорит о *cultural trauma*⁴¹, при которой прошлое функционирует не как свершившийся исторический факт, а как длящееся эмоциональное настоящее. Более того, Окси, сравнивая походы в зону с наркотической эйфорией, делает Чернобыль пространством очищения и истинности, своеобразным антиподом кровавого моря Кристины, где человек может стать по-настоящему живым, то есть – аутентичным. Бартек, в свою очередь, признает, что также чувствует некую «восточную радиацию»:

³⁹ Там же, с. 15.

⁴⁰ Там же, с. 24.

⁴¹ J. Alexander et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*, Berkeley 2004, p. 1.

БАРТЕК. Ну Восток. Wschód. Мы так называем страны Союза. <...> Я тоже тут, у вас, поймал дозу... Какой-то восточной радиации... Мне почему-то всегда хочется сюда... wracać Возвращаться. Тут тоже чувствуется jakieś załamanie, какой-то надлом, опасность. Jakieś promieniowanie Związku Radzieckiego, nie wiem. И я I też czuję się как будто более живым... I też cały czas piję wódkę, kiedy tu jestem. А czasem wydaje się też, że czas się tu zatrzymał. И поэтому, когда у вас что-то меняется, то это ну, понимаете, bardzo ważna rzecz. Litosfery как будто сдвигаются... Я поэтому przyjechałem. Потому что сейчас как раз это начало происходить...⁴².

Являясь внешним свидетелем, Бартек тем не менее осознает существование травматической памяти в Беларуси. Говоря о «излучении» Советского Союза и «застывшем времени», журналист переосмысливает понятие радиации и придает ему эмоционально-исторический контекст, в котором непрекращающееся воздействие прошлых травм (таких как чернобыльская катастрофа, распад Советского Союза) мешает героям пьесы четко определить границы собственной идентичности. «Доза восточной радиации» становится для Бартека формой постпамяти, когда чужое прошлое усваивается как личный опыт: его «Восток» — это метафизическое пространство незавершившейся катастрофы, которая по-прежнему воздействует на тех, кто с ней соприкасается.

* * *

Пьесы *Sexilis*. *Диалоги августа*, *Новое время* и *Море Кристины* можно считать драматургическим триптихом, в котором предприняты попытки с разных точек зрения осмыслить травматический коллективный опыт современной Беларуси в условиях постоянного политического и общественного давления и распада социальной солидарности (вплоть до разрушения внутрисемейных связей). В каждой из пьес автор в собственной манере выполняет функцию свидетельства, то есть фиксирует опыт, трудно поддающийся вербализации, что приводит к отказу от канона классической драмы и созданию фрагментарных драматургических структур, состоящих из обрывков речи, телесных реакций, многочисленных пауз, монологов, языковой беспомощности. Таким образом авторы дают читателю понять, что последствия полученной травмы продолжают существовать в языке, памяти, телах героев.

Еще один важный аспект — отказ от линейности повествования, подчеркивающий «временные» нарушения, связанные с продолжающимся воздействием прошлых травм (чернобыльская катастрофа, распад Советского Союза), что несомненно влияет на идентичность героев всех произведений — обитателей «постсоветского царства». Такое понимание травмы созвучно концепции Кэти Карут, согласно которой травматический опыт определяется как событие, постоянно возвращающееся в повторениях и симптомах. Можно утверждать, что

⁴² С. Гирит, *Море Кристины...*, с. 24-25.

авторы пьес не только вновь воспроизводят травматический опыт, но и стараются преодолеть и переосмыслить его, следовательно, все три текста можно рассматривать как драматургическую форму коллективной памяти, когда художественное произведение становится актом сопротивления и попыткой вернуть истинную идентичность.

Данные пьесы также следует рассматривать в более широком контексте течения белорусской новой драмы, которое сформировалось как под влиянием российской новой драмы, так и западноевропейского театра, чьими основными характеристиками стали документальность, социальная ангажированность и особое внимание к повседневной жизни условного «маленького человека» в условиях кризиса идентичности⁴³. Таким образом, три анализируемые пьесы не только фиксируют травматическое состояние сегодняшнего белорусского общества, но и являются примером дальнейшего развития постдраматической поэтики.

References

- Alexander J. et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*, Berkeley 2004.
 Balaev M., *Trends in Literary Trauma Theory*, „Mosaic” 2008, vol. 41, № 2.
 Caruth C., *Trauma: Explorations in Memory*, Baltimore 1995.
 Caruth C., *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*, Baltimore 1996.
 Caruth C., *Travma, vremena i istoriya*, (perevod — Elena Trubina), [v:] *Travma: punkty*, red. S. Ushakin i E. Trubina, Moskva 2009.
 Ex-son, *SEXTHLIS. Dialogi avgusta*. Manuskrypt.
 Girit S., *More Kristiny*. Manuskrypt.
 LaCarpa D., *Writing History, Writing Trauma*, Baltimore 2001.
 Lachman M., *Brzytwa po oczach. Młodzi doświadczeni w angielskim i irlandzkim dramacie lat dziewięćdziesiątych*, Kraków 2007.
 Lappo I., *Незалежны беларускі тэатр у Польшчы: тры сезоны ў выгнанні*, „Studia Białorutenistyczne” 2024, nr 18.
 Moskwina A., *Cultural protest in Belarus: theatres during the Belarusian revolution (2020)*, „Canadian Slavonic Papers” 2021, vol. 63, Issue 3-4.
 Novoye vremya. Tekst anonimowy, manuskrypt.
 Scarry E., *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford 1985.

⁴³ Подробнее — M. Lachman, *Brzytwa po oczach. Młodzi doświadczeni w angielskim i irlandzkim dramacie lat dziewięćdziesiątych*, Kraków 2007.

NOTA O AUTORCE

Anastasia Gulina — magister, doktorant, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
Publikacje: artykuły: *Метаморфозы памяти в пьесе Николая Рудковского „Дожить до премьеры”*, „Studia Białorutenistyczne” 2023, nr 17, s. 159-176; *Białorusin? Rosjanin? Homo Sovieticus? Problem tożsamości narodowej w dramatach Maksima Doški*, „Roczniki Humanistyczne” 2023, t. LXXI, z. 7, s. 77-89; *Белорусский вербатим как зеркало общества (на примере пьес „Patris” и „Мабыць?”)*, „Bibliotekarz Podlaski” 2023, nr 1, s. 125-140; *Белорусский протест: пусть с улицы на сцену*, [w:] *Współczesna dramaturgia rosyjskojęzyczna*, red. N. Maliutina, Kraków 2022; *Проблема самоидентификации героев в драматургии Павла Пряжко*, „Studia Białorutenistyczne” 2016, t. 10, s. 199-211.

ORCID: 0000-0003-0875-8425

Email: anastasia.gulina@kul.pl

Anastassiya Starodubtseva

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

НОВЫЙ УЧЕБНИК ИСТОРИИ РОССИИ (2023) КАК ИНСТРУМЕНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОПАГАНДЫ: НЕКОТОРЫЕ КЛЮЧЕВЫЕ НАРРАТИВЫ

New Russian History Textbook (2023) as a Tool of State Propaganda: Some Key Narratives

ABSTRACT: The article analyses the Russian history textbook for 11th-grade students, written by Vladimir Medinsky and Anatoly Torkunov, and introduced into Russian schools in 2023. The textbook is of particular interest due to its pronounced ideological orientation and the presence of propagandistic narratives that mirror those found in pro-government Russian media discourse. The aim of the article is to examine the key narratives, rhetorical strategies, and ideological markers present in the textbook, with a focus on how they construct interpretations of Russia's relations with the West, Ukraine, and the so-called 'special military operation'. Content and discourse analysis methods are employed to uncover the mechanisms through which these narratives and markers function as tools of state propaganda and political indoctrination.

KEYWORDS: Russian history textbook, ideological narratives, rhetorical strategies, semantic manipulation

Введение

В последние годы риторика российских властей всё в большей степени формируется под воздействием идеологических установок, направленных на консолидацию общества вокруг нарратива о «великой» роли России, её особом пути, культуре и духовности, а также противостоянии Западу.

Современная российская пропаганда охватывает различные слои общества и возрастные группы. Взрослой аудитории эти идеи транслируются через телевидение, печатные СМИ, социальные сети и онлайн-платформы – такие как YouTube, «ВКонтакте», Telegram, Instagram. В результате формируются «информа-

ционные пузыри»¹, внутри которых доминирующие нарративы циркулируют без серьёзной критики или альтернативных точек зрения. Однако влияние пропаганды не ограничивается только медийным пространством – она активно проникает и в систему образования, формируя у подрастающего поколения лояльное отношение к действующей власти².

Одним из инструментов этого воздействия стало внедрение в школьные программы «обязательных компонентов патриотического воспитания»³, предполагающих формирование представлений о необходимости сильного государства, легитимации централизованной модели власти и героической роли России на мировой арене. Особая роль в этом контексте принадлежит школьным учебникам, содержание которых в последние годы претерпело значительные изменения⁴.

С 1 сентября 2023 г. во всех российских школах введены новые учебники истории для 10 и 11 классов, распространяющиеся также на оккупированные территории Украины – Донбасс, Запорожскую и Херсонскую области. Рассматриваемый в данной статье учебник *История России. 11 класс*⁵ подготовлен Владимиром Мединским и Анатолием Торкуновым⁶ и представляет собой важнейший инструмент распространения официально одобренных государством нарративов как внутри страны, так и в зонах геополитического конфликта, наглядно демонстрируя ключевую роль образования в реализации широкой пропагандистской стратегии российского государства. В новой редакции существенной переработке подверглись разделы, посвящённые 1970-2000-м годам, а также был добавлен новый блок, охватывающий период с 2014 г. до настоящего времени, включая так называемую «специальную военную операцию»⁷.

Данная статья посвящена анализу ключевых нарративов, риторических приёмов и идеологических маркеров, используемых в школьном учебнике истории для формирования представлений о таких актуальных темах, как отношение России к Западу, трактовка событий в Украине и «специальная военная

¹ M. Löblich, N. Venema, *Echo chambers*, [in:] *Digital roots: Historicizing media and communication concepts of the digital age*, Oldenbourg 2021, p. 183.

² J.M. Sproule, *Channels of Propaganda*, Bloomington 1994, p. 191.

³ E. Lisovskaya, V. Karpov, *Russian Education Thirty Years Later: Back to the USSR?*, “European Education” 2020, vol. 52 (3), p. 293.

⁴ T. Tsyrlina-Spady, A. Stoskopf, *Russian History Textbooks in the Putin Era: Heroic Leaders Demand Loyal Citizens*, [in:] *Globalisation and Historiography of National Leaders: Symbolic Representations in School Textbooks*, Dordrecht 2017, p. 15.

⁵ В. Р. Мединский, А. В. Торкунов, *История. История России. 1945 год – начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень*, Москва 2023.

⁶ В. Р. Мединский – историк и политический деятель, бывший министр культуры РФ (2012-2020), ныне советник президента В. В. Путина. А. В. Торкунов – профессор, дипломат, ректор МГИМО.

⁷ Примером семантической манипуляции служит эвфемистическое обозначение полномасштабного военного вторжения и фактического объявления войны термином «специальная военная операция».

операция». Эти темы занимают центральное место в современной медиаповестке России.

Актуальность исследования обусловлена тем, что образовательные программы, включая новый учебник истории, становятся важным инструментом государственной пропаганды, направленной на формирование у школьников определённого политического и исторического мировоззрения. Научная новизна работы заключается в том, что, несмотря на наличие исследований, рассматривающих идеологическую направленность учебников истории России⁸, они до сих пор не были предметом детального лингвистического анализа.

В рамках настоящего исследования применялись методы контент-анализа для выявления идеологических маркеров, ключевых тем и риторических стратегий, а также методы дискурс-анализа, позволившие проследить, каким образом с помощью лексических и стилистических средств формируется определённая картина мира.

Учебники по истории России как инструмент государственной пропаганды

Авторитарные и тоталитарные режимы традиционно используют систему образования не только для формирования исторической памяти, но и для внедрения конкретных политических и идеологических установок с раннего возраста. При этом зачастую подавляются альтернативные точки зрения, а доминирующими становятся нарративы, выгодные власти⁹. Контролируя содержание учебных материалов и подготовку педагогов, такие режимы превращают школы в механизм идеологического воспроизводства¹⁰.

В подобных системах особая роль отводится именно школьным учебникам по истории, поскольку данная дисциплина – один из ключевых инструментов формирования коллективной памяти и национальной идентичности. Во-первых, школьный курс истории тесно связан с представлениями о национальной идентичности: он определяет, кто такие «мы» как народ, кто «наши» герои и, что особенно важно, кто «наши» враги. В результате в учебнике выстраивается ли-

⁸ G. Khasanova, *Nation-building and values in Russian textbooks*, [in:] *Nation-Building and Common Values in Russia*, Lanham 2005; J. Zajda, R. Zajda, *Globalisation, ideology and the politics of history school textbooks: Russia*, "Education and Society" 2012, vol. 30 (3); K.V. Korostelina, *Legitimizing an authoritarian regime: Dynamics of history education in independent Russia*, [in:] *(Re)Constructing Memory: School Textbooks and the Imagination of the Nation*, ed. by James H. Williams, Rotterdam 2014; D. Moskwa, „Putinowska” wizja przeszłości. Nowa koncepcja nauczania historii w świetle polityki historycznej Federacji Rosyjskiej, „Historia i Polityka” 2014, nr 18 (11); M. Kurba, 'Living the last chapter of History': Anxiety as a force for rewriting history textbooks in Putin's Russia and before, "Memory, Mind & Media" 2023, № 2.

⁹ M. Carretero, *Constructing patriotism: Teaching history and memories in global worlds*, Charlotte 2011, p. 14.; M. Apple, *Ideology and Curriculum*, London 2004, p. 59.

¹⁰ H.A. Giroux, *Ideology, culture & the process of schooling*, London 1984, p. 70.

нейное повествование, в котором современная власть предстаёт как закономерный итог героического исторического пути.

Во-вторых, история воспринимается как наука, основанная на фактах, что придаёт изложенному в учебниках определённый авторитет. Ученики, как правило, не подвергают сомнению представленные в них сведения, принимая их за объективную истину. Это создаёт иллюзию нейтральности, тогда как содержание может быть тщательно отобрано и отредактировано в соответствии с риторикой политического режима. Подобная практика включает искажение или замалчивание отдельных событий прошлого, в результате чего формируется избирательная память, легитимизирующая действия и политику правящей элиты.

Наконец, школьные учебники охватывают широкую аудиторию – с младшего школьного возраста, что позволяет начать процесс идеологического воздействия с ранних лет. Уже в детстве и подростковом возрасте у учащихся формируются устойчивые установки, воспринимаемые как нечто самоочевидное и естественное.

Обращение к образованию как средству политического влияния в современной России во многом восходит к советскому опыту, когда коммунистическая идеология внедрялась в массовое сознание через школьные программы¹¹.

В постсоветский период школьные учебники по истории в России неоднократно пересматривались и обновлялись в связи с политическими изменениями и ключевыми событиями. Так, распад Советского Союза и крах коммунистической идеологии в 1991 г. потребовали радикальной переработки учебного материала, который на протяжении семидесяти лет основывался на марксистско-ленинской интерпретации исторического процесса¹². Новый политический контекст Российской Федерации требовал переосмысления как содержания, так и подходов к преподаванию истории.

Однако в последние годы процесс внедрения политических, исторических и культурных установок в систему образования приобрёл особенно выраженный характер¹³. Целью такого подхода становится формирование у школьников представлений о государстве, истории и общественных ценностях, которые соответствуют идеологическим нарративам действующей власти.

Этот феномен наглядно иллюстрируется понятием «тотальной пропаганды», введённым социологом Жаком Эллюлем. По его мнению, пропаганда становится особенно эффективной тогда, когда она воспринимается как нечто естественное, не вызывающее сомнений¹⁴. В образовательной среде это проявляется в том, что

¹¹ J. Zajda, R. Zajda, *The politics of rewriting history: New history textbooks and curriculum materials in Russia*, "International review of education" 2003, vol. 49, p. 370.

¹² J. Zajda, R. Zajda, *The politics of rewriting history: new school history textbooks in Russia*, [in:] *International Handbook on Globalisation, Education and Policy Research: Global Pedagogies and Policies*, Dordrecht 2005, p. 694.

¹³ J. C. Pearce, *Nasha Istoriia: The Russian Revolutions, the State, School Textbooks and Public Celebrations Under Putin*, "Revolutionary Russia" 2019, № 32 (1), p. 137.

¹⁴ J. Ellul, *Propaganda: The formation of men's attitudes*, New York 2021, p. 31.

идеологически нагруженный контент внедряется в учебные материалы под видом объективного и нейтрального знания. Тем самым создаётся иллюзия беспристрастности, за которой скрывается целенаправленное продвижение государственной повестки.

Анализ ключевых пропагандистских нарративов в учебнике

В данном разделе рассматриваются три центральных пропагандистских нарратива, которые занимают важное место в риторике российских властей и активно транслируются в рамках широкой социополитической макроповестки: отношения России с Западом, «украинский вопрос» и «специальная военная операция».

Одной из характерных черт проанализированного учебника является эмоционально насыщенное и откровенно пропагандистское изложение материала, нацеленное на продвижение имперской и милитаристской идеологической установки. В тексте широко используется лексика с выраженной экспрессивной окраской, а также оценочные формулировки, которые не соответствуют нормам академического дискурса. Подобные приёмы служат для акцентирования авторской позиции, вызова эмоциональной реакции у читателей – старшеклассников – и направляют интерпретацию событий в заранее заданное идеологическое русло.

По своей риторике учебный текст во многом сближается с медийным пропагандистским дискурсом, а не с научно-образовательным стилем изложения. Далее будут более подробно рассмотрены ключевые нарративы.

Под **нарративом** в данной работе понимается устойчивая интерпретация событий и явлений, организованная в виде целостного повествования, которое формирует у читателя определённое восприятие прошлого и настоящего¹⁵. Под **пропагандистским нарративом** подразумевается такая форма повествования, которая целенаправленно используется для легитимации политических установок и мобилизации учащихся вокруг выгодной власти версии исторической памяти¹⁶.

Примеры приводятся в оригинале, с сохранением ошибок и пропусков, чтобы передать подлинную стилистическую и содержательную специфику текста. Ключевые языковые маркеры выделены жирным шрифтом.

Россия против Запада

Это один из наиболее значимых нарративов, отражённых в учебнике, который в последнее время приобрёл заметное место в социополитическом макродискурсе в России и выражает идеологическую установку, согласно которой Запад на

¹⁵ M. Somers, G. Gibson, *Reclaiming the Epistemological "Other": Narrative and the Social Constitution of Identity*, [in:] *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford 1994, pp. 38-39.

¹⁶ J. Stanley, *How Propaganda Works*, Princeton 2015, pp. 48-52.

протяжении всей истории стремился дестабилизировать Россию. Этот нарратив формирует мировоззрение по принципу «мы против них»:

В мировом разделении труда Запад **уготовил** нашей стране **роль** сырьевой периферии¹⁷;

США и их европейские союзники под предлогом «защиты прав человека» **пытались оказать давление на Россию** в связи с ситуацией в Чечне. Они **стремились отколоть** Чеченскую Республику от Российской Федерации¹⁸;

В 1990-х гг. США **открыто вмешивались во внутренние дела России**. Вашингтон и его союзники **стремились поставить под свой контроль российские ресурсы** и навсегда **исключить Россию из числа ключевых держав мира**¹⁹;

Запад активно поддерживал внутренние конфликты на территории России **стремился ослабить** её обороноспособность²⁰;

Идеей фикс Запада стала **дестабилизация положения внутри России**. Сначала — по периметру её границ²¹.

Эти примеры представляют Запад как постоянного внешнего противника, якобы стремящегося дестабилизировать Россию и подорвать её суверенитет. Посредством использования эмоционально окрашенной лексики и идеологически нагруженных предикативных конструкций учебник преподносит данный нарратив учащимся как неоспоримую истину: **стремился ослабить, открыто вмешивались, стремились поставить под контроль, оказать давление, стремились отколоть**. Примечательно использование выражения **идея фикс**, которое выступает в качестве стилистического приёма, придающего высказыванию пропагандистский эмоциональный оттенок и подчёркивающего представляемую как иррациональную и безосновательную навязчивость устремлений Запада по отношению к России.

Анализ учебника выявил также использование ставшего уже прецедентным в официальной риторике негативно окрашенного идеологического термина **коллективный Запад**, обозначающего страны Европы и США:

Это было особенно непродуманное решение, поскольку ослабление военного присутствия СССР в союзных странах вызвало резкую активизацию националистических и антисоветских настроений. Этим воспользовался **коллективный Запад**²².

¹⁷ В. Р. Мединский, А. В. Торкунов, *История...*, с. 284. Жирный шрифт во всех цитатах – введён автором статьи.

¹⁸ Там же, с. 318.

¹⁹ Там же, с. 322.

²⁰ Там же, с. 323.

²¹ Там же, с. 393.

²² Там же, с. 247.

Хотя это выражение используется в контексте распада Советского Союза, а не современной России, оно тем не менее свидетельствует о проникновении пропагандистской риторики, поскольку данный термин активно применяется как в провластных СМИ, так и в политическом дискурсе.

В российском общественно-политическом макродискурсе устойчиво закрепился нарратив, представляющий вмешательство Запада как серьёзную угрозу и основную движущую силу революций, особенно в регионах, имеющих историческую значимость для России, таких как Украина:

При этом Россия **противостоит настойчивым попыткам Запада** спровоцировать в государствах СНГ внутреннюю нестабильность организовать новые «цветные революции»²³;

Ради этого в бывших республиках СССР **спонсировалась откровенная русофобия**. Далее по плану – втягивание России в череду конфликтов и «цветных революций» разбалансировка её экономики и смена власти на подконтрольную. Конечная цель при этом и не особо скрывается: это **расчленение России и контроль над её ресурсами**²⁴.

В следующих примерах представлен нарратив, направленный на формирование критического восприятия западных образовательных инициатив, касающихся истории России. Утверждается, что западные страны, в частности США и Европейский союз, якобы преднамеренно искажают исторические факты, используя учебные материалы в качестве инструментов идеологического воздействия.

На средства западных грантов издавались учебные пособия, в которых история России **преподносилась в извращённом виде**²⁵;

США и Евросоюз потратили огромные суммы на подготовку специальных образовательных программ по истории так называемых «учебников». Ни сил ни средств не жалели дабы **«перезагрузить нам мозги»** (это их профессиональный термин), убедить нас в **«извечной агрессивности и колонизаторской сущности»** России²⁶.

Примеры содержат лексические элементы, не соответствующие академическому стилю, вводящие эмоционально насыщенные и идеологически окрашенные тезисы. Такие формулировки, как **извращённый вид** и **перезагрузить нам мозги**, несут в себе негативную коннотацию и направлены не на объективный анализ явления, а на вызов негативной эмоциональной реакции у учеников.

²³ Там же, с. 378.

²⁴ Там же, с. 393.

²⁵ Там же, с. 349.

²⁶ Там же, с. 394.

Эти фразы выполняют функцию оценочной лексики, создавая субъективное впечатление и формируя восприятие темы в рамках пропагандистского нарратива.

Использование ироничных оборотов, таких как **это их профессиональный термин**, а также оценочных суждений, например, **огромные суммы**, придаёт тексту публицистический оттенок, что снижает его нейтральность и академическую достоверность. Подобный стилистический выбор превращает учебный текст в средство риторического воздействия.

Представленный нарратив включает демонизацию Запада, который изображается как враждебный актор, стремящийся ослабить Россию. При этом используется приём своеобразной «выворотной логики»²⁷: подлинные причины негативного отношения западных стран к российским имперским устремлениям и нарушениям прав человека сознательно замалчиваются. В результате создаётся впечатление, что такие действия, как давление на Россию, введение санкций или попытки подорвать её обороноспособность, были совершенно необоснованными и ничем не спровоцированными – без учёта контекста укрепляющегося авторитарного режима и его экспансионистской политики.

Украина

Центральным элементом российского общественно-политического макродискурса на протяжении последних двух десятилетий стабильно остаётся Украина, – начиная с первого Майдана и вплоть до текущей полномасштабной войны. Учебник, в свою очередь, воспроизводит ряд устойчивых нарративов, отражающих эту риторику.

Особое внимание уделяется событиям 2014 г., которые подаются как «госпереворот», представленный как инспирированный или даже организованный странами Запада. В рамках данного нарратива акцент делается на свержении президента Виктора Януковича и приходе к власти режима, охарактеризованного как «националистический»:

В феврале 2014 г. на Украине при прямой поддержке Запада произошёл **кровавый вооружённый мятеж**. Президент В. Янукович был свергнут **к власти пришла хунта**²⁸;

Захватившие власть в Киеве националисты не останавливались ни перед чем. 2 мая 2014 г. в Одессе **они живьём сожгли десятки протестующих** против госпереворота граждан запертых в Доме профсоюзов²⁹.

²⁷ A. Starodubtseva, *Współczesny rosyjskojęzyczny dyskurs medialny o tzw. „Russkim mirze” w krajach poradzieckich (na przykładzie Rosji, Ukrainy, Kazachstanu i Białorusi)*, praca doktorska, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach 2024, s. 189.

²⁸ Там же, с. 398.

²⁹ Там же, с. 398.

События Майдана 2014 г. описываются в учебнике с использованием лексики, резко отклоняющейся от академических норм из-за выраженной эмоциональной окраски и оценочного характера. Такие выражения, как **кровавый вооружённый мятеж, хунта, захватившие власть, живьём сожгли**, воспроизводят риторику, характерную для классической пропаганды, а фраза **при прямой поддержке Запада** усиливает нарратив, согласно которому Украина изображается как инструмент в идеологическом и геополитическом противостоянии между Западом и Россией – мотив, регулярно повторяющийся на протяжении всего учебника.

Также выдвигается тезис, что идея отдельной украинской национальной идентичности поощрялась ещё во времена Австро-Венгерской империи с целью ослабления влияния России и впоследствии привела к созданию вблизи её границ политического образования, враждебного российским интересам:

По лекалам австрийского Генштаба XIX в. из Украины усиленно лепили «**анти-Россию**», **враждебную России** и при этом полностью подконтрольную Западу³⁰; **Вносился раздор** и среди соседей-малороссов, подданных Российской империи, у них тоже **начинали спонсироваться антимосковские настроения**. Так в XIX в. на деньги австрийской разведки родилась националистическая «украинофильская» идея³¹.

Авторы учебника также утверждают, что Украина целенаправленно готовилась Соединёнными Штатами и НАТО для того, чтобы стать «анти-Россией»:

Киев выражал стремление обзавестись ядерным оружием. **Вступление в НАТО как государственная задача было закреплено в Конституции Украины**. Возврат Крыма (согласно военной доктрине Украины) был объявлен Киевом приоритетом номер один³²;

На обращение России к руководству США и НАТО в конце 2021 г. с предложением выработать наконец новое соглашение учитывающее интересы безопасности нашей страны Запад ответил категорическим отказом. **На украинской территории советники НАТО натаскивали Киев к наступлению на Донбасс**³³;

Постепенно **на роль главного тарана против России США и НАТО стали готовить Украину**³⁴.

В тексте воспроизводится пропагандистский нарратив, согласно которому Украина лишена самостоятельности и полностью зависит от западных стран,

³⁰ Там же, с. 397.

³¹ Там же, с. 398.

³² Там же, с. 397.

³³ Там же, с. 402.

³⁴ Там же, с. 402.

одновременно представляющий Киев как агрессивного противника, готовящегося к враждебным действиям против России. Такая интерпретация усиливает восприятие Украины как серьёзной угрозы, при этом используются оценочно окрашенные выражения, такие как **главный таран** и **натаскивали Киев**, усиливающие образ враждебности.

Следующие примеры, обладающие негативной коннотацией, служат для формирования нарратива, в котором новое киевское руководство изображается как нелегитимное и агрессивное:

И украинские силы госбезопасности **силой подавили пророссийские выступления**. Однако этого им не удалось сделать в двух регионах: в Крыму и Донбассе где сопротивление **незаконному киевскому режиму** приняло воистину всенародный характер³⁵;

Всенародное **возмущение** госпереворотом в **Киеве жителей Крыма** нацбаты не посмели подавить силой оружия. **Население Крыма**, всегда тяготевшее к **России**, почти **единогласно проголосовало за возвращение в единую страну**³⁶.

В то же время такие выражения, как **всенародное возмущение** и **пророссийские выступления**, применяются для создания впечатления широкого общественного одобрения определённой политической позиции. Референдум в Крыму представлен как почти единодушное голосование за воссоединение с Россией, что формирует идеологически окрашенный нарратив легитимности происходивших событий.

Следует отметить, что риторика учебника строится на однозначно негативном изображении действий украинского руководства и западных стран, в то время как Россия и её интересы подаются исключительно в положительном ключе. Такая структура изложения направлена на укрепление восприятия конфликта как метафизического противостояния между «добром» и «злом».

Ещё одним важным элементом в контексте Украины является использование резко негативного термина **украионацисты**, широко распространённого в российских провластных медиа:

В Краснодаре в кратчайшие сроки был восстановлен ещё один изрешечённый снарядами **украионацистов** мемориал «Непокорённые»³⁷.

Хотя это единичный пример, он наглядно свидетельствует о включении пропагандистской риторики в содержание школьного учебника.

³⁵ Там же, с. 398.

³⁶ Там же, с. 399.

³⁷ Там же, с. 409.

В тексте также затрагивается вопрос статуса русского языка в Украине. Следующие примеры отражают нарратив, акцентирующий внимание на так называемом насильственном подавлении русского языка и культуры после 2014 г.:

Это **озлобленное национальное, языковое, культурное насилие агрессивного меньшинства** над большинством. Ведь до 2014 г. 80 %³⁸ населения Украины составляли люди, для которых русский язык, русская культура считались родными, и они об этом не боялись заявлять³⁹;

Но после военного переворота в Киеве в 2014 г. **постепенно под запретом** оказались и русские книги, и музыка, и кино, и даже мультфильмы⁴⁰;

Ограничено преподавание русского языка и на русском языке, **использование** русского языка в любых официальных учреждениях **запрещено**⁴¹;

Русская культура **официально объявлена культурой вражеской, культурой «колонизаторов» и «оккупантов»**⁴².

Авторы также выдвигают любопытную интерпретацию статуса украинского языка:

Грустно об этом говорить, но **насилию подвергся** и сам украинский язык: люди, закончившие украинские школы в советское время, в **недоумении**: они нередко с трудом понимают современную **«мову»**. А дело в том, что в современном украинском образовании **правят бал** выходцы с Западной Украины, **агрессивно навязывающие свой диалект**, свою картину мира, **свою версию «истории»**⁴³.

Ученикам предлагается нарратив культурного конфликта и внутреннего раскола, в рамках которого одна часть украинского общества (прежде всего западные регионы) якобы оказывает давление на другую – восточную часть страны, географически и лингвистически более близкую к России. Подобная подача формирует иллюзию необходимости оправдания так называемой «специальной военной операции», о которой говорится далее в тексте.

В данном фрагменте также используется лексика, нарушающая нормы академического стиля. Кавычки вокруг слов **мова** и **история** придают этим понятиям иронично-скептический оттенок, вызывающий сомнение в их легитимности. Эмоционально окрашенные выражения, такие как **насилию подвергся** и оце-

³⁸ Эти цифры являются заведомо завышенными. По данным социологического исследования Института социологии НАН Украины (2008), 65,1 % респондентов назвали родным украинский язык, 33,1 % – русский. Є. Головаха, Н. Паніна, *Українське суспільство 1994-2000*, Київ 2008.

³⁹ Там же, с. 396.

⁴⁰ Там же, с. 396.

⁴¹ Там же, с. 396.

⁴² Там же, с. 396.

⁴³ Там же, с. 396.

ночное причастие **агрессивно навязывающие**, усиливают субъективность изложения. Разговорные обороты, например, **правят бал**, понижают стилистический регистр текста до публицистического или бытового дискурса.

Отдельного внимания заслуживает также включение в текст украинских слов и выражений. Как видно из предыдущего примера, в тексте встречается украинское слово **мова**, наряду с другими лексическими вкраплениями:

Тогда же для «славянских» военных частей в австрийской армии был придуман и внедрён «украинский» **«жовто-блакитный»** флаг⁴⁴;

Самым известным кличем госпереворота – «Евромайдана» в 2014 г. стала речёвка беснующейся толпы на площади Независимости (**«Майдане Незалежности»**): **«Хто не скаже, той москаль!»** Перевод, думаем, не требуется⁴⁵;

Сегодня вновь, как и в годы нацистской оккупации, на Украине широко распространены лозунги **«Москаляку на гиляку»** и **«Бей русню»**⁴⁶.

Приведение примеров на украинском языке в учебнике явно носит эмоционально заряженный характер. Употребление фразы **перевод, думаем, не требуется** вносит в текст элемент сарказма и иронии. Примечательно также наличие орфографических ошибок в написании украинского топонима **Майдан Незалежности** и в цветах флага – **жовто-блакитный**. Согласно нормам украинской орфографии, правильные формы – **Майдан Незалежності** и **жовто-блакитний**.

Хотя невозможно с уверенностью утверждать, были ли эти ошибки преднамеренными, в контексте общей риторики учебника их можно интерпретировать как маркеры отношения к украинскому языку как к «второстепенному» или «менее значимому».

«Специальная военная операция»

При изложении недавних исторических событий, в особенности вторжения России в Украину в 2022 г., в учебнике наблюдается усиление публицистического тона, что особенно заметно в разделе, посвящённом так называемой «специальной военной операции».

Упоминание этого события ограничено кратким абзацем, в котором приводится цитата президента Владимира Путина, утверждающего, что Россия якобы не начинала военных действий, а, напротив, стремится их завершить:

Мы не начинали никаких боевых действий, мы пытаемся их закончить. Эти боевые действия были **начаты националистами** на Украине в 2014 году, когда

⁴⁴ Там же, с. 397.

⁴⁵ Там же, с. 398.

⁴⁶ Там же, с. 407.

был совершён государственный переворот. С этого всё началось. После этого последовали события в Крыму и на Донбассе⁴⁷.

Этот пример иллюстрирует приёмы манипулятивной пропаганды, демонстрируя попытку повлиять на восприятие событий посредством стратегически выстроенного нарратива. Ответственность за начало военных действий перекладывается на другую сторону – в данном случае на **националистов на Украине**. Кроме того, искажаются причинно-следственные связи: происхождение сложного конфликта упрощается и сводится к одному событию – по версии учебника, имевшему место **перевороту** в Украине. Такая подача создаёт иллюзию однозначной и логичной цепочки событий, при этом полностью игнорируя действия самой России и её роль в эскалации конфликта.

В этом разделе представлена интересная интерпретация термина **русские люди**, который трактуется как обозначение всех народов России, а не исключительно этнических русских:

В истории России во все времена **русские люди** (а значит, и **великороссы**, и **татары**, и **украинцы**, и **дагестанцы**, и **башкиры** – все народы нашей великой страны) вставали на защиту Родины⁴⁸.

Примечательно, что термин *великороссы* в современном политическом дискурсе встречается крайне редко и, как правило, используется в историческом или этнографическом контексте. Его включение в учебник, по-видимому, может иметь несколько интерпретаций. С одной стороны, оно может служить цели отделения «исконно русского» элемента от других восточнославянских народов – таких как украинцы и белорусы – тем самым подчёркивая иерархию, доминирование и укрепляя имперские представления о централизации и превосходстве. С другой стороны, подобное использование термина может рассматриваться и как конструирование образа «общерусской» этнополитической общности, восходящей к традиции Древней Руси, что также характерно для пропагандистской логики.

Также показательно, что используется этноним **украинцы**, а не **малороссы**, что в противном случае придало бы риторике ещё более идеологизированный и уничижительный оттенок.

В учебнике содержится отдельный раздел, посвящённый участникам «специальной военной операции», в котором они представлены в героическом и положительном свете. Акцент сделан на их подвигах, общественной поддержке и образе защитников Отечества. Такой подход, по всей видимости, направлен на формирование положительного восприятия как самих событий, так и вовле-

⁴⁷ Там же, с. 403.

⁴⁸ Там же, с. 410.

чённых в них лиц, что соответствует более широкой пропагандистской задаче учебника:

Добровольцы, жители Донбасса **вставшие на защиту своих семей** от украинских националистов сразу после кровавого переворота в Киеве⁴⁹;

Их имена и их **ежедневный подвиг** соединяются в **тысячелетней летописи российской истории** с деяниями миллионов их **героических предшественников**⁵⁰;

Наши военные и добровольцы, врачи, учителя, строители, волонтеры – это **настоящие не выдуманные герои** нашего времени... Они – **пример чести и мужества**⁵¹.

Участники представлены с использованием глорифицирующих формулировок вроде **настоящие, не выдуманные герои и пример чести и мужества**, а также описаний, таких как **вставшие на защиту своих семей**, что усиливает их положительный образ и служит примером героизации. Сравнение с подвигами **миллионов их героических предшественников** устанавливает историческую преемственность с поколениями участников прошлых войн, тем самым укрепляя нарратив о непрерывности традиций и национальной гордости.

Описания социальных акций и мероприятий – например, сбор подарков и гуманитарной помощи – наряду с упоминаниями о культе гордости, направлены на создание иллюзии всеобщей общественной поддержки и сплочённости вокруг «специальной военной операции»:

Поддержка людей выразилась в **сборе подарков** для военнослужащих, **гуманитарной помощи** жителям новых регионов, в **настоящем культе гордости** за бойцов СВО⁵²;

СВО **сплотила наше общество** людей разных возрастов и профессий ...⁵³.

Отдельные контексты усиливают идеологический эффект, изображая «специальную военную операцию» как событие, наполненное героическими личными судьбами:

Владимир Жога, полковник армии ДНР, сражался в ополчении, получил четыре тяжёлых ранения. **Погиб в бою, прикрывая выход мирных жителей**⁵⁴;

Фельдшер Екатерина, **накрыла собой тяжелораненого бойца**, сама получила **осколочное ранение но спасла солдата**⁵⁵.

⁴⁹ Там же, с. 412.

⁵⁰ Там же, с. 415.

⁵¹ Там же, с. 415.

⁵² Там же, с. 408.

⁵³ Там же, с. 408.

⁵⁴ Там же, с. 411.

⁵⁵ Там же, с. 414.

Подобные примеры демонстрируют риторические параллели с описаниями участников Великой Отечественной войны, которые также широко распространены в современном общественно-политическом макродискурсе. Это сходство может быть связано с применением манипулятивных пропагандистских приёмов, в которых проводится аналогия между участниками «специальной военной операции» и ветеранами Великой Отечественной войны, тем самым создаётся иллюзия их равнозначности.

На протяжении всего учебника, как и в целом в современной российской пропаганде, активно используется риторический приём, известный как «выворотная логика» – полная инверсия смыслов: «чем хуже – тем лучше», «чёрное – это белое» и наоборот. Так, например, обсуждая частичную мобилизацию граждан, проходившую в России осенью 2022 г., учебник преподносит её в контексте обострения военных действий со стороны Украины и стремления Запада нанести поражение России:

Запад сделал ставку на то, что «война может быть выиграна только на поле боя». Боевые действия со стороны Украины резко активизировались. **Стало очевидно, что Западу любой ценой нужно поражение России. В этих условиях никаких других альтернатив у России не оставалось.** Осенью 2022 г. в России была проведена частичная мобилизация граждан, ранее проходивших службу в армии⁵⁶.

Важным аспектом данного примера является навязывание школьникам пропагандистского нарратива, широко распространённого в политическом и медийном дискурсе: **«Мы никогда не нападаем, мы только защищаемся».** Этот нарратив формирует искажённое восприятие действий государства, представляя Россию как страну, которую якобы постоянно вынуждают к участию в войнах. Подобная подача соответствует классическим приёмам государственной пропаганды и перекликается с настроениями, отражёнными, например, в строке из советской песни: **«мы мирные люди, но наш бронепоезд стоит на запасном пути».**

Более того, в учебнике подчёркивается, что информация о «специальной военной операции» якобы может быть искажённой, ложной или подверженной манипуляции, при этом авторы делают акцент на том, что подобные методы дезинформации используются по всему миру. Этот приём соответствует известной пропагандистской тактике, получившей название **монополизация истины**⁵⁷ – когда определённый источник (в данном случае государственный) заявляет исключительное право на «правдивое» представление событий, дискредитируя все альтернативные версии и интерпретации.

Узнавая в Интернете любую информацию о происходящем на Украине сейчас, помните: мировая индустрия по производству постановочных роликов, вбросов,

⁵⁶ Там же, с. 407.

⁵⁷ G. S. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda & Persuasion*, London 2019, pp. 292-293.

фейковых фото и видео **работает непрерывным конвейером**. Западные соцсети и СМИ, доминирующие в мировом информационном пространстве, с энтузиазмом **тиражируют любые информационные «утки»**. Поэтому будьте бдительны. Думайте: почему, зачем и за что «отрабатывают новости» те или иные «оппозиционеры», «лидеры мнений», «популярные блогеры» и т. п. В чьих интересах? Думайте. И тогда вы не станете жертвами **дешёвых манипуляций**⁵⁸.

В тексте используются такие выражения, как **постановочные ролики, фейковые фото и видео, информационные утки и дешёвые манипуляции**, все из которых характерны для российской медийной риторики и несут ярко выраженную негативную окраску, а такие выражения, как **«оппозиционеры», «лидеры мнений» и «популярные блогеры»**, заключены в кавычки, что придаёт им ироничный оттенок, снижает их достоверность и представляет этих лиц как источники дезинформации или манипуляций.

Заключение

Современное российское государство активно интегрирует пропаганду в систему образования, связывая её с информационной политикой и политикой исторической памяти с целью продвижения идеологически окрашенной версии истории, легитимирующей действующий политический режим. Введение нового учебника истории в 2023 г. ярко иллюстрирует этот подход: в него встроены нарративы, оправдывающие действия России на международной арене, включая аннексию Крыма и войну в Украине. Эти события подаются как «исторически обоснованные» и отражающие волю народа, тогда как критика Запада и санкционной политики последовательно изображается в негативном свете.

В учебнике используются такие приёмы, как «выворотная логика» и «монополизация истины», с целью манипуляции восприятием: Россия представляется жертвой, вынужденной вести войну, а её действия – исключительно оборонительными. Такая подача способствует формированию мировоззрения, в котором инакомыслие и критика воспринимаются как угроза государственной стабильности, формируя у молодёжи предрасположенность к поддержке курса правящего режима.

Эмоционально окрашенная лексика, ироничные обороты и выборочные исторические аналогии – например, сопоставление участников «специальной военной операции» с ветеранами Великой Отечественной войны – усиливают идеологическую направленность учебного материала. Эти риторические средства закрепляют и углубляют контролируемый нарратив в образовательной среде.

Такая целенаправленная интеграция пропаганды в образование может рассматриваться как форма гибридной войны, направленной на формирование управляемой исторической памяти в интересах государства. Воздействуя на то, как

⁵⁸ Там же, с. 409.

будущие поколения интерпретируют прошлое и настоящее, режим укрепляет собственную власть, подавляет инакомыслие и маргинализирует альтернативные точки зрения. В результате формируется унифицированная, утверждённая государством картина мира, последовательно исключая конкурирующие интерпретации и поддерживающая существующую структуру власти.

References

- Apple M., *Ideology and Curriculum*. 3rd ed, London 2004.
- Carretero M., *Constructing patriotism: Teaching history and memories in global worlds*, IAP 2011.
- Giroux H.A., *Ideology, culture & the process of schooling*, London 1984.
- Holovakha Ye., Panina N., *Ukrainske suspilstvo 1994-2000*, Kyiv 2008.
- Jowett G.S., Donnell V.O', *Propaganda & Persuasion*, London 2019.
- Khasanova G., *Nation-building and values in Russian textbooks*, [in:] *Nation-Building and Common Values in Russia*, Lanham 2005.
- Korostelina K.V., *Legitimizing an authoritarian regime: Dynamics of history education in independent Russia*, [in:] *(Re)Constructing Memory: School Textbooks and the Imagination of the Nation*, ed. by James H. Williams, Rotterdam 2014.
- Kurbak M., 'Living the last chapter of History': *Anxiety as a force for rewriting history textbooks in Putin's Russia and before*, "Memory, Mind & Media" 2023, vol. 2.
- Lisovskaya E., Karpov V., *Russian Education Thirty Years Later: Back to the USSR?*, "European Education" 2020, vol. 52 (3).
- Löblich M., Venema N., *Echo chambers: A further dystopia of media generated fragmentation*, [in:] *Digital roots: Historicizing media and communication concepts of the digital age*, ed. by G. Balbi, N. Ribeiro, V. Schafer, Ch. Schwarzenegger, Oldenbourg 2021.
- Moskwa D., „Putinowska” wizja przeszłości. Nowa koncepcja nauczania historii w świetle polityki historycznej Federacji Rosyjskiej, „Historia i Polityka” 2014, nr 18 (11).
- Pearce J.C., *Nasha Istoriia: The Russian revolutions, the state, school textbooks and public celebrations under Putin*, "Revolutionary Russia" 2019, vol. 32 (1).
- Somers M.R., Gibson G.D., *Reclaiming the Epistemological "Other": Narrative and the Social Constitution of Identity*, [in:] *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford 1994.
- Sproule J.M., *Channels of Propaganda*, Bloomington 1994.
- Stanley J., *How Propaganda Works*, Princeton University Press 2015.
- Starodubtseva A., *Współczesny rosyjskojęzyczny dyskurs medialny o tzw. „Russkim mirze” w krajach poradzieckich (na przykładzie Rosji, Ukrainy, Kazachstanu i Białorusi)*, Praca doktorska. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach 2024.
- Zajda J., Zajda R., *Globalisation, ideology and the politics of history school textbooks: Russia*, "Education and Society" 2012, vol. 30 (3).
- Zajda J., Zajda R., *The politics of rewriting history: New history textbooks and curriculum materials in Russia*, "International review of education" 2003, vol. 49.
- Zajda J., Zajda R., *The politics of rewriting history: new school history textbooks in Russia*, [in:] *International Handbook on Globalisation, Education and Policy Research: Global Pedagogies and Policies*, Dordrecht 2005.

INFORMACJA O AUTORCE

Anastassiya Starodubtseva: doktor, asystent w Zakładzie Językoznawstwa Synchronicznego i Diachronicznego Instytutu Literaturoznawstwa i Językoznawstwa Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. **Publikacje: monografia:** «Внизу – власть тьмы, а наверху – тьма власти» Культурно-цивилизационный образ «Русского мира» в российском сетевом медиадискурсе [„*Władza mroku na dole i mrok władzy na górze*” (kulturowo-cywilizacyjny obraz „*Russkiego miru*” w internetowym dyskursie medialnym)]. Kielce 2025; **artykuły:** *Negative Connotations of the ‘Russian World’ Concept against the Backdrop of the Russian-Ukrainian War 2022*, “*Respectus Philologicus*” 2022, nr 42 (47), s. 141-153; *The Russian world: a Problem of Conceptualization*, [in:] *Conceptualization and verbalization of human experience*, ed. by O. Leszczak, Kielce 2022, s. 151-172; *The “Russian World” concept in the Ukrainian media discourse: some of the key narratives*, “*Przegląd Wschodnioeuropejski*” 2023, nr 14 (2), s. 139-152; *The axiological conceptual functions of the “Russian World” (Russkiy mir): mythologeme, cultureme, and ideologeme*, „*Acta Universitatis Lodzianensis Folia Linguistica*” 2024, nr 58 (2), s. 427-437; *“Accusation in a mirror” in the rhetoric of Russian propagandists in the context of the Russian-Ukrainian armed conflict*, [in:] *Język jako świadectwo kultury. Język. Kultura. Społeczeństwo*, red. S. Cygan, t. VIII, Kielce: KTN 2024, s. 229-238.

ORCID: 0000-0001-5503-4759

Email: anastassiya.starodubtseva@ujk.edu.pl

Marta Zambrzycka

Warszawa, Uniwersytet Warszawski

UKRAIŃSKIE PEJZAŻE PAMIĘCI. MALARSTWO ANATOLIJA ŁYMAREW A I ANATOLIJA KRYWOŁAPA

Ukrainian Memory Landscapes. Paintings by Anatolii Lymarev and Anatolii Kryvolap

ABSTRACT: The article examines the landscape paintings of Anatolii Lymarev (1929-1985) and Anatolii Kryvolap (1946), two artists whose work spans the second half of the 20th century and – in Kryvolap’s case – the 21st century. The former is a representative of post-war Ukrainian nonconformist art (the ‘Thaw’ and ‘post-Thaw’ periods), while the latter began his active career during the political transformation and continued to develop it well into independence. Today, Kryvolap is a highly regarded artist in Ukraine and beyond, while Lymarev remains almost completely forgotten. Both are exceptionally original artists, each creating their own distinctive style, in which the use of intense, contrasting colour plays a key role. At the same time, both remain deeply immersed in modernist aesthetics and the tradition of the Ukrainian landscape and genre painting of the late 19th century.

KEYWORDS: Ukrainian landscape, visual memory, tradition, national symbolism

Pejzaż i związana z nim scena rodzajowa to przedstawienia od wieków obecne w sztuce, zazwyczaj stroniące od estetyki szoku i epatowania tematyką tabuizowaną, dające poczucie bezpieczeństwa ontologicznego i apelujące do tych rejestrów psychiki, które związane są z potrzebami estetycznymi i kontemplacyjnymi. Jednocześnie pejzaż – jak każda dziedzina twórczości – ulega zmianom, stanowi głos swojej epoki i może być pretekstem do rozważań o charakterze zdecydowanie pozaestetycznym. W niniejszym artykule podejmuję próbę prześledzenia śladów tożsamości przestrzennej w malarstwie dwóch, mało znanych w Polsce artystów. Przestrzeń w pejzażach Łymarewa i Krywołapa można analizować na kilku poziomach: jako obiekt kontemplacji estetycznej i filozoficznej o wymiarze uniwersalnym, jako obszar związany z przeszłością, zwłaszcza z dzieciństwem artystów, a więc „mapę pamięci indywidualnej”, oraz jako związane z topografią konkretnego regionu archiwum pamięci kulturowej i związanej z nią tożsamości zbiorowej. W pracach obu artystów widoczne są inspiracje tradycją ukraińskiego pejzażu końca XIX i początku XX wieku, gdy po-

wstawiało malarskie imaginarium ukraińskiej tożsamości przestrzennej. Step, obsiane pszenicą pole, wieś lub pojedyncza wiejska chata to ukraińskie „miejsca znaczące”, przestrzenny system semiotyczny, z którego malarstwo – jako jeden z nośników materialnych pamięci kulturowej¹ – czerpie formy symboliczne, dostosowując środki wyrazu do potrzeb konkretnego czasu. Celem artykułu jest ukazanie, w jaki sposób obaj artyści wykorzystują arsenał zbiorowych symboli przestrzennych ugruntowanych w ukraińskiej tradycji malarskiej, co pozwala identyfikować ich sztukę również w kategoriach narodowych. Uważam to za szczególnie istotne wobec nikłej wiedzy o sztuce ukraińskiej na zachodzie i częstym włączaniu jej w dyskursach publicznych w nurty twórczości rosyjskiej.

Twórczość obu analizowanych artystów, choć zanurzona głęboko w tradycji ukraińskiego malarstwa, koresponduje z tendencjami obecnymi w sztuce zachodniej, jednak ze względu na uwarunkowania polityczne, ograniczony przepływ informacji i cenzurę nie zawsze zbiega się z nimi w czasie. Jest to szczególnie widoczne w malarstwie Anatolija Łymarewa, tworzącego w okresie, gdy cenzura, dominacja estetyki socrealistycznej i bardzo ograniczona wiedza o sztuce zachodniej determinowały zwrot twórców-nonkonformistów ku początkowi XX stulecia, gdy sztuka ukraińska rozwijała się jeszcze równolegle z nurtami ogólnoeuropejskimi. W latach sześćdziesiątych, pod wpływem chwilowej zmiany polityki kulturalnej nastąpiło częściowe odrodzenie pamięci o ukraińskiej awangardzie i modernizmie, co stało się inspiracją dla ówczesnych poszukiwań twórczych. Zwrot ku awangardzie wpisuje się też częściowo w szerszą tendencję, znamionującą powojenną sztukę europejską i amerykańską², z tym jednak zastrzeżeniem, że o ile neoawangarda zachodnioeuropejska odwoływała się do zjawisk incydentalnych³, takich jak ruchy dada czy „przeciwsztuka”, twórcy ukraińscy nawiązywali przede wszystkim do malarstwa abstrakcyjnego, kubofuturyzmu, lub – jak czynił to Łymarew – postimpresjonizmu, ekspresjonizmu a nawet impresjonizmu.

Łymarew – „...pod donieckim słońcem”

Anatolij Łymarew urodził się we wsi Amwrosijiwka w obwodzie donieckim i chociaż studiował w Kijowie, gdzie w 1957 roku ukończył Kijowski Państwowy Instytut Sztuki (dziś – Narodowa Akademia Sztuki i Architektury Ukrainy), a od 1974 roku mieszkał w tym mieście na stałe. Wschodnia Ukraina pozostała jego małą ojczyzną, przestrzenią, do której całe życie powracał i którą odzwierciedlał w swoich pejzażach i etiudach⁴. Jego twórczość jest mało znana i była nieczęsto eksponowana zarówno za życia artysty, jak i po jego śmierci. Olha Łahunenko we wprowadzeniu do katalogu wystawy „Той, що йде за сонцем” określa twórczość tego artysty mianem *terra incognita* i zauważa, że jego

¹ A. Assman, *Między historią a pamięcią. Antologia*, Warszawa 2019, s. 55.

² R.W. Kluszczyński, *Awangarda. Rozważania teoretyczne*, Łódź 1997, s. 9.

³ A. Książek, *Sztuka przeciw sztuce. Z teorii awangardy XX wieku*, Warszawa 2001, s. 32.

⁴ *Анатолій Лимарев. 1929-1985*, [B:] <https://uartlib.org/ukrayinski-hudozhniki/lymaryev-anatolij/> (04.08.2025).

droga do odbiorcy rozpoczyna się dopiero w XXI wieku⁵. Pierwsza ekspozycja prac Łymarewa miała miejsce w 1985 roku wspólnie z innymi twórcami undergroundu („Wystawa dziewięciu” [Виставка дев’яти]), kolejna, już pośmiertna – w 1988 roku. W niepodległej Ukrainie odbyły się zaledwie trzy ekspozycje: w 1999 roku wystawa zorganizowana przez Związek Artystów, w 2012 roku w kijowskim Arsenale Sztuki [Mysteckim Arsenale] i w 2015 roku w galerii Dukat wystawa pt. „Idący za słońcem” („Той, що йде за сонцем”)⁶. Olha Petrova pisała o tragizmie życia tego artysty, który otoczony w kręgach oficjalnych aurą nieżyczliwości, borykający się z problemami psychicznymi w 1985 roku zakończył życie samobójstwem⁷.

Łymarew to przedstawiciel jednego z wielu ukraińskich pokoleń, które doświadczyły represji i ograniczeń ze strony władzy. Jego życie i twórczość wpisują się w historię nieoficjalnej sztuki ukraińskiej czasów radzieckich, określanej często ogólnym mianem nonkonformizmu. Ten niejednoznaczny i różnie definiowany termin dotyczący bliżej nieokreślonego przedziału czasowego nie odnosi się do żadnego konkretnego nurtu ani stylu, lecz oznacza postawę życiową opartą bądź na aktywnej niezgodzie bądź na wycofaniu się z oficjalnego życia twórczego i działaniu w sferze nieoficjalnej lub półoficjalnej⁸. Jest to więc termin zasadny jedynie w kontekście istnienia dominującego stylu, narzuconego przez opresyjną politykę państwa i egzekwowanego za pomocą cenzury⁹. Poszukując wspólnej platformy estetycznej nonkonformizmu, Hlib Wyszewski wskazuje na szeroko rozumiane kierunki modernistyczne¹⁰. Nonkonformizm łączony jest najczęściej z okresem powojennym, jednak Łesia Smyrna w książce *Століття неконформізму в українському візуальному мистецтві* obejmuje tym terminem sztukę od końca lat dwudziestych do 1991 roku i uznaje nonkonformizm ukraiński za synonim twórczości o wymowie zaangażowanej narodowo¹¹, realizującej idee wolnościowe Ukraińców¹². W ten sposób łączy zjawisko nonkonformizmu z zagadnieniami tożsamości narodowej i językowej¹³.

Idea narodowa i językowa rzeczywistość odgrywała ważną rolę zwłaszcza w okresie tak zwanej odwilży lat sześćdziesiątych, gdy częściowo możliwe stało się przywraca-

⁵ Katalog wystawy *Анатолій Лимарев. Той, що йде за сонцем*, Київ 2015, s. 3.

⁶ А. Олексій, *Майстер світла. Анатолій Лимарев*, [w:] <https://kyivdaily.com.ua/anatoliy-limariev/> (04.08.2025).

⁷ О. Петрова, *Третє око, Мистецькі студії*, Київ 2015, s. 248.

⁸ Л. Смирна, *Культурно-історична динаміка українського мистецького неконформізму*, „Мистецтвознавство України” 2016, № 16, s. 129.

⁹ Д. Зельська-Даревич, *Українські культура і мистецтво крізь віки*, [w:] *Український модернізм 1910-1930*, Київ 2006, s. 16-31.

¹⁰ Г. Вишеславський, *Неконформізм: Андеграунд та 'неофіційне мистецтво'*, «Художня культура. Актуальні проблеми» 2006, № 3, s. 172.

¹¹ Л. Смирна, *Українські художники-неконформісти: естетичний протест*, «Вісник Книжкової палати» 2013, № 5, s. 40.

¹² Л. Смирна, *Століття неконформізму в українському візуальному мистецтві*, Київ 2017, s. 35-36.

¹³ Ibidem, s. 36.

nie pamięci o twórcach z początku stulecia¹⁴. Ukraińscy „sześćdziesiątnicy” sformułowali swój program odwołując się do syntezy nowatorstwa i tradycji rodzimej¹⁵, jednak w związku z izolacją informacyjną i szybko przywróconą cenzurą, nie mieli dostępu do wiedzy o praktykach pojawiających się wówczas na Zachodzie. Dlatego w Ukrainie dominowało malarstwo, którego głównym punktem odniesienia pozostawała ukraińska sztuka epok poprzednich, folklor oraz modernizm początku XX wieku. Ze względu na rozmaitość ówczesnych inspiracji i przeważnie samodzielne poszukiwania artystów własnej drogi, Olha Petrowa określa twórczość lat sześćdziesiątych „sztuką indywidualnych mitologii”¹⁶.

Uwagi powyższe można odnieść także do malarstwa Anatolija Łymarewa, nieznanego miejsca w radzieckiej przestrzeni oficjalnej i przez ówczesnych decydentów całkowicie zepchniętego na margines, przyjmującego skrajnie zindywidualizowaną postawę twórczą, opartą na prywatnej mitologii miejsca, z widoczną inspiracją nurtami modernistycznymi z początku XX wieku oraz sztuką dawniejszą, w tym XIX-wieczną. Widoczne w jego twórczości jest również nawiązanie do idei oscylujących wokół tematyki zakorzenienia w kulturze rodzimej. Twórczość Łymarewa to przede wszystkim liryczne malarstwo pejzażowe i rodzajowe o tematyce związanej z ludzką codziennością i prywatnością, dlatego warto skonkretyzować jej miejsce wśród wielu nurtów ukraińskiego nonkonformizmu, wykorzystując zaproponowany przez Olhę Petrową termin „ciche malarstwo”. Badaczka odnosi to pojęcie przede wszystkim do twórczości rozwijającej się w okresie po odwilży i będącej kontrpropozycją dla monumentalizmu i patosu dominującego w obiegu oficjalnym, choć niewiele odbiegającej od propagowanej przez władze tematyki pracy i życia „prostych ludzi”. Petrowa łączy „ciche malarstwo” ze strategią „wewnętrznej emigracji”. Pojęcie to opiera się więc nie tyle na wspólnocie estetycznej, ile na postawie życiowej. W planie tematycznym za dominujące badaczka uznaje motywy kameralne, związane z ludzką prywatnością i codziennością, a także tematykę kruchości życia, lęku, samotności i zagubienia, pod względem formalnym zaś – nawiązania do nurtów modernistycznych początku XX wieku. „Ciche malarstwo” funkcjonowało w szarej strefie pomiędzy *undergroundem* a sztuką oficjalną, chociaż wywoływało zaniepokojenie władzy i bywało poddawane cenzurze lub całkowicie spychane poza margines¹⁷.

Istotny dla charakterystyki „cichego malarstwa” jest również brak epatowania optymizmem i liryzm przedstawięń – twórczość ta bywa określana również „nowym liryzmem”¹⁸. Kijowskie koło „cichego malarstwa” reprezentowali między innymi: Jakym Lewycz, Zoja Lerman, Jurij Łuckiewicz, Mychajło Wajnsztejn, Hałyna Hryhoriewa,

¹⁴ Г. Скляренко, *Искусство украинских шестидесятых, другое – свое – разное*, [в:] *Искусство украинских шестидесятников*, ред. О. Балашова, Л. Герман, Киев 2015, с. 29-30.

¹⁵ О. Петрова, *Третє око. Мистецькі студії*, Київ 2015, с. 18.

¹⁶ Ibidem, s. 30.

¹⁷ О. Петрова, *Третє око...*, с. 23-24.

¹⁸ О. Котова, *Мистецький неконформізм Одеси в контексті світової культури 1960-80-х років*, Одеса 2021, с. 57.

Ołeksandr Dubowyk, Jewhen Petrenko czy Serhij Pustowojt¹⁹. Część z tych artystów pozostawała w bliskiej przyjaźni z Anatolijem Łymarewem²⁰. Alisa Łożkina pisze, że choć pod względem tematyki malarstwo Łymarewa wpisuje się w nurt „cichego malarstwa”, wyraziste gorące barwy jego obrazów zdecydowanie odbiegają od stonowanej stylistyki większości wymienionych twórców²¹. Rzeczywiście, odważne operowanie intensywną, jaskrawą barwą jest cechą charakterystyczną jego malarstwa, o czym w następujący sposób pisała Olha Petrowa:

Колір в творах Анатолія Лимарева – це провідник світла, чи природного, чи штучного. Цікавість до передачі світлових ефектів засобом кольору простежується у творчості художника повсюдно. Це може бути степовий пейзаж, пройнятий ранковим сонцем. Або ж інтенсивний контраст жару багаття на тлі глибокої синьої ночі. Безпосередня фіксація кольорових відношень залежно від джерела освітлення та часу доби – це формальне завдання, над вирішенням якого працює художник, створюючи етюди²².

W twórczości tego artysty dominują kolory gorące (żółty, czerwony, pomarańczowy), zestawione kontrastowo z intensywnym niebieskim, zielonym, fioletowym oraz czarnym, obecnymi zwłaszcza w pejzażach nocnych.

Chociaż artysta ma na swoim koncie również pejzaże miejskie, martwą naturę, portrety i autoportrety, jego główną „pracownią malarską” pozostał rodzinny Donbas – mała ojczyzna, do której powracał całe życie, aby malować zapamiętane z dzieciństwa i kontemplowane podczas corocznych wizyt pejzaże. Donbas nie został jednak przedstawiony jako ośrodek przemysłowy i napawający optymizmem „raj” klasy pracującej, lecz przede wszystkim w formie pejzażu wiejskiego z dominującą rolą przyrody, która determinuje cykle ludzkiego życia i pracy. Twórczość tę, utrzymaną w manierze krótkich nerwowych i rozedrganych pociągnięć pędzla, którymi artysta nakładał warstwy jaskrawych barw, można uznać za apoteozę donbaskiej przyrody²³.

Pejzaże donbaskie Łymarewa są przesyczone światłem słonecznym. Zainteresowanie efektami świetlnymi i eksperymenty z ukazaniem ich w pejzażu skłaniają badaczy do nazywania Łymarewa „malarzem słońca”, „malarzem podążającym za słońcem”²⁴. Słońce nabiera u tego artysty znaczeń symbolicznych, odnoszących się do światopoglądu tradycyjnego, jako aktywna, życiodajna siła stanowi źródło życia, odrodzenia i nowego początku:

¹⁹ А. Ложкіна, *Перманентна революція. Мистецтво України ХХ-початку ХХІ століття*, Київ 2019, с. 209.

²⁰ Каталог wystawy *Анатолій Лимарев...*, s. 5.

²¹ А. Ложкіна, *Перманентна революція...*, с. 210.

²² А. Олексій, *Майстер світла...*

²³ О. Петрова, *Третє око. Мистецькі студії*, Київ 2015, с. 247.

²⁴ Patrz tytuł wystawy i katalogu: *Анатолій Лимарев. Той, що йде за сонцем*, Дукат, Київ 2015.

Анатолій Лимарев любив писати сонце. Воно у нього своє — дієвий образ світла у просторово-часовому середовищі картини, космічне і земне, у різних персоніфікаціях. Сонце митця проте ніколи не буває нейтрально-теплим, пасивним. Як у народному мистецтві солярний знак та інші символи сонця є образами народження нового, пробудження і становлення життя, так і у Лимарева сонце і його світло осмислюються сповненими майже язичницької животворної сили²⁵.

Blask słoneczny, a także inne, w tym sztuczne źródła światła artysta oddaje za pomocą gorących jaskrawych kolorów: żółtego, pomarańczowego, czerwonego. Obrazy ożywia intensywna żółć wschodzącego lub czerwień zachodzącego słońca, złoty blask ognisk lub światła rozbłyskującego z wieczornych okien. Jednym z najwspanialszych przykładów operowania przez Łymarewa światłem jest obraz *Słoiki* [Банку] z 1985 roku. Na obrazie dwie postaci, siedzące – jak można sądzić po kącie padania promieni słonecznych – w piwniczce, przeglądają zawekowane przetwory, słońce odbijające się w słoikach sprawia, że prozaiczna scena przygotowywania zapasów na zimę zmienia się w baśniową opowieść o poszukiwaniu podziemnego skarbu. Innym pejzażem, w którym równie dobitnie widać znaczenie światła słonecznego są *Niebieskie gęsi* [Сині гуси] z 1981 roku. Utrzymany w gorącej złocisto-czerwonej gamie kolorystycznej pejzaż zdominowany został przez ogromną płaszczyznę nieba z rozżarzoną kulą słońca w centrum, kontrapunktem której są drobne postaci niebieskich gęsi.

Przestrzeń pejzaży Łymarewa pozostaje skonkretyzowana poprzez wskazanie na topografię Donieccyzny (por. m. in. namalowany w 1969 obraz *W donieckim stepie* [В донецькому степу]) oraz na osobiste wspomnienia i pamięć samego autora (obraz z 1960 roku *Moja wieś* [Моє село]). Obrazy odnoszą się do geografii Ukrainy, która jest równocześnie nacechowanym emocjonalnie miejscem zakorzenienia i katalizatorem pamięci indywidualnej. Silny związek uczuciowy z przestrzenią podkreśla tytuł namalowanego w latach 1967-1969 tryptyku *Życie ziemi ojczystej. Ranek. Dzień. Wieczór* [Життя рідної землі. Ранок. День. Вечір]. Na pierwszym obrazie zatytułowanym *Ranek*, widzimy parę leżącą w ogromnym, złocistym i mającym jednoznacznie falliczny kształt stogu siana. Stóg ów, przez jego świetlistość i półokrągły kształt, można powiązać z aktywną siłą wschodzącego słońca. Pejzaż *Dzień* to obraz ziemi – dominuje na nim szeroka, spalona słońcem płaszczyzna ugoru, *Wieczór* ukazuje natomiast zatopiony w gorących barwach zachodzącego słońca, spokojny krajobraz z wracającymi do domu zwierzętami. Mamy tu wyraźne połączenie ludzkiego życia z uniwersalnym cyklem kosmicznym. Jak pisze Olha Petrowa, ów kosmiczny wymiar refleksji nad światem artysta czerpał z natchnienia gorącym blaskiem donieckiego słońca: „космічність світобачення художника, про відчуття ним першооснови гармонійної світобудови. Її чарівність він пізнав під гарячим сонцем Донеччини”²⁶. Konkretna przestrzeń geograficzna jest więc punktem odniesienia dla poczucia

²⁵ Анатолій Лимарев. 1929-1985, [в:] <https://uartlib.org/ukrayinski-hudozhniki/lymaryev-anatolij/> (09.08.2025).

²⁶ О. Петрова, *Третє око...*, с. 250.

tożsamości człowieka, definicji własnego miejsca i roli w świecie. Poczucie to rodzi się w ścisłej korelacji pamięci z przestrzenią.

Relacja między przestrzenią a tożsamością i pamięcią indywidualną jest oczywista, gdyż:

„[p]amięć [...] zakorzeniona jest w konkretnej przestrzeni. [...] Pamięć wchodzi w sojusz z tożsamością, gdyż tylko stabilna wizja przeszłości jest w stanie zapewnić ludziom stałe podstawy, na których w teraźniejszości budują oni swoją tożsamość, partycypując jednocześnie w przyszłość”²⁷.

Konceptualizacja przestrzeni w obrazach Łymarewa opiera się na pamięci indywidualnej artysty, w tym na jego wspomnieniach z dzieciństwa, lecz równocześnie odwołuje się do archetypowych figur przestrzennych ukraińskiego malarstwa, takich jak żyzne pole z dojrzewającym zbożem, step czy wieś. Artysta wykracza tym samym poza sferę indywidualną w obszar wyobrażeń kolektywnych, kształtujących tożsamość zbiorową i poczucie więzi kulturowej z określonym terytorium, nawiązując do tradycji zapoczątkowanej jeszcze w okresie romantyzmu, a rozwiniętej przez malarzy realistów, którzy przyczynili się do wypracowania symboliki ukraińskiego pejzażu narodowego.

Pejzaż wiejski i stepowy, a także malarstwo rodzajowe przedstawiające tradycyjny cykl pracy i świętowania kojarzy się przede wszystkim z kołem artystów związanych z Towarzystwem Wystaw Przenośnych, w tym z kijowianami Serhijem Switosławskim, Wołodymyrem Orłowskim oraz jego zięciem Mykołą Pymonenką, a także z koryfeuszami charkowskiej szkoły pejzażu, czyli Serhijem Wasylkiwskim, Mychajłą Tkaczenką, Mychajłą Berkosem i Petrem Lewczenką. Ich twórczość odegrała ogromną rolę we wcieleniu w język malarstwa powstającej wówczas idei narodowej. Za pomocą obrazów inspirowanych etnografią, folklorystyką, archeologią, architekturą wiejską z jej specyfiką regionalną, a także rodzimymi krajobrazami i życiem codziennym wsi, artyści zbudowali system symboli przestrzennych, wyrażających w języku malarstwa krystalizujące się wówczas idee odrębności kulturowej i narodowej Ukraińców, które jednocześnie stały się podłożem ideologicznym ich twórczości²⁸.

Jak pisze Walentyna Nemcowa, malarstwo pejzażowe końca XIX i początku XX wieku koncentruje się na poszukiwaniu nowego języka, który mógłby w pełni oddać emocjonalny ładunek pejzażu narodowego. Artyści zaczynają eksperymentować z efektami kolorystycznymi i świetlnymi, ogromnego znaczenia nabiera liryczne ujęcie przestrzeni, podkreślające osobisty stosunek i związek z malowanym krajobrazem²⁹. Rów-

²⁷ J. Szczyrkowski, *Żywioł przestrzeni czy ład pamięci? Przestrzeń jako źródło pamiętania i tożsamości społecznej – uwagi na temat procesu badawczego*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2015, t. 15, s. 27.

²⁸ O tych inspiracjach pisze Walentyna Nemcowa w słowie wstępnym do albumu *Харківська пейзажна школа. Остання чверть XIX – початок XX століття*, Київ 2009, s. 13.

²⁹ Ibidem, s. 15.

nież Lubow Otroszko twierdzi, że malarstwo pejzażowe przełomu XIX i XX wieku charakteryzowało się liryzmem i dużym ładunkiem emocjonalnym, będąc jednocześnie wizualną odpowiedzią na podstawowe pytania dotyczące ukraińskiej tożsamości i odrębności kulturowej:

Характерною особливістю українського пейзажного живопису було [...] лірично-поетичне оспівування природного краєвиду. Художньо-образне осмислення [...] важливості ролі природного ландшафту в емоційно-чуттєвих творах вітчизняних [...] художників-пейзажистів узагальнювались у символічний образ України XIX ст. Митці зображали довкілля України не лише з точки зору категорії «краси», а передовсім намагались пізнати глибинні сенси філософсько-естетичного значення «себе», «світу», «природи» та «людей», створюючи на основі критичного підходу особливий національний стиль³⁰.

Subiektywizm przedstawień, szeroki wachlarz emocji a także liryzm i fragmentaryczność pejzaży wiejskich Łymarewa przywodzi na myśl przede wszystkim malarstwo Petra Lewczenki, malarza, w którego twórczości widać już odejście od realizmu i wyraźne wpływy impresjonizmu³¹. Choć diametralnie inne, pod względem estetyki pejzaże Łymarewa wskazują na podobne, jak w twórczości Lewczenki emocjonalne przywiązanie do wiejskiego spokojnego życia z jego tradycją i powtarzalnością cykli pracy i odpoczynku. W malarstwie obu artystów widoczne jest również połączenie bardzo prostej sceny rodzajowej z ogromnym ładunkiem uczuć i osobistym stosunkiem do przedstawionego pejzażu. Według słów Walentyny Nemcowej, Petro Lewczenko:

не надаючи великого значення подієвій стороні реальності, [...] був надзвичайно чуйним до передачі складної, часом дисонансної гами емоційних станів людини, всією душею прив'язаної до спокійного, патріархального укладу сільського життя, до скромного затишку власного будинку³².

Również w twórczości Łymarewa widoczny jest zachwyt nad spokojem i powtarzalnością życia na wsi. Sceny rodzajowe tego artysty często oscylują wokół tematyki związanej z pracą w polu – niewielkie postaci giną w złotym morzu łanów zboża i stogów siana, przywołując znów na myśl realia ukazywane przez klasyków ukraińskiego malarstwa rodzajowego przede wszystkim przez Mykołę Pymonenkę (*Żniwa na Ukrainie* [Жнива на Україні] z 1896, *Żniwiarka* [Жниця] 1889). Pole stanowi jeden z topograficznych archetypów Ukrainy, w malarstwie schyłku XIX wieku wiązało się

³⁰ Л. Отрошко, *Символічний образ України у пейзажному живописі XIX століття*, «Україна у світовій історії» 2014, № 4, с. 229-230.

³¹ В. Немцова, *Пейзажний живопис Петра Левченка*, «Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв» 2007, № 2, с. 104.

³² Ibidem, s. 102.

z motywami kultury tradycyjnej, ściśle związanej z ideami narodowymi i koncepcjami odrodzenia tożsamościowego³³. W twórczości Łymarewa praca w polu i wiejska codzienność ukazane zostały w mitycznym bezczasie. Również inne figury przestrzenne, takie jak wieś czy step rzadko zawierają sugestie zmian, które zachodzą w świecie współczesnym artyście. Przestrzeń jego obrazów staje się tym samym „instrukcją dla pamięci, nastawioną na wskazywanie poprzez miejsca w przestrzeni miejsc w pamięci [...] natomiast czas, do którego odwołują się wspomnienia, jest czasem mitycznym, nie jak w przypadku historii linearnym”³⁴.

Podobnie zanurzona w mistycznym odczuciu bezczasu, kontemplacyjna a zarazem skonkretyzowana geograficznie i odwołująca się do symboliki przestrzennej ukraińskiej kultury jest twórczość Anatolija Krywołapa.

Krywołap ... mistyka ukraińskiej przestrzeni

Zdaniem ukraińskich historyków sztuki, szeroko rozumiany nonkonformizm jest tą tradycją, bez której rozwój wolnej twórczości w po 1991 roku nie byłby możliwy³⁵. Przełom lat 80-90 to okres ogromnej różnorodności stylistycznej, stojącej w wyraźnej sprzeczności ze zunifikowaną, ocenianą i zideologizowaną sztuką realizmu socjalistycznego³⁶. Część pojawiających się wówczas tendencji stanowiła *novum* w przestrzeni ukraińskiej, inne były kontynuacją linii wyznaczonej przez tradycję nonkonformizmu, a korzeniami sięgającej początków XX wieku. Do tych ostatnich należy malarstwo abstrakcyjne³⁷, które inspirowało między innymi Anatolija Krywołapa³⁸.

Malarz ten, w 2013 roku uznany za „najdroższego artystę ukraińskiego”, gdyż jego obraz *Koń. Wieczór* został sprzedany na aukcji Phillips za £122 500³⁹, wiele lat poszukiwał własnego stylu. W 1976 ukończył studia w Kijowskim Państwowym Instytucie Sztuki. Rozczarowany przekazywaną tam wiedzą rozpoczął własne eksperymenty z malarstwem. Ołesia Awramenko w doskonałej monografii *Криволап. Метафізика чистого кольору* wspomina, że artysta eksperymentował ze wszystkimi znanymi sobie stylami, ale nigdzie nie znajdował dla siebie miejsca. Okres poszukiwań trwał około 15 lat i nieuchronnie zmierzał w stronę malarstwa abstrakcyjnego, które w odczuciu Krywołapa w największym stopniu odzwierciedla duchowy wymiar sztuki⁴⁰. Własną

³³ І. Огієвська, *Микола Пимоненко*, Київ 2013, с. 20.

³⁴ J. Szczymborski, *Żywiol przestrzeni czy ład pamięci?* ..., s. 28.

³⁵ О. Петрова, *Третє око*..., с. 34.

³⁶ Ibidem, с. 33.

³⁷ [IN]FORMAL. *Українське абстрактне мистецтво 1960-1980-х рр. Каталог виставки*, Київ 2018, с. 5.

³⁸ O tradycji malarstwa abstrakcyjnego w Ukrainie a także o jego przedstawicielach patrz więcej: М. Юр, *Абстрактний живопис України: світові тенденції та національні традиції*, «Сучасне мистецтво» 2009, № 6, с. 90-104.

³⁹ Д. Белькевич, *Аналіз інвестиційної привабливості твору сучасного українського мистецтва на прикладі роботи «Кінь. Ніч» Анатолія Криволапа*, «Сучасне мистецтво» 2014, т. X, с. 24-25.

⁴⁰ О. Авраменко, *Криволап. Метафізика чистого кольору*, Київ 2018, с. 30-31.

technikę znalazł około 1986 roku, o czym ma świadczyć zachowana notatka⁴¹. Ważnym wydarzeniem w jego życiu było spotkanie w 1978 roku z polskim lekarzem i kolekcjonerem sztuki Ryszardem Wróblewskim, dziś posiadaczem największego zbioru obrazów, dzięki któremu możliwe jest odtworzenie procesu twórczego Krywołapa, trwającego do połowy lat dziewięćdziesiątych⁴². Pod koniec lat osiemdziesiątych Krywołap wstąpił do Związku Artystów Ukrainy i zawarł kolejną kluczową w swoim życiu znajomość z Ołeksandrem Żywotkowem oraz Tyberijem Sylwaszi. Razem powołali do życia jedną z ważniejszych w historii ukraińskiego abstrakcjonizmu lat dziewięćdziesiątych grupę, o nazwie Żywopysnyj Zapowidnyk (1991-1995). Poza Krywołapem, Żywotkowem i Silwaszi w skład grupy weszli: Ołeksandr Babak, Mykoła Krywenko, Marko Hejko, Serhij Semernin, Pawło Kerestej. W 1992 roku odbyła się pierwsza wystawa Zapowidnyka. Kolejne wystawy miały miejsce w latach 1993 i 1995, a w 2002 roku, z okazji 10-lecia powstania grupy w Muzeum Narodowym, odbyła się duża wystawa podsumowująca jej działalność⁴³.

Ukraińskie malarstwo abstrakcyjne lat dziewięćdziesiątych inspirowało się zarówno tradycją rodzimą, sięgającą początku wieku XX, jak i amerykańską sztuką powojenną, zwłaszcza ekspresjonizmem abstrakcyjnym, abstrakcją geometryczną i „malarstwem barwnych płaszczyzn”⁴⁴. Hałyna Skljarenko wskazuje na widoczne w różnych okresach działalności Tiberija Silwaszi inspiracje twórczością Yvesa Kleina, Marka Rothko czy Nicolasa de Staëla⁴⁵, zaś w malarstwie Anatolija Krywołapa dostrzega zarówno wpływy tradycji fowizmu, Jeana Bazaine’a, Serge Poliakoffa, jak i ludowe motywy ukraińskiego tkactwa⁴⁶. Dla przedstawicieli grupy charakterystyczna była awangardowa koncepcja sztuki autonomicznej, niezależnej od zewnętrznych uwarunkowań⁴⁷. Hanna Rudyk określa ją jako krytyczno-konserwatywną, zwracającą się ku modernistycznej koncepcji „czystej sztuki” i kultowi profesjonalizmu artysty⁴⁸. Podstawą była analiza języka malarskiego, zwłaszcza poszukiwania w sferze koloru, stąd określenie „neoplastycy”, którego zaczęto używać zarówno w odniesieniu do grupy⁴⁹, jak i do poszczególnych jej członków. Ołesia Awramenko podkreśla, że w ugrupowaniu połączyli swoje siły twórcy o bardzo silnych indywidualnościach, ich celem było udzielanie sobie wzajemnego wsparcia materialnego i intelektualnego w trudnym okresie przemian politycznych⁵⁰, nie powstał jednak żaden wspólny „manifest” programowy, a pra-

⁴¹ Ibidem, c. 35.

⁴² Ibidem, c. 32.

⁴³ Ibidem, c. 52.

⁴⁴ O inspiracjach patrz: Г. Рудик, *Основні напрями розвитку абстрактного живопису: історичний огляд*, «Наукові записки. Теорія та історія культури» 1999, т. 13, с. 74.

⁴⁵ Г. Склярєнко, *Современное...*, с. 29.

⁴⁶ Ibidem, s. 40, 44, 47.

⁴⁷ О. Авраменко, *Криволап...*, с. 49.

⁴⁸ Г. Рудик, *Живопис – незавершений проект*, [в:] *Landschaft живописного заповідника*, Національний художній музей України, Київ 2002, с. 18-19.

⁴⁹ Ibidem, s. 50.

⁵⁰ Ibidem, s. 49.

ca każdego z artystów pozostawała w najwyższym stopniu zindywidualizowana. W twórczości Krywołapa był to bardzo istotny etap, który pozwolił mu pogłębić wiedzę i techniki pracy z malarstwem abstrakcyjnym.

Po 2000 roku w twórczości Krywołapa zaczyna przeważać „medytacyjne malarstwo pejzażowe, balansujące na granicy abstrakcji”⁵¹. Zwrot ku pejzażowi rozpoczyna się w okresie, gdy malarz przeprowadził się do podkijowskiej wsi, gdzie urzeczony okolicznym krajobrazem zdecydował się na rozpoczęcie swojego wielkiego projektu stworzenia nowoczesnego, choć ugruntowanego w tradycji, ukraińskiego pejzażu. Wówczas powstają cykle „ukraińskich motywów”, zaprezentowane po raz pierwszy w galerii „Karaś” na wystawach „Wieczne motywy” (2002), „Ukraiński motyw” (2004), „Pejzaż” (2005), „Struktury” (2006). Ukraińskie cykle doczekały się kilku wydań: w 2006 roku pojawił się album prac Krywołapa pt. *Ukraiński motyw. Nostalgia. 2000-2005*. W 2008 roku wychodzi następny album *Ukraiński motyw. Cisza. 2005-2008*. Ten pejzażowo-ukraiński okres twórczości trwa do dziś⁵² i poza obrazami inspirowanymi krajobrazem rodzimej Kijowszczyzny obejmuje także cykle krymskie i karpackie, którymi to regionami artysta zainteresował się po 2010 roku. Obrazy z cyklu *Ukraiński pejzaż* artysta eksponował przede wszystkim w prywatnej galerii „ARTEAST”, której właścicielką jest Amerykanka ukraińskiego pochodzenia Konstancja Uzwyszyn. Cieszą się one zainteresowaniem przede wszystkim zagranicznych nabywców⁵³.

Pejzaż Krywołapa jest oparty na założeniach abstrakcjonizmu⁵⁴, podstawową zasadą estetyczną jest redukcja i minimalizacja przedstawień oraz oparcie kompozycji na ogromnych płaszczyznach czystej barwy przełamanych pojedynczym, pozornie nieistotnym detalem (postać ludzka, przedmiot, księżyc, słońce, zwierzę), które abstrakcyjną kompozycję zmieniają w oryginalne ujęcie natury. Krywołap jest „malarzem koloru”, a Ołesia Awramenko ujmuje jego twórczość w metaforę barwnej iniekcji, wstrzykniętej prosto w serce odbiorcy⁵⁵. Łączenie jaskrawych, kontrastowych barw jest charakterystyczne dla ukraińskiej sztuki ludowej, która – jak artysta podkreśla w wywiadzie z Alisą Łożkiną – jest jednym ze źródeł jego natchnienia⁵⁶. Wielkoformatowe obrazy Krywołapa stanowią feerię gorących, czystych kolorów, układających się w linie organizujące płaszczyznę obrazu. Jest to próba przedstawienia krajobrazu wyłącznie za pomocą struktur kolorystyczno-przestrzennych, które bez zbędnych szczegółów odzwierciedliłyby napięcie emocjonalne i mistykę przyrody⁵⁷. Nasycone

⁵¹ А. Ложкіна, *Анатолій Криволап: «Художника мають знати за роботами, а не в обличчя»*, [в:] ARTUkraine 25.10.2011, [в:] <https://artukraine.com.ua/ukr/a/anatoliy-krivolap-hudozhnika-dolzhy-znat-po-rabotam-a-ne-v-lico/> (08.08.2025).

⁵² Г. Скляренко, *Современное...*, с. 48.

⁵³ О. Авраменко, *Криволап...*, с. 87.

⁵⁴ Ibidem, s. 89.

⁵⁵ Ibidem, s. 59.

⁵⁶ Аліса Ложкіна, *Анатолій Криволап...*

⁵⁷ О. Авраменко, *Криволап...*, с. 138.

barwy nakładane wielkimi płaszczyznami z przewagą linii horyzontalnych odtwarzają przede wszystkim momenty przełomowe: świty, zmierzchy, poranne i wieczorne łuny, ogniste zachody słońca i rześką atmosferę poranków.

Anatolija Krywołapa pochłonęła idea stworzenia nowego pejzażu ukraińskiego, w którym archetypowy obraz Ukrainy, wypracowany przez XIX wieczną szkołę realistyczną, zostałby połączony z nowoczesnym językiem malarstwa⁵⁸. Mamy więc, podobnie jak w malarstwie Anatolija Łymarewa, do czynienia z przestrzenną reprezentacją pamięci kulturowej, opartą na wykorzystaniu arsenału czytelnych figur topograficznych, wykorzystywanych już w malarstwie przełomu XIX i XX wieku, z tym, że Anatolij Krywołap rezygnuje ze scen rodzajowych, tworząc wyłącznie pejzaże. Ołesia Awramenko pisze także o inspiracjach gogolowskich, które realizują się w specyficznym dla malarza, mistycznym odczuciu przyrody⁵⁹. Rzeczywiście, jego obrazy przenika mroczna magia, która przestrzeni ukraińskiej wsi została przypisana przez niektórych pisarzy, zwłaszcza przez Gogola w jego opowiadaniach⁶⁰. O „czymś gogolowskim” w ukraińskim pejzażu mówi zresztą także sam artysta, który wskazując na źródła swojego „wielkiego projektu” odrodzenia ukraińskiego pejzażu wspomina, że po przeprowadzce na wieś odczuł potrzebę malowania motywów rodzimych, „prawdziwie ukraińskich”. Zaznacza, że malarstwo pejzażowe było mu bliskie od zawsze:

пишу пейзажі все життя. Коли робив абстракції, то паралельно робив і пейзажі, навіть у 90-ті роки. Потім побачив, що вище хати, українського мотиву я планку не підніму, тому пішов до абстракції, яка відкрила зовсім інші горизонти, нові відчуття. Та коли я переїхав жити сюди, до Засупівки, мені захотілося чогось справді українського, може, навіть гоголівського. І я осмислено повернувся до пейзажного живопису.⁶¹

Bohaterem tego malarstwa jest przyroda, jej ogrom, wieczność, bezruch. Kontemplacja stanowi podstawę pracy twórczej Krywołapa⁶², a siła doznań i emocji uwidacznia się w potrzebie pracy z coraz większą powierzchnią. Przestrzeń – druga po barwie składowa kompozycji jego pejzaży – rozrasta się w ostatnich latach, Krywołap potrzebuje jej coraz więcej, aby wcielić w życie całe napięcie emocjonalne, które wzbudza w nim obcowanie z naturą. Słowo „emocja” staje się kluczowe w odbiorze tego malarstwa, a artysta zaznacza, że w swojej twórczości chce stworzyć „przestrzeń emocjonalną”⁶³, a nie analityczną, apeluje nie do intelektu, lecz do odczuć, co zresztą

⁵⁸ Ibidem, s. 142.

⁵⁹ Ibidem, s. 138.

⁶⁰ O twórczości Gogola i jego recepcji Ukrainy patrz: W. Ahejewa, *W cieniu imperium*, Kraków 2023, s. 79-119.

⁶¹ А. Ложкіна, *Анатолій Криволап...*,

⁶² О. Авраменко, *Криволап...*, с. 137-138.

⁶³ Р. Рублевська, *Анатолій Криволап: «Я свідомо уникаю сюжетності, мої коні – лише міражі»*, [в:] <https://anatolykryvolap.com/media/view/21> (08.08.2025).

stanowi kolejną nić łączącą jego twórczość z XIX-wiecznymi źródłami narodowego pejzażu ukraińskiego. Emocje ukazane w jego monumentalnych pejzażach są skrajnie różne: od niepokoju i wzburzenia po medytacyjny spokój, wyciszenie. Chociaż kompozycje są przeważnie statyczne i zachęcające do medytacji nad niezmiennością i wiecznością świata⁶⁴, nasycenie barw i ich kontrastowe zestawienia apelują do całej gamy odczuć, również tych, związanych z lękiem i poczuciem kruchości ludzkiego życia, znikomości codziennych spraw.

Він один з найуспішніших українських художників, в нього величезна кількість прихильників і колекціонерів, які збирають митця «вглиб». Роботи Криволапа продаються за рекордними цінами на провідних світових аукціонах та арт-ярмарках, виставляються у всіх найпрестижніших українських музеях⁶⁵.

Ta kruchość życia stała się szczególnie odczuwalna po 24 lutego 2022 roku i chociaż tematyka społeczno-polityczna nigdy nie interesowała Krywołapa, tragedia wojny nie mogła pozostawić go obojętnym. W październiku 2022 roku w Akademii Sztuki Ukrainy w Kijowie otwarta została ekspozycja prac artysty, której centralnym motywem był tryptyk z czarnym jeziorem, na tle którego rozbłyskuje łuna wybuchów nocnej walki. Jest to to samo jezioro w Zasupojiwce, które Krywołap maluje od lat w swoich medytacyjnych, barwnych pejzażach. Nigdy wcześniej nie zostało ono ukazane w tak mrocznych barwach. W ogóle, koloru czarnego artysta używa skrajnie rzadko. Jako malarz, który barwę wykorzystuje dla odzwierciedlenia emocji, poczuł się tym razem zmuszony do zastosowania takiej właśnie mrocznej gamy. Krywołap mówi kolorem i kolorem reaguje na wydarzenia:

Рідко застосовую чорний (окрім картини «Кінь»). Це сильний колір, глибокий. І ніколи до цього не використовував його, коли писав ніч. Але того вечора було якесь передчуття. Переді мною лежало темне озеро, а над ним наче білий шар піднявся спалахнув червоним і згас вибух. Видовище мене вразило дуже гостро. Не маю засобів для передачі трагедії, а передавати аби як – це не моє. На цьому полотні чи не перший мій досвід роботи з темними кольорами. Миттєва реакція на подію.⁶⁶

W maju 2022 roku artysta opuścił swoją pracownię malarską, przeniósł się na Zakarpacie, a środki ze swoich obrazów przeznacza na wsparcie Ukraińskich Sił Zbrojnych.

⁶⁴ О. Авраменко, *Криволап...*, с. 143, 144.

⁶⁵ А. Ложкіна, *Анатолій Криволап...*

⁶⁶ І. Столярчук, *Анатолій Криволап, художник: Не маю засобів для передачі трагедії, а передавати аби як – це не моє*, [в:] <https://rozmova.wordpress.com/2022/10/25/anatoliy-kryvolap-3/> 25.10.2022 (08.08.2025)

Malarstwo pejzażowe Anatolija Krywołapa i Anatolija Łymarewa – choć bardzo różne, ma cechy wspólne. Ukraińska historyk sztuki Olha Petrowa twierdzi, że u Anatolija Krywołapa odnajdujemy kontynuację charakterystycznego dla Łymarewa sposobu operowania czystą, intensywną barwą⁶⁷. Łączy ich również zainteresowanie pejzażem rodzimym, mocno zakorzenionym w ukraińskiej tradycji malarskiej i ukazanym przez pryzmat indywidualnych rozwiązań estetycznych, odczuć i emocji. Jest to twórczość łącząca kategorie pamięci (indywidualnej i zbiorowej), przestrzeni oraz tożsamości, będąca dowodem na to, że wypracowana przez kilka wieków ukraińska tradycja kulturowa stanowi inspirujące źródło, z którego czerpać mogą twórcy współcześni.

References

- Ahejewa W., *W cieniu imperium*, Kraków 2023.
- [IN]FORMAL. *Ukrainske abstraktne mystetstvo 1960-1980-kh rr, Kataloh vystavky*, Kyiv 2018.
- Assman A., *Między historią a pamięcią. Antologia*, Warszawa 2019.
- Avramenko O., *Kryvolap. Metafizyka chystoho koloru*, Kyiv 2018.
- Anatolii Lymarev. *Toi, shcho yde za sontsem*, Kyiv 2015.
- Belkevych D., *Analiz investytsiinoi pryvablyvosti tvoru suchasnoho ukrainskoho mystetstva na prykladi roboty «Kin. Nich» Anatolii Kryvolapa*, «Suchasne mystetstvo» 2014 № 10.
- Vysheslavskiy H., *Nonkonformizm: Andegraund ta „neofitsiine mystetstvo”*, «Khudozhnia kultura. Aktualni problemy» 2006 № 3.
- Zelska-Darevych D., *Ukrainski kultura i mystetstvo kriz viky*, [v:] *Ukrainskyi modernizm 1910-1930*, Kyiv 2006.
- Kluszczyński R.W., *Awangarda. Rozważania teoretyczne*, Łódź 1997.
- Kotova O., *Mystetskyi nonkonformizm Odesy v konteksti svitovoi kultury 1960-80-kh rokiv*, Odesa 2021.
- Książek A., *Sztuka przeciw sztuce. Z teorii awangardy XX wieku*, Warszawa 2001.
- Lozhkina A., *Anatolii Kryvolap: «Khudozhnyka maiut znaty za robotamy, a ne v oblychchia»*, “ARTUkraine” 25.10.2011, [v:] <https://artukraine.com.ua/ukr/a/anatoliy-krivolap-hudozhnika-dolzhny-znat-po-rabotam-a-ne-v-lico>.
- Lozhkina A., *Permanentna revoliutsiia, Mystetstvo Ukrainy XX-pochatku XXI stolittia*, Kyiv 2019.
- Nemtsova V., *Peizazhnyi zhyvopys Petra Levchenka*, «Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv» 2007, № 2.
- Nemtsova B., *Kharkivska peizazhna shkola. Ostannia chvert XIX – pochatok XX stolittia*, Kyiv 2009.
- Ohiievska I., *Mykola Pymonenko*, Kyiv 2013.
- Oleksii A., *Maister svitla. Anatolii Lymarev*, [v:] <https://kyivdaily.com.ua/anatoliy-limarev/>.
- Otroshko L., *Symvolichnyi obraz Ukrainy u peizazhnomu zhyvopysi XIX stolittia*, «Ukraina u svitovii istorii» 2014, № 4.
- Petrova O., *Tretie oko. Mystetski studii*, Kyiv 2015.

⁶⁷ O. Петрова, *Третье око...* c. 249.

- Rublevska R., *Anatolii Kryvolap: «Ja svidomo unykaiu siuzhetnosti, moi koni – lyshe mirazhi»*, [v:] <https://anatolykryvolap.com/media/view/21>.
- Rudyk H., *Zhyvopys – nezavershenyi proekt*, [in:] *Landschaft zhyvopysnoho zapovidnyka*, Natsionalnyi khudozhnii muzei Ukrainy, Kyiv 2002.
- Rudyk H., *Osnovni napriamy rozvytku abstraktnoho zhyvopysu: istorychnyi ohliad*, «Naukovi zapysky. Teoriia ta istoriia kultury» 1999, № 13.
- Skliarenko H., *Yskusstvo ukraïnskyykh shestydesiatykh, drugoe-svoe-raznoe*, [v:] *Yskusstvo ukraïnskyykh shestydesiatnykh*, ed. O. Balashova, L. Herman, Kyev 2015.
- Smyrna L., *Kulturno-istorychna dynamika ukraïnskoho mystetskoho nonkonformizmu*, «Mystetstvoznavstvo Ukrainy» 2016, № 16.
- Smyrna L., *Stolittia nonkonformizmu v ukraïnskomu vizualnomu mystetstvi*, Kyiv 2017.
- Smyrna L., *Ukraiïnski khudozhnyky-nonkonformisty: estetychnyi protest*, «Visnyk Knyzhkovoi palaty» 2013, № 5.
- Stoliarchuk I., *Anatolii Kryvolap, khudozhnyk: Ne maiu zasobiv dlia peredachi trahedii, a peredavaty aby yak – tse ne moie*, [v:] <https://rozmova.wordpress.com/2022/10/25/anatoliy-kryvolap-3/>.
- Szczyrbowski J., *Żywiół przestrzeni czy ład pamięci? Przestrzeń jako źródło pamiętania i tożsamości społecznej – uwagi na temat procesu badawczego*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2015, nr 15.
- Yur M., *Abstraktnyi zhyvopys Ukrainy: svitovi tendentsii ta natsionalni tradytsii*, «Suchasne mystetstvo» 2009, № 6.
- Anatolii Lymarev. 1929-1985*, [v:] <https://uartlib.org/ukrayinski-hudozhniki/lymaryev-anatolij/>.

NOTA O AUTORCE:

Marta Zambrzycka – dr hab., prof. UW, Instytut Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
Najważniejsze publikacje: monografie: *Sacrum i profanum w prozie Walerija Szewczuka*, seria monograficzna KU „W kręgu języka, literatury i kultury”, Warszawa – Iwano-Frankiwnsk 2015; *Narracje maladyczne w ukraińskiej literaturze popularnej*, Warszawa 2022; *Pamięć o ukraińskiej tradycji intelektualnej w prozie Walerija Szewczuka. Szkice*, Warszawa 2025. **Ważniejsze artykuły naukowe:** *Tendencje postmodernistyczne w ukraińskiej sztuce okresu transformacji i pierwszego dziesięciolecia niepodległości*, „Slavia Orientalis”, t. LXXIII nr 1/2024, s. 71-87; *Wirus separatyzmu i epidemia dezinformacji Metafora chorobowa wojny w Donbasie 2014 roku w ukraińskiej prozie popularnej na przykładzie powieści „Оголений нерв” Switlany Talan*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensia” CLXXX, Wrocław 2024, s. 67-79; *Powieść Ilariona Pawluka „Я бачу, вас цікавить німьма” jako thriller neo-noir*, „Studia Ucrainica Varsoviensia” 2025, nr 13, s. 207-221.

ORCID: 0000-0002-2123-8531

Email: m.e.zambrzycka@uw.edu.pl

Галина Наєнко (*Halyna Naienko*)

Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Лодзь, Лодзький університет

РУКОПИС МАТВІЯ ДЕСЯТОГО 1507 РОКУ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ РУСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ¹

Manuscript of Matthew the Tenth, 1507: On The Determination of the Characteristics of the Rus'ian Recension of Old Church Slavonic

ABSTRACT: The manuscript of Matthew the Tenth (1507) is an Old Church Slavonic record which despite the interest of many scholars has yet to be adequately researched. The author discusses features of the Rus'ian recension of Church Slavonic viewed through the prism of the multilingualism within the Grand Duchy of Lithuania. The Church Slavonic basis of the text under consideration is influenced by the South Slavic orthography as promoted by Patriarch Euthymius of Tarnovo: the amanuensis uses new graphs, punctuation symbols and diacritics, as well as changes а>ѣ, ѣ>а etc. The influence of *prosta mova* is demonstrated at both the Ukrainian and Belarusian language levels, especially in the realm of orthography, including instances of specific spelling. All this is likely to show the amanuensis's dependency on the Rus'ian dialects (the new ѣ, the coalescence of і and у, the confusion of ѣ and ї, the dispalatalization of hushing (post-dental) consonants).

KEYWORDS: Church Slavonic, Rus'ian recension, multilingualism, *prosta mova*, Grand Duchy of Lithuania, the Anthologion of Matthew the Tenth.

Вступ

Рукопис, про який ітиметься, має кілька умовних назв: Супрасльський збірник 1507 року, Біблійний кодекс / Біблія Матвія Десятого. Це пам'ятка з теренів Великого князівства Литовського початку XVI ст., у її структурі виокремлюють тексти

¹ This article has been written under the research project financed by the National Science Centre (Narodowe Centrum Nauki, Rzeczpospolita Polska). Decision number: DEC-2020/39/G/HS2/01652. Publication co-financed from the Polish state budget under the program of the Minister of Education and Science called "National Program for the Development of Humanities" project no NPRH/DN/SP/0143/2023/12.

власне Біблії, типікон і мінею. Факсимільне видання рукопису супроводжене науковими дослідженнями, переважно зосередженими на особливостях Біблійного кодексу², проте друга й третя частини (типікон і мінея) поки що вивчені недостатньо.

Біографія особи переписувача, художні здобутки, роль і значення його діяльності здобулися на пильне прочитання. Дослідники поцінують Матвія Десятого як одного з найвидатніших діячів православної книжної культури Великого Князівства Литовського, адже він збагатив її як біблеїст, каліграф, автобіограф, музика, перший писар Супрасля, засновник супрасльського скрипторію, автор ідеї створення третьої (литовської) редакції Ізмарагду³.

Науковці відзначають неоднорідність його правопису й орфографії, припускаючи, що переписувач користувався джерелами болгарської, сербської й «змішаної» редакцій. Дослідження показують, що Матвій орієнтувався на правопис антиграфів, не вносячи змін, оскільки орфографією різних мовних ізводів уповні він не володів⁴.

Сергеюс Темчінас припустив, що перша частина, переписана в Вільні, відображає східнослов'янські першоджерела, а друга, створена вже в Супраслі, – південнослов'янські антиграфи⁵.

Мовну свідомість Матвія Десятого окреслюють як традиційну. До створення збірника він служив у віленській канцелярії й переписував документи **простою мовою**. Василій Калугін переконаний, що він вважав її некнижною й уникав вживати, наприклад, у *Пророцтвах*. Отож мову першої частини називають стандартною церковнослов'янською, як у текстах «русского» [так в оригіналі – Г. Н.] ізводу, вільну від білорусько-українських особливостей, поширених у «литовському» письменстві. Цими мовними настановами Матвій Десятий відрізнявся від Франциска Скорини й «русских» вихідців на взірць Андрія Курбського, які використовували **просту мову** в церковній літературі, а ближчий до Івана Федорова. За місцем створення його рукописи [в цьому разі *Книги пророків* – Г. Н.] – литовські, але за джерелами й книжною мовою – це пам'ятка спільної східнослов'янської писемності⁶. Тут ідеться власне про походження

² *Библия Матфея Десятого 1507 года. Из собрания Библиотеки Российской академии наук: в 2 т., т. 1: Факсимильное воспроизведение рукописи БАН, собр. И. И. Срезневского, II. 75 (24.4.28), подгот. изд. и исслед. А. А. Алексеев (отв. ред.), А. Е. Жуков, Ф. В. Панченко, Санкт-Петербург 2020; Библия Матфея Десятого 1507 года. Из собрания Библиотеки Российской академии наук: в 2 т., т. 2: Исследования и материалы, подгот. изд. и исслед. А. А. Алексеев (отв. ред.), А. Е. Жуков, Ф. В. Панченко, Санкт-Петербург 2020.*

³ С. Темчин, *Роль Матвея Десятого в православной культуре Великого Княжества Литовского*, „Latorisy Akademii Supraskiej” 2010, vol. 1: *Prawosławni w dziejach Rzeczypospolitej*, s. 27-35.

⁴ А. Жуков, *Библия Матфея Десятого в историографии*, [в:] *Библия Матфея Десятого 1507 года. Т. 2. Исследования и материалы*, Санкт-Петербург 2020, с. 38-39.

⁵ С. Темчин, *Матвей Десятый и составление третьей (литовской) редакции Измарагда*, „Slavistica Vilnensis” 2009, vol. 54, № 2, с. 174.

⁶ В. Калугин, *Книги пророков в библейском кодексе 1502-1507 годов Матфея Десятого*, «Труды Отдела древнерусской литературы» 2021, т. 68, с. 166-167.

перепишувача, який у післямові вказав на свій родовід із Торопця Тверської губернії⁷.

Дослідники біблійного кодексу Матвія Десятого підкреслюють, що він був надзвичайно акуратним і грамотним писарем, адже пропуски й помилки виправляв або в самому тексті, або ж на берегах із виносними позначками кіновар'ю. Розбіжності в орфографії пов'язують із різночитаннями в антиграфах, церковнослов'янську ж мову визначають як чисту, що належить «руському» ізводу⁸.

І нарешті, як впливає з біографічних відомостей, він звик писати канцелярським письмом, отож його автографи слід шукати поміж ділових документів XV-XVI ст.⁹

У 2024 році в Білостоцькому університеті розпочато проєкт *Supraski antologion liturgiczny Mateusza Dziesiątego z 1507 roku – opracowanie naukowe i przekład na język polski najstarszego liturgicznego rękopisu z Supraśla*, учасники якого мають амбітне завдання ввести текст до наукового обігу, визначивши його місце у польсько-русько-литовському культурному середовищі Супрасля XVI ст. Склад цієї частини рукопису детально описано, у його змісті виокремлено дві основні частини: типікон і мінею¹⁰.

Тут зосередимося на визначенні структурних ознак церковнослов'янської мови тієї частини *Супрасльського рукопису* 1507 року, що умовно називають *Антологіоном Матвія Десятого* (AMD 1507). Це передбачатиме врахування мовної ситуації Супрасльщини (на межі XV-XVI ст.) та характеристику ознак кожної з мов, що надаються до реконструкції відповідно до графіко-орфографічних та фонетико-фонологічних особливостей тексту. Для цього дослідження використано підготовлені до публікації аркуші з розділу типікону 407A-424 B, для порівняння – автобіографічну післямову на аркушах 476 B-477 B. Відповідно до нашої гіпотези це дасть змогу окреслити ознаки руської редакції церковнослов'янської мови¹¹, можливо, вказати на походження джерел, які копіював Матвій Десятый, евентуально – на його мовну особистість.

⁷ А. Жуков, *Послесловие Библии Матфея Десятого: опыт историко-литературного исследования*, «Novogardia» 2020, № 3, с. 57-71.

⁸ А. Жуков, *Библия Матфея Десятого...*, с. 38-39.

⁹ А. Жуков, *Библейские книги Матфея Десятого в контексте общественно-политической и религиозной жизни Великого княжества Литовского на рубеже XV-XVI вв.*, [в:] *Каптеревские чтения – 16*, Серпухов – Москва, 2018, с. 67-68; А. Жуков, *Послесловие Библии Матфея Десятого...*, с. 61-62.

¹⁰ M. Ławreszuk, *Spis zawartości „Antologionu Mateusza Dziesiątego” – supraskiego rękopisu Mateusza Dziesiątego z 1507 roku: Biblioteka RAN St-Petersburg nr kat. 24.4.28. Sygn. BAN, zbiór Srezniewskiego, II.75.*, [w:] <https://doi.org/10.18150/WNSY7S> (14.07.2025).

¹¹ Хоча у славистиці розмежовують поняття *редакція тексту* та *ізвод мови*, тут зберігаємо традиційну для україністики синонімію термінів *ізвод* / *редакція церковнослов'янської мови*.

Методологічні засади

Щонайперше слід враховувати ідею автономності писемного книжного узусу, сформованого не так впливом протографа, як тим корпусом прочитаних текстів, що визначили мовний досвід писаря. Інакше кажучи, текстологічні розшуки, звісно, увиразнюють внесок переписувача, але найбільш інформативними є відхилення, «аномалії» від узусу, що можуть вказувати на взаємодію з певним регіональним ідіомом¹².

По-друге, розвиток писемної культури на східнослов'янських землях XIV-XV століть визначався явищем «другого південнослов'янського впливу», що його окреслюють як багатокомпонентний процес із такими складниками: збільшення корпусу текстів за рахунок нових перекладів і редакцій, зміни в мові й орфографії під впливом південнослов'янських взірців, поширення нового почерку – півуставу, нових знаків пунктуації, зміни в оформленні й орнаментиці текстів, стилістичні новації тощо¹³. Водночас рукопис Матвія Десятого слід розглядати в контексті взаємодії «другого південнослов'янського впливу» з тенденцією відродження місцевої традиції, закоріненої в Київській Русі¹⁴.

Нарешті, пам'ятка, з'явившись у багатомовному ландшафті ВКЛ, може бути вдячним матеріалом для його реконструкції. Мовознавці встановили перелік етносів, що населяли цю державу, відтворили суспільну ієрархію вживаних у ній мов, визначили їх контакти й функції¹⁵. Літургійна мова рукопису відображає взаємодію таких мов.

¹² В. Кривко, *Орфография рукописи как свидетель текстологической преемственности*, «Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова» 2016, вып. 9: *История русского языка и культуры. Памяти В. М. Живова*, с. 125-126.

¹³ М. Гальченко, *Книжная культура. Книгописание. Надписи на иконах Древней Руси: Избранные работы*, Москва – Санкт-Петербург 2001, с. 325-326; А. Турилов, *Межславянские культурные связи эпохи Средневековья и источниковедение истории и культуры славян: Этюды и характеристики*, Москва 2012, с. 519; Л. Гнатенко, *Палеографічно-орфографічна атрибуція української кириличної рукописної книги: уставні та півуставні кодекси кінця XIII – початку XVII ст.*, Київ 2016, с. 54.

¹⁴ А. Турилов, *Межславянские культурные связи...*, с. 530.

¹⁵ V. Ivanov, P. Dini, *Languages/ Writings/ Religions/ Cultures in the Great Duchy of Lithuania and Neighbouring Areas in 14-17th Centuries (Sociological Situation/Polyglossia)*, [in:] *Res Baltica*, Pisa 2001, pp. 199-203; B. Wiemer, *Dialect and language contacts on the territory of the Grand Duchy of Lithuania from the 15th century until 1939*, [in:] *Aspects of Multilingualism in European Language History*, Amsterdam 2003, pp. 105-143; A. Danylenko, *A missing chain? On the sociolinguistics of the Grand Duchy of Lithuania*, «Acta Baltico-Slavica» 2017, № 41, pp. 31-57; S. Temčinas, *Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem: Prawosławie i unia*, red. M. Kuczyńska, (seria: *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą: hermeneutyka wartości*, t. 11), Warszawa 2017, s. 81-120 та ін.

Церковнослов'янська мова

У середньому періоді (XIV-XV ст.) церковнослов'янська мова, хоча й зазнавала централізації та уніфікації відповідно до Євтимієвої реформи, все ж існувала в кількох редакціях.

Автори авторитетних довідників поряд із болгарською, сербською, «руською» для цього часу визначають також існування **українсько-білоруської редакції**¹⁶.

Якщо відносно XI-XIV століть вживання термінів із глтонімами – назвами національних мов належить до питань контroversивних і дискусійних¹⁷, то щодо періоду кінця XVI-XVIII ст., а особливо з II половини XVII століть, коли території сучасних України й Білорусі стали інтелектуальними центрами східного слов'янства завдяки розвитку шкільництва й книгодрукування, більш послідовно використовують термін **українська редакція церковнослов'янської мови**¹⁸. В англomовній літературі вживається термін *Rus'ian Church Slavonic*, що найточніше передає поняття про **руську редакцію** церковнослов'янської мови, вживаної на території Супрасльщини періоду зламу XV-XVI століть. Для характеристики цієї редакції визначальним є проникнення елементів **простої мови**¹⁹. Додамо, що в російському мовознавстві досі функціонує термін **западно-русский извод**²⁰. Як відомо, він пов'язаний із інерційною назвою **западно-русский язык**, що теж не має загальноприйнятого тлумачення (бо ж у мовознавстві XIX-XX століть, завдяки авторитету праць Євтимія Карського так називали **білоруську мову**), пор. також **південно-західноруська редакція**²¹.

Усна руська (проста) мова

Питання історії вивчення й вибору термінів-назв усної й книжної мов, що має вагомі здобутки у славістиці²², тут залишимо без обговорення. **Руська (проста)** – це те мовлення **руського (східнослов'янського)** населення, що разом із елементами церковнослов'янської й польської мов стало основою писемної кан-

¹⁶ А. Супрун, А. Молдован, *Старославянский и церковнославянский язык*, [в:] *Языки мира: Славянские языки*, Санкт-Петербург 2017, с. 46-47.

¹⁷ J. Getka, V. Moisiienko, *Na początku było Słowo... Od standardu mówionego do normy literackiej (Zarys genezy ukraińskiego języka literackiego)*, Warszawa 2024.

¹⁸ M. Moser, *Middle Ruthenian*, [in:] *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, [in:] <https://referenceworks.brill.com/display/entries/ESLO/COM-032436.xml> (14.07.2025).

¹⁹ В. Иванов, *Славянские диалекты в соотношении с другими языками Великого Княжества Литовского*, [в:] *Славянское языкознание: XIII международный съезд славистов*, Люблина, 2003 г., Москва 2003, с. 258-288.

²⁰ В. Иванов, *Славянские диалекты...*

²¹ S. Temčinas, *Języki kultury ruskiej...*, s. 94.

²² A. Danylenko, *On the Name(s) of the Prostaja Mova in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, «*Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*» 2006, vol. 51, № 1-2, p. 97-121; Е. Смирнова, *Евангелие Василия Тятиńskiego. К реконструкции глагольной системы «простой мовы»*, Москва 2024, с. 17-30.

целярської мови ВКЛ²³. Діалектну основу **простої мови** визначають як своєрідну «мішанку» білоруських і українських говірок, спираючись при цьому на уявлення про білорусько-українську етномовну спільність, що «охоплювала північний український та південно-західний білоруський діалектний ареали й була зумовлена особливостями заселення майбутнього білоруського етномовного простору»²⁴. Фактично йдеться лише про реконструкцію цього мовлення на основі окремо взятого тексту, зі змінним / нестійким домінуванням або білоруських, або українських ознак на тлі спільних діалектних рис²⁵.

Книжна руська мова, або проста мова

Цей ідіом теж інколи позначають тим самим терміном **западнорусский язык**. В'ячеслав Іванов називав її різновидом східнослов'янських койне на кшталт **давньоруської мови**, підкреслюючи в такий спосіб ідею успадкування й розвитку її ділового стилю діловою писемністю ВКЛ²⁶.

В українському мовознавстві переважно визначають її як **староукраїнську**, особливо підкреслюючи північно-український діалектний компонент²⁷. З певним перебільшенням пов'язане визначення її високого статусу з націєтворчими процесами²⁸, а навіть вживання терміна **державна мова**, хоча за сферою вжитку це спочатку була мова канцелярська²⁹. Лінгвісти мають розмаїті погляди на **руську**, **просту мову**, залучаючи її до відповідних етапів розвитку української літературної та / або білоруської літературної мов, або навпаки, відмовляючи їй у ролі попередниці сучасних літературних мов³⁰, компромісно пропонують виокремлювати **староукраїнський і старобілоруський** варіанти, відшуковують її діалектні первні й етнічну приналежність. В узагальнювальних дослідженнях останніх років запропоновано не розрізняти **руську й просту мову** як назви окремих ідіомів, оскільки їхня граматична основа (зокрема дієслівна словозміна) виявляється тотожною незалежно від ділового чи конфесійного характеру пам'ятки³¹.

²³ В. Іванов, *Славянские диалекты...*

²⁴ Г. Півторак, «Руська» канцелярська мова у Великому Князівстві Литовському: формування, державний статус, діалектні впливи, «Мовознавство» 2022, № 1, с. 5.

²⁵ В. Мойсиенко, *Этноязыковая принадлежность «русской мовы» во времена Великого Княжества Литовского и Речи Посполитой*, «Славяноведение» 2007, № 5, с. 61-80.

²⁶ В. Іванов, *Славянские диалекты...*, Г. Півторак, «Руська» канцелярська мова..., с. 10.

²⁷ В. Мойсиенко, *Північноукраїнське наріччя: окресленість у просторі й часі*, [в:] *Український глотогенез: Матеріали Міжнародної наукової конференції*, Житомир 2015, с. 145-166.

²⁸ І. Фаріон, *Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV-XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива*, Львів 2015.

²⁹ Г. Наснко, *Історія мови vs соціолінгвістика: зі спостережень за термінами*, [в:] *Науковий доробок В. В. Німчука і формування сучасних історико-лінгвістичних знань*, Ужгород 2025, с. 13-27.

³⁰ М. Moser, *Middle Ruthenian...*

³¹ Е. Смирнова, *Евангелие Василия Тяпинского...*, с. 28.

Потужним був вплив **польської мови**, особливо в період після унії, адже запозичення з неї до українських і білоруських діалектів фіксуються споконвіку³².

Враховуючи й полісемічність терміна в сучасній лінгвістиці, і той факт, що лінгвонім **руський** (*Rus'ian*), вживаний у польсько-литовській державі, не завжди відрізняють від форми **руський** (*Russian*), (пор. твердження «Начало русского [sic! – Г.Н.] книгопечатания на Украине связано с Иваном Федоровым»³³), мусимо уважніше придивитися до його вживання в самому тексті AMD 1507.

Матвій Десятый принагідно наводить приклади термінів із різних мов (нагадаємо, що текст переписаний з інших джерел). Наприклад, це тлумачення назви місяця вересня: Се(н), гле(т) гре(ч)ски: *рѹски (ж) рюи(н)*: а еуреиски, тишри: а маке(до)нски(й) зигw(с): а елліньски(й) оупервесетеи: а егвпетьски(й) ѳассѳѳъ (AMD 1507, 419 А). У змісті київського видання Антологіону 1619 року відповідний розділ має такий заголовок: М(С)ЦѢ Септѣмврѣ. Сѣрѣчь, Сед(м)ый. Рекѡмый, вресень. *по дрѣвни(х) же. Роуень*. (А 1619, 11). *Рюкнь* – < *р'юьпъ* 'вересень' (від *рюти* 'ревіти', місяць, коли відбувається ревіння, парування в диких копитних тварин), у різних графіко-фонетичних варіантах назва засвідчена зокрема в Галицькому євангелії 1144 р.³⁴ Як впливає із цих тлумачень, вживання терміна **руски** в оригіналі AMD 1507 відсилає до київської писемної традиції, що виявляється суголосним висновку дослідників історії літургійної мови ВКЛ. Александер Наумов наголошує: при вивченні православної богослужбової традиції польсько-литовських земель у період з XIV до XVII ст. старокиївські елементи розглядають як відправну точку. Проте при цьому стара київська традиція не була основним чи єдиним складником православ'я польсько-литовської держави, бо воно взаємодіяло з балканськими літургічними компонентами, з традиціями Молдавського князівства, Святої Гори Афонської і самого Царгорода³⁵.

Методи порівняльно-історичного аналізу дають змогу розмежувати в тканині рукопису ознаки **церковнослов'янської й простої мов**.

Церковнослов'янська основа тексту

Практика копіста Матвія Десятого припадає на 1470-і – першу половину XVI століття, період, якому притаманні переважання середньоболгарських орфографічних норм³⁶. До таких зараховують вживання специфічних графем і знаків³⁷:

³² В. Иванов, *Славянские диалекты...*

³³ Е. Смирнова, *Евангелие Василия Тяпинского...*, с. 8.

³⁴ В. Німчук, *Давньоруська спадщина в українській мові*, Київ 1992, с. 56-57.

³⁵ А. Наумов, *Особенности на местната богослужебна традиция в православната книжнина на полско-литовската държава*, «Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“». Центр за славяно-византийски проучвания “Иван Дуйчев”» 2011, т. 96 (15), с. 194.

³⁶ А. Турилов, *Межславянские культурные связи...*, с. 530.

³⁷ М. Гальченко, *Книжная культура...*, с. 325-328.

- графеми *s*: *свѣръь* (AMD 1507, 407 А); *по(д) носѣь* (408 А);
- накреслення літери *ы* із *ь*, а не з *ѣ*: *стѣьми*, *пасхы* (410 В);
- знаку пунктуації коми : *и тако изше(д), ѿдарѣе(т) желѣзное* (412 В);
- літери *ї* перед голосними: *писаніе(м) сіа пріемле(м)* (407 А);
- літери *ь* в кінці слів після твердих приголосних: *отрокѣь* (409 В);
- з-поміж акцентних знаків вживано кендему: *зрѣшииѣь* (407 В); *по велиїѣь мл(с)ті твоѣе* (408 А); оксיו: *Главиѣьзны* (409 А), камору: *оуказѣь, ѡ тоѡмѣь* (409 А);
- відтворено знак паєрка: *ѡ мори, жителѣьствоуеши, ѡ неи(жс)* (408 А).

У досліджуваному уривку цілковиту перевагу мають неповноголосні рефлекс-сполук **tort, *tolt, *tert, *telt*: *хранити, прѣдатно, помрачи(т)са, сла(д)чаиша, длани* (407 А), *срѣь(д), прѣь(д)* (407 В), *и о прѣь(д)праз(д)ньствѣь, прѣь(д)стоаніе, гра(д)у і странѣь, не прѣьзри, съхранитисѣь граду* (408 А), *сла(д)чаиша* (407 А), *главою* (412 В) та ін.

У префіксі на місці *ѣь* часто трапляється *е*, при цьому не завжди специфічний східнослов'янський рефлекс фіксуємо в ненаголошеній позиції: *предавши(х) нам, пребывати, жребіи* (407 А), *преступити или преити* (407 В). За спостереженнями Юрія Шевельова, такі написання, що фіксуються вже з XI ст., не були ані церковнослов'янськими, ані місцевими, скоріше відображали вимову болгарського **ě*³⁸, для XIV-XV ст. це фактично нова північно-східна норма³⁹.

Метатеза початкових сполук **ort>ra, *olt>la* засвідчена послідовно: *ра(б), раз(д)рѣше(н)е* (408 В), *ра(з)сла(б)* (410 А), *растлѣьваема, рабо(т)* (407 А).

Південнослов'янські рефлекси праслов'янських сполук **tj, *dj* превалують: *сѣьци(м)* (407 А), *свѣьци(к)*, *суцѣь* (411 А), *ѡтврѣьжденѣь, осжж(д)еніа, надеж(д)е* (411 В), *нѣьж(д)а* (407 В), *захож(д)еніа* (410 В). Форми на зразок *одежою* (420 А) трапляються поодинокі.

Не завжди дотримано позначення м'якості шиплячих *чювьствомѣь* (407 В), *Оу плѣьчюци(х)са, ношю* (408 В), а проте *суцѣь* йому (411 А).

Збережено початкове *є*: *Єдїна, єдїнѣь* (407 В), *Єдїєдїнадесяти(х)* (410 А), *єдїноро(д)ны(и), єдїнѣь* (412 В), *єдїносуцїнѣь* (412 В). Інколи початковий *є* нагадує про фонетичні норми польської мови, а водночас – й українські діалектні форми: *єдна* (412 В).

Впливом південнослов'янських джерел зумовлене послідовне написання *єрів* у позиції після сонорних: *тврѣьдостію, о прѣьвы(х)* (407 А), *по прѣьвои, не умлѣьчи(м), сврѣьшївиї, о дрѣьжавѣь, прѣьвовбра(з)нѣь, ѡврѣьжено* (407 В), *скрѣьби* (408 В).

За цією ж традицією вживання поствокального *а* замість *ѣа*: *братїа моа, стоанїа* (407 В).

Південнослов'янським орфографічним явищем є написання *ѣь* на місці *ѣ*: *ї вѣькомѣь* (408 А), *вѣько* (408 А, 412 А), *прѣьмо* (411 А), *ударѣье(т), каишлѣьти, вѣь вѣьку су(б), оставлѣьеть(с)* (419 В), *прїсѣьвъкуплѣьемѣь(жс)* (415 А), *Помѣьну* (420

³⁸ Ю. Шевельов, *Історична фонологія української мови*, Харків 2002, с. 258.

³⁹ V. Knoll, *Changes in the Church Slavonic in the 14th-15th Centuries*, „Slavia” 2019, т. 88, numer 3, p. 269-270.

А), *помѣни на(с) гуѣ* (415 А), *помѣнуе(т)* (417 В), але тут же *помінае(т)* (417 В), *помѣнь* (417 В), *оставлѣти* (417 А).

Аналізуючи випадкові давньоукраїнські написання *ѣ* на місці *'а*, Ю. Шевельов зауважив, що вони «являють собою механічну кириличну транслітерацію з глаголиці, що посідала лише одну букву на позначення чи то *ѣ*, чи то *'а*»⁴⁰. Певно, що до таких написань можемо віднести форми у займеннику *всѣкъ*, бо ж вони засвідчені ще в старослов'янських пам'ятках (СС, 163). Ю. Шевельов вважав, що в джерелах пізнішого часу, напевно, їх слід розглядати на тлі вимови *ѣ* як *е* (проте це стосується лише ненаголошеної позиції, так само як і вимови *а* у ненаголошеній позиції як *е*). Але більш імовірно, розмірковував він, що на такі написання [в українських рукописах – *Г.Н.*] впливав або болгарський правопис, оскільки в тодішній болгарській мові **ѣ* реалізувалося як *'а*, або ж діалектний переголос *а > е*, який напевно припадає на XV-XVI століття. Напевно, написання *ѣ* на місці *'а* відбиває злиття цього переголосу з рефlekсами **ѣ* (< *ѣ*, *е*), бо ж найближчими хронологічно написаннями є форми на кшталт *дѣкую*, *всѣкую* в Пересопницькому євангелії 1561 р.⁴¹ У випадку AMD 1507 ця орфограма беззаперечно вказує на південнослов'янські антиграфи⁴².

При цьому етимологічні написання також фіксуємо: *Покашлати(ж)* (AMD 1507, 407 В), *вса(к) гнѣв* (408 А).

Водночас у правописі помітні фіксації певних ознак східнослов'янських мов, що визначали специфіку київської (власне української) редакції церковнослов'янської мови.

До таких віднесемо непослідовне вживання юсів, зокрема плутання літер *ж*, *у*, *оу*: *и(ж) дрѣ(г) дрѣга прѣдатно* (407 А), *сіаю(т)*, *прибѣгнѣти*, *тысѣць* (411 В), *въ другу* (413 В).

Це спорадичне вживання східнослов'янських лексем із рефlekсами явищ на кшталт початкового *о* на місці **је*: *почінае(т)са ѡсень* (423 А).

Орфографічною нормою цього періоду є написання, що вказують на втрату слабких зредукованих і вокалізацію сильних. При цьому звичним є і поплутання ерів: *в недѣльныхъ оутрѣнахъ* – *о оутрѣнеи* (409 А), і прояснення в сильних позиціях: *Се со(н)* (408 В), *дверми* (411А), *сѣвершається* (415 В) – хоча поряд *сѣрьшае(тс)* (415 В).

Морфологічні риси церковнослов'янської мови відображені послідовно. Граматична система рукопису потребує окремого детального вивчення, тут зауважимо лише найхарактерніші ознаки.

Це насамперед збереження форм минулих часів, переважно аориста *бы(с)*, *послужи*, *пожгоша* (407 А), *сѣбра*, *ре(ч)* (407 В). Форми на *-і* вживано в перфекті: *преклонилса є(с)* (407 В), *претрѣпѣль еси* (424 В) та в аналітичних формах умов-

⁴⁰ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 256.

⁴¹ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 689-697; М. Жовтобрюх, В. Русанівський, В. Скляренко, *Історія української мови. Фонетика*, Київ 1979, с. 294-295.

⁴² V. Knoll, *Changes in the Church Slavonic...*, p. 272.

ного способу без зв'язки: а́ще ни *бы* ты *пре(д)сто́ала* молащи(с) за ны. кто *бы* на(с) *изб́ави(л)* w(т) толі́кы́а бѣды. кто лі́ *бы* ны *схрани(л)* до нѣ́ свобо(д)ны (407 В).

Поряд із нормативними закінченнями дієслів II ос. одн. на зразок: *я́ко да прі́меши* (421 А), трапляються й нові *пребывае(ш)*, *възва(ш)* (414 В).

У парадигмі теперішнього часу дієслова *быти* фіксуємо нову форму III ос. є: *слово твое є істїна* (408 В). Розглядаючи її функціонування, дослідники вказують на високу частотність у південнослов'янських і «південно-західноруських джерелах», в останніх же її треба розглядати як регіональну рису⁴³. Вочевидь, термін *південно-західноруські* завуальовано вказує на українську гене-зу форми.

Поряд із превалюванням активних дієприкметників на зразок *прі́имше*, *желающе*, *пристѣплѣше* (407 А), *вжидающе* (407 А – В), вживані сформовані дієприслівники: *Тѣ́ло посто(м) изнѣ́рѣвши* (421 А).

До архаїчних явищ синтаксису належить вживання давального самостійного звороту: по ѿпуше(н)и ве(ч)рни *облѣкѣж(с) сиѣ́ннїкѣ* въ фело(н) і *прі́емшѣ* ка(ди)-ло і *фі́мїа́нъ* ісхо́ди(т) въ прі́тво(р) (408 А), *Преж(д)е ѣ́готовленѣ(и) бы́вши кѣ́тїи* (408 А).

Про вплив української редакції свідчать форми займенників *собѣ́*, *мене* (408 В), сполучник *я́(к)* (417 А) тощо.

Отже, в рукописі Матвія Десятого дотримано графіко-орфографічних норм церковнослов'янської мови періоду «другого південнослов'янського впливу», що відображає залежність від південнослов'янських антиграфів; водночас вони спорадично порушуються у спосіб, типовий для київської (власне української) редакції XI-XIII століть. Рівночасно більш інформативними є інтерференми *простої мови*. Їх умовно можна визначити як такі, що зводяться до системних ознак, спільних для української й білоруської мов, можливо, ознак власне білоруської й української мови.

Інтерференми *простої мови*: риси, спільні для української й білоруської мов

Тут проілюструємо ті написання, які відображають об'єднувальні явища, спільні для всіх джерел *простої мови*, незалежні від території написання тексту, етнічності й відтворення діалекту автора/ переписувача⁴⁴.

До спільних явищ білоруської мови та північних говірок української належить ствердіння [с']: въ *се(д)мицѣ* (410 А), *пшени́цѣ* – *пшени́цѣ* (411 В), *мѣ́ць* – *мѣ́ца* (409 А, 412 А), *ка(ди)лнїиу* (411 А), *члѣ́колюбецѣ* (411 В)⁴⁵. Також відзначимо фіксацію

⁴³ О. Жолобов, *Заметки о словоформе е 'есть' в древнерусской и старославянской письменности*, „Slověne” 2016, vol. 5, № 1, с. 122.

⁴⁴ В. Мойсієнко, О. Ніка, *«Проста мова» в Україні та Білорусі XVI ст.*, Київ 2013, с. 8-9.

⁴⁵ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 981.

розмовних лексем на зразок *Огніцѣ, трасавіцѣ* (412 А), хоча поряд маємо й етимологічні написання *на конець(ж)* (414 А), *вънець* (419 В).

Виразно засвідчене явище ствердіння шиплячих і пов'язаний із ним перехід [є] в [о], зокрема в дісприкметниках: *настоащомѣ* (407 А), *И о стѣ(м) имащо(м) / имѣщо(м)* (409 А), *скръбацио* (411 В), *трѣбѣущо* (411 В), *одежою*, (пор. – *одеж(д)ею* (420 А), *жівотворио* (411 А), *бывшому* (420 А). Ю. Шевельов вважав, що ця зміна е>о в північноукраїнських протодіалектах відбулася ще в IX ст., Михайло Жовтобрюх називає X-XI ст., враховуючи зовсім нечисленні фіксації в текстах київського походження XI-XIII ст.⁴⁶

Також відбиті процеси зміни артикуляції приголосних внаслідок різних видів асиміляції: як за дзвінкістю *и з легка да поеть(с)* (407 В), так і знеголошення: *бес порока, бесконе(ч)наа* (408 В), *ис тебе* (419 А), *рѣтко* (412 В).

Явище втрати зредукованого та прогресивної асиміляції [j] у фіналах іменників без позначення подвоєння приголосних засвідчене в типових для середньоукраїнського періоду формах; поряд із написаннями *прегрѣшеніе* (408 А), *ѣтѣшеніа* (408 В), фіксуємо форми з пропущеним зредукованим: *прегрѣше(н)е* (408 А) – *оставле(н)е грѣхо(м)* (408 В), *послѣдова(н)е* (409 А), *смѣре(н)е* (411 А). Показові тут назви церковних свят: *ср(ѣ)те(н)е, блѣговѣще(н)е, успе(н)е* (415 А).

Спільним явищем також є спрощення скупчень приголосних після втрати слабких ерів: *празникимъ – празніцѣхъ – праз(д)никъ – празѣмоу* (409 А). Саме в цьому слові фіксовано такі написання з XI ст.⁴⁷, також *ро(ж)ства* (407 А). Зворотним є явище вставлення зімкнених, прикладом чому є варіантність лексеми *в оустрѣте(н)и – срѣте(н)а* (439 А).

Поодинокі написання засвідчують появу сполук [ry], [ly] на місці слабких зредукованих після сонорних – *покрыѣши ны* (420 А), *покрыи* (424 А).

У післямові Матвія, доданий до біблійного кодексу, фіксуємо диграф *кѣ* на позначення вимови [g] у сполонізованій формі імені *жикгимонтѣ* (477), це типова форма для пам'яток *простої мови* (ССУМ XIV-XV, 1, 359). Оскільки найперші фіксації диграфа спостерігають у власних іменах, вважають, що звичай «започатковано в польських канцеляріях»⁴⁸.

Спільним для української й білоруської мов середнього періоду було вживання конструкцій деонтичної модальності з *iměti / maty* 'мати'⁴⁹: *По є(ж) створити ме(т)...* *И тогда творити ме(т) равно ку(н)но* (AMD 1507, 413 А). Перші фіксації таких форм знаходять у Євсевієвому євангелії 1283 р. і грамотах із Перемишля; постання їх у польській мові, можливо, відбувалося не без впливу західноукраїнських говірок⁵⁰.

⁴⁶ В. Мойсієнко, *Північноукраїнське наріччя...*, с. 157-158.

⁴⁷ J. Getka, V. Moisienko, *Na początku było Słowo...*, s. 131.

⁴⁸ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 795.

⁴⁹ A. Danylenko, *Is There Any Inflectional Future in East Slavic? A Case of Ukrainian against Romance Reopened*, [in:] *Grammaticalization in Slavic Languages: From Areal and Typological Perspectives*, ed. by N. Motoki, Sapporo 2011, p. 167.

⁵⁰ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 349.

Найбільш інтенсивною була взаємодія український і білоруських діалектів від середини XV до середини XVI ст.⁵¹, тому вважаємо, що зафіксовані написання відображають ознаки, спільні для обох мов.

Ознаки білоруської мови

Білоруське населення на територіях сучасної Польщі дослідники вважають автохтонним. Найщільніше скупчення білорусів нині знаходиться якраз поміж іншим і в Білостоку, Більсько-Підляському тощо. Білосточчина, де знаходиться Супрасль – це «регіон зустрічі балтських, західнослов'янських і східнослов'янських народів, що істотно вплинуло на етнічну структуру регіону й мовну ситуацію. Крім жителів Мазовії (привісленські), балтів (ятвягів і литовців), сюди прибували також і руси волинського походження»⁵².

Риси, спільні для північнобілоруських говорів та псковських і рязанських говорів російської мови – це акання, якання, ствердіння [r'], перехід * ě > e, f > x, цокання, цекання, дзекання; вони з'явилися внаслідок перегруповання прабілоруських говірок, що його Ю. Шевельов датував XV-XVI ст.⁵³.

Не інформативним виявляється засвідчене в окремих формах явище цекання, тобто змішування літер ч і ц: *понецьмса* (407 В), *оуцьсти* мно(ж)ство (408 А), *оуцьсті* (413 А). Спокуса окреслити це явище як білоруське спростовується тим, що воно фіксується в давніх південнослов'янських рукописах (СС, 438), або навіть може свідчити про давні русько-польські контакти⁵⁴.

Вважається, що канцелярській мові XV ст. не були притаманні фіксації акання, дзекання й цекання⁵⁵. Тому написання на зразок *повтарьем(ь)ж* (AMD 1507, 410 В), *Повтарьюще* (412 А), *повтарье(м)* (414 А), *кр(с)тавбра(з)но* (408 А) можна вважати винятками. Оскільки старобілоруські тексти ці форми засвідчують: *повтарати*, *повтаряти* (ГСБМ, 25, с.85), це може відображати вплив білоруських діалектів на *просту мову*, що, за висновками Крістіана Станга, став особливо сильним у XVI ст.⁵⁶.

Написання ж *манастьрѧ* (AMD 1507, 407 А), *манастьрскаяѧ* (407 А), що фіксуються з XI ст., віддзеркалюють правопис грецького *μανατήριον*⁵⁷, проте поряд також *монастірѧ* (439 А).

До білоруських і північноукраїнських діалектних рис належить ствердіння приголосних: губних у кінці слова, [r'] (у різних позиціях). Оскільки переписувач

⁵¹ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 979-982.

⁵² N. Barszczewska, M. Jankowiak, *Dialektologia białoruska...*, s. 143-144

⁵³ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 116-118, 941; P. Wexler, *A Historical Phonology of the Belorussian Language*, Heidelberg 1977, pp. 109-110; N. Barszczewska, *Bałtycko-słowiańska geneza języka białoruskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI, s. 27.

⁵⁴ J. Getka, V. Moisiienko, *Na początku było Słowo...*, s. 148.

⁵⁵ Г. Півторак, *Руська канцелярська мова...*, с. 14.

⁵⁶ C. Stang, *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo 1935, p. 21.

⁵⁷ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 646.

вживає надрядкові кінцеві літери й плутає ери, це ускладнює можливість встановити тенденцію: чи передається ця особливість, чи ні. Найімовірніше, варіантність вживання ерів її унеможлиблює: *w stѣmь*, *w stѣ(m)*, *w stѣmь* (409 В).

Ознаки української мови

Відображення вимови українського [ʏ] на місці етимологічних *i та *y належить до дуже давніх процесів, які відбувалися ще з дописемного періоду. Помилки у вживанні літер *и* та *ы* фіксують ще з XI ст., хоча єдиного тлумачення їх немає. Наприклад, Віктор Мойсієнко ігнорує можливість упереджувальних написань та плутання морфем⁵⁸, натомість Ю. Шевельов вважав безсумнівним відображенням звукових процесів лише фіксації в текстах приблизно з початку XIII століття⁵⁹. У тексті AMD 1507 плутання фіксуємо зрідка: *цр(с)твие* (407 В) – *цр(с)твыю* (423 А).

Ще одним давнім явищем є зміна артикуляції велярних, що позначалася літерою *и* після споконвічно твердих *g, *k, *x. На цей процес вказують фіксації *Тихи(м)* – свѣте *тихыи* (410 В), *Їзки(й)* (408 В), *ѡ всакїа* (408 В), *дрѣзи(й)* (416 А), на *дрѣзи (ж)* (416 В). Якщо в XI столітті такі написання притаманні здебільшого для запозичень (з грецької), то з XII ст. вони відображають і вимову питомих лексем⁶⁰. У грецизмах такі написання послідовні: *киновїарха* (407 А), *НІКІФОР* (408 В), *О'панагїи*, *сти(х)логїсати*, *ли(т)ргїа* (410 В), *георгїа* (410 А), *па(с)хи* (415 В).

Надзвичайно показовими є явища написання *ї* на місці етимологічного *ѣ* і навпаки, що вказує на українську вимову звука [i] на місці етимологічного *ѣ: Сказ о *пѣти(и)*, *и' о ѡдени(и)*; Сказь *ѡ' пѣтии*, *й о ѡденїи* (410 В), *твори(м) помѣнь* – *помїнае(т)* (417 В). Поодинокі випадки плутання *ѣ*~ *и* у закінченні З.в. дв. *сѡврѣшае(м) в не(д)ли ѡ(с)лѣтѣрѣ два* (412 В) навряд чи можна пояснити морфологічною аналогією.

Водночас окремі форми відображають ще праслов'янські рефлексі: *прѣнахо(м)* (412 А), пор.: *приѣти/ приати* (СС 516), *прѣати* (СС, 556).

Фіксація *нового ѣ* є можливим свідченням відтворення середньоукраїнських антиграфів або засвоєння такого написання з текстів *простою мовою*: *оуспѣнїа* (AMD 1507, 410 А); це може бути також і наслідком контамінації суфіксів *-ѣнїє/ -енїє*⁶¹. Дослідження останніх років дають підстави дещо змінити датування процесу появи *нового ѣ*, їх фіксують у текстах українського походження з XII століття⁶², нині – в текстах з кінця XI⁶³. Як погоджуються у висновках дослідники церковно-

⁵⁸ J. Getka, V. Moisiienko, *Na pocztku było Słowo...*, s. 95

⁵⁹ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 481-482.

⁶⁰ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 299-303, J. Getka, V. Moisiienko, *Na pocztku było Słowo...*, s. 97-98.

⁶¹ М. Гальченко, *Книжная культура. Книгописание...*, с. 69.

⁶² Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 389-390.

⁶³ Р. Кривко, *Очерки языка древних церковнославянских рукописей*, Москва 2015, с. 47-48.

слов'янської книжності, у XII-XIV століттях такі написання були локальною «південно-західною» нормою⁶⁴ (вочевидь, ідеться про українське походження джерел).

Препозиція енклітика *са* вказує на виразний вплив **простої мови**, адже його остаточну граматиалізацію датують приблизно XVII ст.⁶⁵: *Твои бо есмы рабы да са непостыди(м)* (408 А). Фіксація таких форм (неграматикалізованих) у пам'ятках XII-XIII ст., напр. у Мстиславомову євангелії до 1117 р., особливо в Галицькому євангелії XII ст. вказує на те, що про вплив польської мови не йдеться⁶⁶.

До українських морфологічних рис відносять поширення флексії *-ови*, *-еви* у Д.в. іменників чоловічого роду різних типів відмінювання: *дневи* (411 В) (413 А), *зѣи* (411 А), *хѣи* (424 А), закінчення прикметників /займенників чоловічого роду -ого: *єдїного* (425 В). Спорадично фіксуються розмовні лексеми на зразок *пне(д)лвкъ* (413 В), *стѣденъ* (431 А), *грѣде(н)* (427 В), *сѣченъ* (439 А), *просине(ц)* (435 А) тощо.

Висновки

Як показує огляд теоретичних і практичних праць, терміни **руська**, **західноруська**, **русская**, **південно-західноруська**, **українсько-білоруська** та ін. називають той самий різновид редакції церковнослов'янської мови середнього періоду, позначений впливом **простої мови** – писемної / усної мови ВКЛ; кожен текст має специфічні ознаки гібридизації. Так само як тексти **простою мовою** відбивають переважання то українських, то білоруських лінгвальних рис, розмаїтими за характеристиками виявляються й церковнослов'янські тексти.

Рукопис Матвія Десятого з'явився в багатомовному середовищі Великого Князівства Литовського, тому визначення «русской» редакції затьмарює дійсний стан речей, завуальовуючи не тільки гетерогенність копійованих джерел, а й, можливо, мовну особистість переписувача. Ознаки церковнослов'янського тексту Антологіону вказують не тільки на переважно південнослов'янські антиграфи, але й на східнослов'янські корені писемної традиції. Другий південнослов'янський вплив спричинив корекцію орфографії, додавши до нормативних низку графічних ознак, що цілісно відображені в досліджуваному тексті: послідовне написання ерів після сонорних, *а>ѣ*, перехід *ѣ>а* у поствокальній позиції, превалювання неповноголосних форм тощо. До явищ східнослов'янської (київської) редакції слід віднести традицію плутання юсів із літерами *у*, *а*, спорадичні фіксації початкового *о* різного походження, написання *ги*, *ки*, *хи*, вживання дієслівної форми *є* у третій особі однини теперішнього часу.

⁶⁴ М. Гальченко, *Книжная культура...*, с. 72.

⁶⁵ Г. Наснко, *Фонетико-фонологічна й графіко-правописна системи української мови II половини XVII століття (на матеріалі «Викладу о церкви» Теодосія Софоновича)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI, с. 337-338.

⁶⁶ J. Getka, V. Moisiienko, *Na początku było Słowo...*, s. 182-184.

Попри превалювання норми «списування», вплив усного мовлення на графіку тексту відкидати не можна. Тут може бути продуктивним припущення про звичку Матвія Десятого до канцелярського письма, оскільки написання, подібні до типових для текстів **простою мовою**, тут є виразними й переконливими. До інтерферем **простої мови** належать фіксації таких явищ: диспалаталізації [с'] і шиплячих, перехід [е] в [о], знеголошення приголосних, асиміляції приголосних включно з *j, спрощення приголосних, запозичення нової фонemi /g/ тощо.

До ознак власне розмовної мови можна віднести випадкові відображення акання, до впливу українських з походження антиграфів – рідкісні фіксації нового **ѣ**, плутання літер **и** та **ы**, окремих морфологічних рис. Ці спостереження потребуватимуть надалі також підтвердження шляхом текстологічних досліджень, можливо, перевірки з допомогою квантитативних методів.

References

Sources

- AMD 1507 – *Antolohion Matfeya Desyatoho 1507 r.*, rukopys Biblioteky RAN, Sankt-Peterburh, kolektsiya Sreznevs'koho II.75.
 A 1619 – *Anfolohion*, Kyiv 1619, [v:] <https://archive.org/details/anfol1619>.
 HSBM – *Histarychny slovník belaruskay movy: u 37 vyp.*, A. I. Zhurawski (hal. red.), A. M. Bulyka, Minsk 1982-2017, [v:] <https://verbum.by/>.
 SS – E. Blagova, R. M. Tseytlin, S. Gerodes i dr., *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisyam X-XI vekov): Okolo 10 000 slov*, Moskva 1994.
 SSUM XIV-XV – *Slovnyk staroukrayins'koyi movy XIV-XV st.: u 2-kh tt.*, red. kol.: D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humets'ka (holova), I. M. Kernys't'kyi, Kyiv 1977-1978.

Studies

- Barszczewska N., *Baltycko-słowiańska geneza języka białoruskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI.
 Barszczewska N., Jankowiak M., *Dialektologia białoruska*, Warszawa 2012.
 Bibliya Matfeya Desyatoho 1507 goda. Iz sobraniya Biblioteki Rossiyskoy akademii nauk: v 2 t., t. 1: *Faksimil'noye vosproizvedeniye rukopisi BAN, sobr. I. I. Sreznevskogo, II. 75*, podgot. izd. i issled. A. A. Alekseyev (otv. red.), A. E. Zhukov, F. V. Panchenko, Sankt-Peterburg 2020.
 Bibliya Matfeya Desyatoho 1507 goda. Iz sobraniya Biblioteki Rossiyskoy akademii nauk: v 2 t., t. 2: *Issledovaniya i materialy*, podgot. izd. i issled. A. A. Alekseyev (otv. red.), A. E. Zhukov, F. V. Panchenko, Sankt-Peterburg 2020.
 Danylenko A., *A missing chain? On the sociolinguistics of the Grand Duchy of Lithuania*, “Acta Baltico-Slavica” 2017, № 41.
 Danylenko A., *Is there any inflectional future in East Slavic? A case of Ukrainian against Romance reopened*, [in:] *Grammaticalization in Slavic Languages: From Areal and Typological Perspectives*, Sapporo 2011.
 Danylenko A., *On the Name(s) of the Prostaja Mova in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, “Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae” 2006, vol. 51, nr 1-2.
 Farion I., *Suspil'nyy status staroukrayinskoyi (ruskoyi) movy u XIV-XVII stolittiyakh: movna svidomist', movna diysnist', movna perspektyva*, L'viv 2015.

- Gal'chenko M., *Knizhnaya kul'tura. Knigopisaniye. Nadpisi na ikonakh Drevney Rusi. Izbrannyye raboty*, Moskva 2001.
- Getka J., Moisiienko V., *Na początku było Słowo... Od standardu mówionego do normy literackiej (Zarys genezy ukraińskiego języka literackiego)*, Warszawa 2024.
- Hnatenko L., *Paleohrafichno-orfografichna atrybutsiya ukrayinskoyi kyrylychnoyi rukopysnoyi knyhy: ustavni ta pivustavni kodeksy kintsya XII – pochatku XVII st.*, Kyiv 2016.
- Ivanov V., *Slavyanskije dialekty v sootnoshenii s drugimi yazykami Velikogo Knyazhestva Litovskogo*, [v:] *Slavyanskoye yazykoznanie: XIII mezhdunarodnyy s'yezd slavistov*, Lyublyana 2003, Moskva 2003.
- Ivanov V. Dini P., *Languages/ Writings/ Religions/ Cultures in the Great Duchy of Lithuania and Neighbouring Areas in 14-17th Centuries (Sociological Situation/Polyglossia)*, [in:] *Res Baltica*, Pisa 2001.
- Kalugin V., *Knigi prorokov v bibleyskom kodekse 1502-1507 godov Matfeya Desyatogo*, «Trudy Otdela drevnerusskoy literatury» 2021, t. 68.
- Knoll V., *Changes in the Church Slavonic in the 14th-15th Centuries*, «Slavia» 2019, vol. 89.
- Krivko V., *Orfografiya rukopisi kak svidetel' tekstologicheskoy preymstvennosti*, «Trudy Instituta russkogo yazyka im. V. V. Vinogradova» 2016, vyp. 9: *Istoriya russkogo yazyka i kul'tury. Pamyati V. M. Zhivova*.
- Krivko R., *Ocherki yazyka drevnikh tserkovnoslavyanskikh rukopisey*, Moskva 2015.
- Ławreszuk M., *Spis zawartości „Antologionu Mateusza Dziesiątego” – supraskiego rękopisu Mateusza Dziesiątego z 1507 roku*, Biblioteka RAN St-Petersburg nr kat. 24.4.28. Sygn. BAN, zbiór Srezniewskiego, II.75., [w:] <https://doi.org/10.18150/WNSY7S>.
- Moisiienko V., *Pivnichnoukrayins'ke narichchya: okreslenist' u prostori y chasi*, [v:] *Ukrayins'kyi hlotohenetz: Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi*, Zhytomyr 2015.
- Moisiienko V., Nika O., «Prosta mova» v Ukrayini ta Biorusi XVI st., Kyiv 2013.
- Moser M., *Middle Ruthenian*, [in:] *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, [in:] <https://referenceworks.brill.com/display/entries/ESLO/COM-032436.xml>.
- Moysiienko V., *Etnoyazykovaya prynadlezhnost' "rus'koy movy" vo vremena Velikogo Knyazhestva Litovskogo i Rechi Pospolitoj*, «Slavyanovedeniye» 2007, №5.
- Nayenko H., *Istoriya movy vs sotsiolinhvistyka: zi sposterezhen' za terminamy*, [v:] *Naukovyy dorobok V. V. Nimchuka i formuvannya suchasnykh istoryko-linhvistychnykh znan'*, Uzhhorod 2025.
- Nayenko H., *Fonetyko-fonolohichna y hrafiko-pravopysna systemy ukrayins'koyi movy II polovyny XVII stolittya (na materialy «Vykladu o tserkvy» Teodosiya Sofonovycha)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI.
- Naumov A., *Osobenosti na mestnata bogoslužebna traditsie v pravoslavната knizhnina na polsko-litovskata dŭzhava*, «Godishnik na Sofiyskie universitet “Sv. Kliment okhridski”». Tsentŭr za slaveno-vizantiyski prouchvanie “Ivan Duychev” 2011, t. 96 (15).
- Nimchuk V., *Davn'orus'ka spadshchyna v ukrayins'kiy movi*, Kyiv 1992.
- Pivtorak H., «Rus'ka» kantselyars'ka mova u Velykomu Kniazivstvi Lytovskomu: formuvannya, derzhavnyy status, dialektni vplyvy, «Movoznavstvo» 2022, № 1.
- Shevel'ov Yu., *Istorychna fonolohiya ukrayins'koyi movy*, Kharkiv 2002.
- Smirnova E., *Evangelie Vasiliya Tyapinskogo. K rekonstruktsii glagol'noy sistemy «prostoy movy»*, Moskva 2024.
- Stang C., *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo 1935.

- Suprun A., Moldovan A. *Staroslavjanskij i tserkovnoslavjanskij yazyk*, [v:] *Yazyki mira: Slavyanskiye yazyki*, Sankt-Peterburg 2017.
- Temchin S., *Matvey Desyatyy i sostavleniye tret'ey (litovskoy) redaktsii Izmaragda*, „Slavistica Vilnensis” 2009, vol. 54, № 2.
- Temchin S., *Rol' Matveya Desyatogo v pravoslavnoy kul'ture Velikogo Knyazhestva Litovskogo*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2010, vol. 1: *Prawosławni w dziejach Rzeczypospolitej*.
- Temčinas S., *Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej*, [w:] M. Kuczyńska (red.), *Między Wschodem a Zachodem: Prawosławie i unia*, (seria: *Kultura Pierwszej Przeczypospolitej w dialogu z Europą: hermeneutyka wartości*, t. 11), Warszawa 2017.
- Turilov A., *Mezhslavyanskiye kul'turnyye svyazi epokhi Srednevekov'ya i istochnikovedeniye istorii i kul'tury slavyan: Etyudy i kharakteristiki*, Moskva 2012.
- Wexler P., *A historical Phonology of the Belorussian Language*, Heidelberg 1977.
- Wiemer B., *Dialect and language contacts on the territory of the Grand Duchy of Lithuania from the 15th century until 1939*, [in:] *Aspects of Multilingualism in European Language History*, Amsterdam 2003.
- Zholobov O., *Zametki o slovoforme e 'est' v drevnerusskoy i staroslavjanskoy pis'mennosti*, „Slověne” 2016, t. 5, № 1.
- Zhovtobryukh M., Rusaniv's'kyi V., Sklyarenko V., *Istoriya ukraïns'koyi movy. Fonetyka*, Kyiv 1979.
- Zhukov A., «Biblejskiye knigi» *Matfeya Desyatogo v kontekste obshchestvenno-politicheskoy i religioznoy zhizni Velikogo knyazhestva Litovskogo na rubezhe XV-XVI vv.*, [v:] *Kaptevskie chteniya – 16*, Moskva – Serpukhov 2018.
- Zhukov A., *Posleslovie Biblii Matfeya Desyatogo: opyt istoriko-literaturnogo issledovaniya*, „Novogardia” 2020, nr 3.
- Zhukov A., *Bibliya Matfeya Desyatogo v istoriografii*, [v:] *Bibliya Matfeya Desyatogo 1507 goda, tom 2: Issledovaniya i materialy*, Sankt-Peterburg 2020.

ПРО АВТОРА

Галина Михайлівна Наснко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри славістики Лодзького університету (Uniwersytet Łódzki), професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Taras Shevchenko National University of Kyiv). **Публікації: книги:** *Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, тексто-лінгвістичному й функціонально-комунікативному висвітленні*, Київ 2013; **статті:** A. Danylenko, H. Naienko, *Linguistic russification in Russian Ukraine: languages, imperial models, and policies*, „Russian Linguistics” 2019, vol. 43, с. 27-30 (у співавторстві); *Українська редакція церковнослов'янської мови в парадигмі сучасної лінгвістики*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, № 4, с. 779-795; *Історико-мовознавча школа Київського національного університету: постаті, напрями, періоди*, „Slavia” 2023, roč. 92, sešit 1, с. 82-105; *Multilingualism of Ukrainian Elites in the Seventeenth Century: The Case of Lazar Baranovych*, „Acta Baltico-Slavica” 2024, vol. 48: *Society, Language and Culture of the Lands of the Slavs and the Balts*.

ORCID: 0000-0003-0485-5068,

Email: halyna.naienko@filologia.uni.lodz.pl; h.naienko@knu.ua

Adam Fałowski

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

JESZCZE O RUTENIZMACH WE WSPÓŁCZESNYM POLSKIM JĘZYKU OGÓLNYM W UJĘCIU ANDRZEJA BAŃKOWSKIEGO

More on Ruthenisms in Contemporary General Polish According to Andrzej Bańkowski

ABSTRACT: This article discusses 79 lexical units classified as potential ruthenisms in contemporary Polish in A. Bańkowski's *Etymological Dictionary of the Polish Language*. A detailed and comprehensive formal, chronological, geographical, and semantic-stylistic analysis of these lexemes shows that only a small fraction (12 units) can be considered more or less likely ruthenisms. These include: *chwacki*, *chwat*, *cudaotwórca*, *kaśala* 'difficult situation, trouble, problem', *kuc*, *kuksać*, *podmówić*, *podpowiadać* (calque), *polubowny*, *prawowierny*, *przerodzić (się)*, *przywidzieć się*. The remaining ones are: 1) formations of native Polish origin (48), 2) words adopted from languages other than East Slavic (1), 3) Russianisms (6), 4) words that do not lend themselves to unambiguous etymological interpretation (12).

KEYWORDS: Polish language, Ruthenian languages, etymology, ruthenisms

W opublikowanym w 2024 roku artykule traktującym o 585 jednostkach leksykalnych uznanych przez A. Bańkowskiego¹ za mniej lub bardziej pewne rutenizmy wyodrębniłem grupę kilkudziesięciu wyrazów, o których napisałem w ten sposób:

Sporego kłopotu dostarcza etymologowi pozostałe 79 jednostek leksykalnych, co do genezy których w oparciu o dostępne dane materiałowe i zastosowane kryteria trudno jest podjąć jednoznaczną i ostateczną decyzję. Są tu potrzebne nowe, rozstrzygające dane i wszechstronna drobiazgowa analiza, która z oczywistych powodów nie może być przedmiotem niniejszego szkicu. Na tym etapie badań jedyne, co można zrobić, to zaprezentować listę tych potencjalnych rutenizmów i wyrazić nadzieję, że przyszłe wnikliwe studia w tym zakresie doprowadzą do jednoznacznej opinii w kwestii ich

¹ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 2000; A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik mowy polskiej*, t. III, cz. 1, red. A. Królikowski, Częstochowa 2014.

pochodzenia. Są to następujące leksemy (79): *bzyk*, *chwacki*, *chwat*, *ciężyc* ‘skłaniać się, zmierzać ku’, *ciągło*, *cudotwórca*, *czajnik* (z ros.?), *częstokół*, *gościniec*, *gromki* (z ros.?), *imienny*, *kabaczek*, *kabała* (z ros.?), *kaptur*, *koniokrad*, *koniuszy*, *konnica*, *krupczatka*, *krwawica*, *kuc*, *kuksać*, *kuksaniec*, *kuleć*, *kulfon*, *kulig*, *kuma*, *kumać się*, *lubować*, *łajdak*, *łapeć*, *maślany*, *nalewka*, *(na) przekór*, *natłok*, *natomiast*, *niuchać*, *osłupieć*, *oświełać/ oświecić*, *pasieka*, *pobieżny*, *pobliski*, *pobrać się*, *podejrzewać*, *podmówić*, *podpowiadać*, *podpuścić*, *podsydny*, *polubowny*, *ponad*, *popod*, *poprzedni*, *poprzedzać*, *potakiwać*, *pralnia*, *prawowierny*, *przedstawiać/ przedstawić*, *przejaw*, *przejawić*, *przejazdem*, *przejrzały*, *przekąska*, *przerodzić(się)*, *przygnębiony*, *przywidzieć się*, *pyszałek*, *ranek*, *ranny*, *rodowód*, *rodowy*, *rozgwar*, *rozłąka*, *rozminąć się*, *rozpatrzeć*, *rówieśnica*, *rówieśnik*, *rymnąć*, *rzeźba*, *rzeźbić*, *rzędowy*”².

Przedmiotem niniejszego opracowania jest próba realizacji postulatów badawczych sformułowanych w przytoczonym powyżej cytacie. Polega ona na zademonstrowaniu na wybranych przykładach (od *bzyk* do *kumać się*), w jaki sposób przeprowadzona została postulowana przez mnie „wszechstronna i drobiazgowa” analiza mająca na celu ustalenie rodowodu wymienionych powyżej 79 leksemów, uwzględniająca charakterystykę ich cech formalnych, chronologicznych, geograficznych, semantycznych i stylistycznych, a następnie zaprezentowaniu wniosków z tej analizy wynikających. Dokładny opis każdego analizowanego leksemu obejmuje: 1. zacytowanie stanowiska A. Bańkowskiego (1), 2. podanie danych chronologicznych: polskich i wschodniosłowiańskich (1.1), 3. omówienie dotychczasowych (poza A. Bańkowskim) koncepcji etymologicznych (1.2), 4. sprecyzowanie własnego stanowiska w kwestii pochodzenia danego leksemu (1.3).

BZYK

1. W słowniku A. Bańkowskiego czytamy: „*bzyk* ‘głos lecącego owada, kuli’ XIX-1, *reg. wsch.*, ukr. *bzyk*, od onomatopeicznego *bzz* (naśladującego głos owada). Stąd też *bzykać* XIX-1 (A. Mickiewicz), *bzyczeń* XIX-2 (J.I. Kraszewski)”³.

1.1. Chronologia

Wyraz polski ma zbliżoną chronologię do odpowiedników wschodniosłowiańskich: pol. – XIX-1; ukr. dial. – XIX-2, ros. dial. – 1852.

1.2. Etymologia

Według *Słownika prasłowiańskiego*, jest to rzeczownik odczasownikowy, por. pol. prowinc. płn.-wsch. *bzyk* ‘brzęczenie’, ros. dial. *bzyk* ‘gzenie się bydła’, ‘giez’, ‘dziwactwo, bzik’, ukr. dial. *bzyk* ‘giez’, brus. *bzyk* ‘brzęczenie’, co od ps. **bъzykati*, por. też **bъzikati*, **bъzyčati* : **bъzukati*, **bъzučati*⁴.

1.3. Wnioski

Raczej mamy tu do czynienia z paralelną formacją w języku polskim i językach wschodniosłowiańskich opartą na ps. dial. (płn.) **bъzykati*, niż z rutenizmem.

² A. Fałowski, *Rutenizmy we współczesnym polskim języku ogólnym w ujęciu A. Bańkowskiego I*, „Rocznik Sławistyczny” LXXIII (2024), s. 59.

³ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 105.

⁴ *Słownik prasłowiański*, t. I, red. F. Sławski, Wrocław 1974, s. 467-468.

CHWACKI

1. A. Bańkowski: „*chwacki* reg. wsch. 1854 (A. Pietkiewicz-Pług), od *chwat* (p.), za ukr. *chvác'kyj*; także adv. *chwacko* 1861”⁵.

1.1. Pol. – XIX-2; ukr. – XIX-2.

1.2. Uznawane za derywat sufiksalny od *chwat*: **chvat-ski* > *chwacki*, por. *świat* > *świecki*⁶.

1.3. Biorąc pod uwagę czynniki chronologiczne, geograficzne, a także stylistyczne sygnalizowane w *Słowniku wileńskim*: *chwacki* posp. ‘tęgi, zuchowaty, dziarski, zamaszysty’, *chwacko* posp. ‘tęgo, zuchwale, dziarsko’⁷, można ostrożnie zakładać tu wpływ języka ukraińskiego, por. ukr. *chvác'kyj* ‘dziarski, zuchowaty, chwacki’ (1863), *chvác'ky* ‘dziarsko, chwacko’⁸, ale możliwe jest też odwrócenie kierunku zapożyczenia. Sytuacja zmienia się diametralnie, jeśli opowiemy się za mało popularną⁹ koncepcją Aleksieja I. Sobolewskiego zakładającą wywodzenie omawianego przymiotnika od ros. *zalichvátskij* pot. ‘junacki, dziarski, chwacki’ (1852), utworzonego przy pomocy sufiksu *-sk-* od *zalicrvat* ‘zuch, chwát; junak’, znanego w gwarach jeszcze w XIX w. *Zalicrvat* powstało zapewne jako zrost wyrażenia *za lichu chvat* ‘ponad miarę’¹⁰, por. też brus. *zalichvát* ‘chwát’, *zalichvácki* ‘dziarsko, zuchowato, chwacko’, *zalichvákij* ‘dziarski, chwacki, gracki, zawadiacki’¹¹. W takiej sytuacji można by dopuścić wpływ języka białoruskiego, gdzie z jednej strony odnotowujemy formy *zalichvácki* ‘dziarski, zuchowaty, chwacki; zapalczywy, czupurny, żwawy, wesoły’, *zalichváckasc* ‘cecha wyrażona przymiotnikiem’¹², z drugiej natomiast *chvácki* 1. ‘dziarski, zuchowaty, chwacki, sprytny; junacki’, 2. *pot.* ‘bardzo dobry, wspaniały; wesoły, dziarski’, 3. *pot.* ‘sprytny, zręczny’, 4. *pot.* ‘przydatny’, *chváckasc* ‘cecha wyrażona przymiotnikiem’¹³. Tak więc, być może mamy tu do czynienia z rutenizmem, wszakże w świetle przedstawionych powyżej danych bardziej prawdopodobne wydaje się twierdzenie, że pol. *chwacki* jest białorutenizmem, a nie ukrainizmem.

CHWAT

1. A. Bańkowski: „*chwat* ‘zuch, śmiałość’ 1848 (T. Lenartowicz), reg. wsch., ukr., ros. *chvat* ‘ts.’, potoczny (slangowy), skrót zamiast pejoratywnego *zalichvát* ‘zuchwalec’ (+ *zali(cho)-chvat*, gdzie *-chvat* od vb. *chvatát*). Stąd też *chwacki* (p.)”¹⁴.

⁵ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 162.

⁶ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I, Kraków 1952-1956, s. 90; W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 73.

⁷ *Słownik języka polskiego*, t. I, Wilno 1861, s. 160.

⁸ Б. Грінченко, *Словарь української мови*, т. IV, Київ 1909, с. 391.

⁹ Zob. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. IV, Москва 1987, с. 230; *Етимологічний словник української мови*, т. VI, ред. О. С. Мельничук, Київ 2012, с. 164.

¹⁰ *Этимологический словарь русского языка*, т. II, вып. 6, ред. Н. М. Шанский, Москва 1975, с. 43.

¹¹ И. И. Носович, *Словарь белорусского наречия*, Санктпетербург 1870, с. 173.

¹² *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. II, Мінск 1978, с. 339.

¹³ *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. V, кн. 2, Мінск 1984, с. 189.

¹⁴ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 164.

1.1. Pol. – XIX-1; ros. – XVIII-2, ukr. – XIX-2, brus. – XX-1.

1.2. Z reguły uznawane za derywat wsteczny od czas. *chwatać* (p. *chwycić*) w funkcji nazwy czynności, wykonawcy czynności i narzędzia; pierwotne znac. ‘chwytanie, uchwyt’ > ‘ten co chwytą śmiało, odważnie’, por. co do znaczenia ros. *ловкий* ‘zręczny’ : *ловить* ‘łapać, chwycić’; łac. *capax* ‘pojemny, pojmujący’ : *capere* ‘brać, chwycić’¹⁵.

1.3. Argumenty chronologiczno-geograficzne, a także stylistyczne, por. chociażby *chwatać* posp. ‘tęgi, zuch’¹⁶ zdają się przemawiać za zapożyczeniem semantycznym z języka białoruskiego. Zob. *chwacki*.

CIAŻYĆ

1. A. Bańkowski: „*ciążyć* 3. intr.[ansitivum] pers.[onalis] ‘skłaniać się, zmierzać ku’, reg. wsch. *ciążyć do czegoś/ ku czemuś* XVIII-2, rutenizm semantyczny, za ukr. *тжати до чого, co chyba za ros. тжотѣт к чему*”¹⁷.

1.1. Pol. – XVIII-2; ros. 1794; ukr. – XX.

1.2. Z ps. **těžiti* ‘ciążyć, obciążać’. Znaczenie ‘skłaniać się, zmierzać ku’ nie było przedmiotem specjalnej uwagi¹⁸.

1.3. Trudno o jednoznaczne rozstrzygnięcie. Raczej rodzimy neosemantyzm niż zapożyczenie z języka ukraińskiego, o czym świadczy bez wątpienia brak tego czasownika u Borysa Hrinchenki, a w słowniku Jewhena Żelechowskiego notowane jest jedynie znaczenie ‘schwer werden’. Znaczenie ‘mieć pociąg, skłonność do czegoś, kogoś’ widoczne dopiero w *Wielkim słowniku współczesnego języka ukraińskiego*¹⁹. Dane chronologiczne przemawiają raczej za tym, że w języku ukraińskim jest to kalka semantyczna z języka rosyjskiego lub polskiego.

CIĘGŁO

1. A. Bańkowski: „*ciągło* techn. 1900, sztucznie za ukr. *тжало* w znaczeniu ‘siła pociągowa itp.’; przekłada niem. *zug-stange*”²⁰. Por. niem. *Zugstange* techn. ‘ciągło, pociągacz’²¹.

1.1. Pol. – XIX; strus. - XV w znaczeniu ‘powinności’²², ukr. - XIX-2, por. *тжало*

1. ‘lina, urządzenie do ciągnięcia niewodu, promu itp., 2. ‘siła pociągowa, zwierzęta pociągowe’ XIX-2²³, *тжало* 1. ‘zwierzęta pociągowe w gospodarstwie rolnym (konie,

¹⁵ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. I, s. 91-92; W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 73.

¹⁶ *Słownik języka polskiego*, t. I, Wilno 1861, s. 160.

¹⁷ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 177.

¹⁸ Zob. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1989, s. 61; F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. I, s. 98; W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 78; W. Mańczak, *Polski słownik etymologiczny*, Kraków 2017, s. 25.

¹⁹ *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, ред. В. Т. Бусел, Київ-Ірпінь 2009, s. 1489.

²⁰ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 189.

²¹ J. Piprek, J. Ippoldt, *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. II, Warszawa 1987, s. 893.

²² И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, т. III, Санктпетербург 1903, s. 1097.

²³ Б. Гринченко, *Словарь...*, т. IV, s. 301.

woły i in.)', 2. 'pasek, rzemień do ciągnięcia niewodu, promu itp.', 3. *hist.* 'feudalne podatki i powinności wieśniaków i mieszkańców podgrodzia w Państwie Rosyjskim XV – pocz. XVIII w.; powinność pańszczyźniana'²⁴.

1.2. Z ps. **tęgło* 'to, co służy do ciągnięcia', nazwa narzędzia z suf. *-lo* od ps. **tęgti* 'ciągnąć'²⁵. Analogiczne formacje: ps. **čersło* 'krój pługa' : **čersti* 'ciąć, kroić', por. pol. dial. *trósło* 'nóż pługa'²⁶ i in.²⁷.

1.3. Pol. wsp. *ciągło* techn. 'część maszyny, element sztywny przenoszący siły (głównie rozciągające), np. w pojazdach kolejowych'²⁸ raczej nie nawiązuje do ukr. *tjahló*, ani tym bardziej do strus. *tjagło*, lecz do bogatego semantycznie pol. dial. *ciągło* 1. 'dyszel', a) 'dyszel w kieracie', b) 'dyszel pługa ciągniętego przez woły', c) 'drag (rodzaj dyszla) łączący dwa jarzma lub jarzmo z narzędziem rolniczym', 2. 'gwóźdź w dyszlu dla drugiej pary koni (gdy się zaprzęga cztery konie)', 3. 'żelazna część pługa łącząca go z orczykiem', 4. 'część jarzma – górny, poziomy drążek leżący na karkach wołów', 5. 'postronek'²⁹, o prasłowiańskim rodowodzie.

CUDOTWÓRCA

1. A. Bańkowski: „*cudotwórca* 1577 (P. Skarga, także 1579, 95, za nim Wujek 1593), zamiast *cudoczyńca* (p.), według strus. *čudotvorec* (co przekładem grec. *thaumatourgós*). Jeden z wielu przykładów przejęcia przez teologów katolickich terminu schizmatyckiego na przekór terminowi protestanckiemu. Stąd *cudotwórca* XIX-1, zamiast starszego *cudotwórny* XVII-XVIII (według strus. *čudotvor-nyj*)”³⁰.

1.1. Pol. – XVI-2; strus. – *čudotvorьсь* XI.

1.2. Pochodzeniem pol. *cudotwórca* zainteresował się jedynie A. Bańkowski (zob. wyżej).

1.3. Zapewne do polszczyzny wyraz został przejęty z cerkiewszczyzny redakcji ukraińskiej, por. stuktur. *čjudotvorec* XV³¹.

CZAJNIK

1. A. Bańkowski: „*czajnik* 'naczynie metalowe do gotowania wody' XX-1, 'naczynie porcelanowe albo fajansowe do parzenia herbaty (1855 J. Korzeniowski, 1885 G. Zapolska), ukr. *čajnyk*, ros. *čajnik*, od *čaj* 'herbata' [...]”³².

²⁴ Великий тлумачний словник..., с. 1489.

²⁵ W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I, Warszawa 1994, s. 201.

²⁶ *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2010, s. 300.

²⁷ F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, [w:] *Słownik prasłowiański*, t. I, red. F. Sławski, Wrocław 1974, s. 103-104.

²⁸ *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Kraków 1996, s. 127.

²⁹ *Słownik gwar polskich*, t. IV, z. 2, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Kraków 1991, s. 272.

³⁰ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 202.

³¹ *Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.*, т. II, ред. Л. Л. Гумецька, Київ 1978, с. 551.

³² A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 213.

1.1. Pol. – 1819; ros. – 1762; ukr. – XIX-2.

1.2. Uznawane najczęściej za rusycyzm³³.

1.3. Chronologia (Gazeta Warszawska z 1819 r.) wskazuje raczej na pożyczkę z języka rosyjskiego.

CZĘSTOKÓŁ

1.3. Kalka z języka rosyjskiego lub ukraińskiego³⁴.

GOŚCINIEC

1.3. Wyraz prasłowiański lub pożyczka semantyczna z języków ruskich³⁵.

GROMKI

1. A. Bańkowski: „*gromki* ‘głośny’ XIX-2, rzadkie, najczęściej *gromkim głosem* (żeby nie *głośnym głosem*, co tautologią etymologiczną), wcześniej *reg. wsch.* (u polskich pisarzy kresowych z rzadka od XVII-2), za ukr. *hrimkýj* ‘głośny’; później też za ros. *grómkij*. Wsch.-słow. **grom-ьkъ* nowym derywatem od **gromъ*, p. *grom*”³⁶.

1.1. Pol. – XVII-2; stros. – XVII-1, ukr. – XIX-1.

1.2. Rodzimy derywat od rzeczownika *grom* z sufiksem *-ki*, por. *krewki* : *krew* lub *rusycyzm*³⁷.

1.3. Argumenty chronologiczne i geograficzne, a także formalne (fonetyczne) przemawiają za pożyczką z języka rosyjskiego.

IMIENNY

1. A. Bańkowski: „*imienny* XIX-1, późny rutenizm albo rusycyzm, por. ukr. *imennýj*, ros. *imennój*. Stąd też później adv. *imiennie* jako przekład niem. *namentlich* i ros. *poimjónno*, por. strus. *imiенno* w polskich tekstach M. Smotryckiego (+ 1633)”³⁸.

1.1. Pol. – 1801; strus. – XIV, stbrus. – XVI-1, ukr. – XIX-1.

1.2. Rodzimy derywat od *imię* < ps. **jьmę*, **jьmene*³⁹.

1.3. Względy chronologiczne dopuszczają możliwość uznania wyrazu za rusycyzm raczej niż rutenizm.

³³ Zob. *Słownik języka polskiego*, t. I, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900, s. 368; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, [w:] <http://www.sjpd.pwn.pl/haslo/czajnik> (07.10.2025); *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/1572/czajnik> (07.10.2025); D. Buttler, *Nowsze zapożyczenia rosyjskie w języku polskim*, „Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne Filii UW w Białymstoku. Humanistyka 2, Białystok 1973, s. 7.

³⁴ A. Fałowski, *Rutenizmy...*, s. 60.

³⁵ A. Fałowski, *Rutenizmy...*, s. 61.

³⁶ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 481.

³⁷ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. I, s. 349.

³⁸ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 543.

³⁹ A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, s. 192; W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, 198; W. Mańczak, *Polski słownik...*, 67.

KABACZEK

1. A. Bańkowski: „*kabaczek* bot. (Cucurbita pepo; odmiana dyni) 1949, ros., ukr. *kabačók*, zdr. do *kabák*, z osm. *kabak* ‘dynia’”⁴⁰.
 - 1.1. Pol. – XX-1; ros. XX-1; ukr. – XIX-2.
 - 1.2. Pol. dial. *kabak* ‘dynia’ pochodzi z ukr.⁴¹. Postać zdr. *kabaczek* uznawana jest za rusycyzm⁴², podobnie jak brus. *kabačók*⁴³, czy czes. *kabačok*⁴⁴.
 - 1.3. Późne pojawienie się w języku polskim wersji deminutywnej tego wyrazu (1936 r.)⁴⁵ przemawia raczej za jego rosyjskim pochodzeniem.

KABAŁA

1. A. Bańkowski: „*kabała* 4 ‘czyjaś trudna sytuacja’ XIX-1, w wyrażeniu *wpaść (wypędzić kogoś) w kabałę* itp.; poniekąd chyba za ukr., ros. *kabalá* ‘niewolnicza zależność od kogoś, zwłaszcza niewypłacalnego dłużnika od wierzyciela’, strus. w znaczeniu ‘skrypt dłużny (weksel, dokument poświadczający zaciągnięcie długu)’ XV, z tur.-tatar.; por. u Paska: *teraz i mnie w tę niewinną – po moskiewsku mówiąc – wprawiły kabałę*; w pol. jednak zmieszanego i z *kabała* 3.; por. zwłaszcza *wplątać w kabałę = w intrygę*”⁴⁶.
 - 1.1. Pol. – XIX-1 ‘trudne położenie, tarapaty, kłopot’, XVII-1 ‘knowanie, intryga, zmowa, spisek’; brus. – XIX-2, ukr. – XX.
 - 1.2. Zasadniczo panuje przekonanie, że pol. *kabała* w znaczeniu ‘intryga, kłopot, nieprzyjemna sytuacja’ to rusycyzm lub ukrainizm⁴⁷.
 - 1.3. A. Brückner, pisze: „*kabała* ‘intryga’, ‘nauka tajna’ (używająca chętnie i kart), z niem. i włos. *cabala* ‘wroźbiarstwo’, z hebrajskiego *kabbalah* ‘podanie’. Natomiast ruskie *kabala* ‘zapis, obligacja’, ‘pańszczyzna’ poszło z tureckiego *kabala* ‘kwit, zapis’, od początku 15. wieku”⁴⁸. Stanowisko ojca polskiej etymologii pokazuje, że dzisiejsze znaczenie tego wyrazu ‘intryga, kłopot, nieprzyjemna sytuacja’ to wynik ewolucji semantycznej hebr. *qabbāla* ‘otrzymanie (doktryny), tradycja’, które przeniknęło do pol. poprzez łac. śred. *cabala*⁴⁹ albo też jidysz i języki zach.-europ.⁵⁰. Odpowiada ono najwyraźniej twierdzeniu A. Bańkowskiego, wyrażonemu pod hasłem

⁴⁰ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 601.

⁴¹ *Етимологічний словник...*, Київ 1985, т. II, с. 329; *Słownik języka polskiego...*, Warszawa 1902, t. II, s. 192.

⁴² *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. M. Bańko, Warszawa 2010, s. 581.

⁴³ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. IV, рэд. В. У. Мартынаў, Мінск 1988, с. 10.

⁴⁴ П. Я. Черных, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. I, Москва 2001, с. 363.

⁴⁵ *Wielki słownik...*, [w:] <https://wsjp.pl/haslo/podglad/68919/kabaczek#chronologizacja> (07.10.2025).

⁴⁶ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 602.

⁴⁷ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, Kraków 1958-1965, т. II, s. 8; *Етимологічний словник...*, Київ 1985, т. II, с. 330.

⁴⁸ A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, s. 211.

⁴⁹ *Wielki słownik...*, [w:] <https://wsjp.pl/haslo/podglad/68916/kabala> (08.10.2025).

⁵⁰ *Wielki słownik wyrazów obcych...*, s. 581.

kabała 2 ‘intrygi, knowania, machinacje’, gdzie znaczenie to uznano za wtórne, związane z „opinią o podstępnej działalności kabalistów żydowskich”, por. *kabałować* ‘robić intrygi’ 1780⁵¹. Znaczenie ‘niepokój, kłopot, zmartwienie’ widoczne jest w białoruskim słowniku I.I. Nosowicza z 1870 r.⁵², natomiast nie znajdujemy go w ukr., gdzie oprócz znaczeń historycznych notujemy jedynie *przen.* ‘zniewolenie, ucisk, zależność’⁵³.

Interesujące jest stanowisko zajęte przez etymologów białoruskich w kwestii pochodzenia *brus. kabalá* ‘całkowita zależność od kogoś, poddaństwo; ucisk’, ‘zmartwienie, kłopot, oszukaństwo, głupstwo, drobiazg’. Znaczenia białoruskiego wyrazu wskazują na możliwość mieszaniny dwóch zapożyczeń. Jedno z nich może odnosić się do pol. *kabała*, co wzięło się z hebr. *kabbālāh* ‘tajemna nauka’. Stąd zapewne pochodzi znaczenie ‘oszukaństwo, bzdura, głupstwo’. Natomiast znaczenie ‘zmartwienie, kłopot’ pojawiło się za ros., ukr. *kabala* ‘zadłużenie, niewola’, co z języków turkijskich⁵⁴. Podobne stanowisko zajął też Stanisław. Stachowski⁵⁵.

Słownik warszawski rozróżnia znaczenia: *rzad.* ‘knowanie, intryga, zmowa, spiszek’ oraz ‘trudne położenie, tarapaty, kłopot, ambaras, zawikłanie’ (z Mickiewicza)⁵⁶. Jeśli to drugie wprowadził do polszczyzny Adam Mickiewicz, to jego białoruska proveniencja, poparta danymi ze słownika Iwana I. Nosowicza wydaje się bardziej prawdopodobna niż ukraińska.

KAPTUR

1. A. Bańkowski: „*kaptur* 1397, strus. *kapturъ*, tur.-tatar. pñ. *kaptur*; nazwa szpiczastego kołpaka futrzanego, przejętego (wraz z nazwą) przez bojarów staroruskich od Tatarów kazańskich, za panowania Jagiełły przez szlachtę polską od bojarów litewsko-ruskich [...]”⁵⁷.

1.1. Pol. – XIV; strus. 1473; 1505, brus. – 1508, ukr. – XVI.

1.2. Uznawane za niejasne⁵⁸.

1.3. Raczej derywat od *kapa* ‘męskie okrycie wierzchnie, rodzaj płaszcza lub peleryny’⁵⁹, łac. *cappa* ‘rodzaj nakrycia głowy’ + suf. *-tur* lub od łac. *caput, capitis* ‘głowa’ + suf. *-ur*. W językach wsch.-słow. polonizm od XV w.⁶⁰.

⁵¹ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 601.

⁵² И. И. Носович, *Словарь...*, с. 226.

⁵³ *Етимологічний словник...*, Київ 1985, т. II, с. 329-330; *Великий тлумачний словник...*, с. 512.

⁵⁴ *Этымалагічны слоўнік...*, т. IV, с. 6.

⁵⁵ S. Stachowski, *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim*, Kraków 2014, s. 267-268.

⁵⁶ *Słownik języka polskiego...*, Warszawa 1902, t. II, s. 192-193.

⁵⁷ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 628-629.

⁵⁸ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. II, s. 61-62; W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 221-222; W. Mańczak, *Polski słownik...*, s. 78.

⁵⁹ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1976, t. X, s. 74.

⁶⁰ W. Witkowski, *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, Kraków 2006, s. 72.

KONIOKRAD

1. A. Bańkowski: „*koniokrad* 1902, rutenizm; za brus., ukr., ros. *konokrád*”⁶¹.

1.1. Pol. – 1902; ros. – XVII-2, ukr. – XIX-2, brus. XX-1.

1.2. Według *Słownika etymologicznego języków słowiańskich*, jest to słowo o rodowodzie prasłowiańskim: **konokradъ/ *konokradьсь*. Złożenie **konь* i derywatu od czasownika **kradō, *krasti*⁶².

1.3. W polszczyźnie słowo pojawia się późno. *Słownik warszawski* potwierdza go zaledwie jednym cytatem z Elizy Orzeszkowej, por. *koniokrad*, *koniokradca*, rzad. *konokrad* ‘złodziej koni’, a także derywatem *koniokradztwo* kradzież koni; handel kradzionymi końmi – bez cytatu⁶³. Wcześniejsza przynajmniej o dwa stulecia chronologia tego złożenia w języku rosyjskim oraz jego znaczniejsza aktywność derywacyjna tamże, por. *konokrád*, *konekraud*, *konevor* ‘kradnący konie, trudniący się kradzieżą koni i uprowadzaniem ich’, obraźliwe przezwisko Kurgańców, w ogóle Tatarów i komisarzy powołanych do likwidacji *konokrádstva*, czyli złodziejskiego zajęcia koniokradów, *konokrádnij* ‘odnoszący się do koniokradów’⁶⁴ przemawiają za uznaniem go za rusycyzm, wbrew stanowisku W. Witkowskiego, który doszukiwał się tu polonizmu w języku rosyjskim⁶⁵.

KONIUSZY

1. A. Bańkowski: „*koniuszy* ‘zarządca książęcych stadnin koni’ (w Wielkim Księstwie Litewskim) XV-2 (z Litwy, Rusi), później honorowy tytuł dworski (w WKL), rutenizm: strus. *konjušij*, od *konjuchъ*, p. *koniuch* [...]”⁶⁶.

1.1. Pol. XV-2; strus. XIII-2, ukr. – XVI-1, brus. – XV-2

1.2. Wyraz pochodzenia prasłowiańskiego jako przymiotnik dzierżawczy: **kon’ušь (jъ) < *koniuch-(ъ)jъ < *konjuchъ*, który uległ substantywizacji. Por. analogiczne nazwy urzędników w dawnej Polsce: *chorąży*, *krojczy*, *łowczy*. Franciszek Sławski stwierdza: „Do nas zapewne z Rusi”⁶⁷.

1.3. Raczej rodzime.

KONNICA

1. Bańkowski: „*konnica* ‘kawaleria’ (spopularyzował A. Mickiewicz), w tym znaczeniu rutenizm; brus., ros. *kónnica*, wsch.-słow. **konъn-ic-a*, od adi. **konъnъ* (p. *konny*) uniwerbizacja zamiast **konъnaja *ratъ*; por. też ukr. *komónnyča*. Por. stp. *kon(n)ica* ‘stajnia dla koni’ 1386, 1419, 37, 50”⁶⁸.

1.1. Pol. – XVI-2; ros. – XVII-2, brus. – XX, ukr. – brak.

⁶¹ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 780.

⁶² *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, вып. X, ред. О. Н. Трубачев, Москва 1983, с. 187.

⁶³ *Słownik języka polskiego...*, Warszawa 1902, t. II, s. 442.

⁶⁴ В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. II, Москва 1979, с. 156.

⁶⁵ W. Witkowski, *Nowy słownik...*, s. 83.

⁶⁶ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 781.

⁶⁷ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. II, s. 421-422; *Этимологический словарь...*, вып. 10, с. 186.

⁶⁸ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 781.

1.2. Według *Słownika etymologicznego języków słowiańskich*: **konьnica* – derywat z suf. *-ica* od przymiotnika **konьny*, **konьna*. Substantywizacja⁶⁹.

1.3. Raczej polonizm w językach wsch.-słow., por. ros. konnica – konnica, kawaleria 1672, 1696; 1704⁷⁰.

KRUPCZATKA

1.3. Rusycyzm⁷¹.

KRWAWICA

1. A. Bańkowski: „*krwawica* XIX-2, od *krwawy* (p.), najpierw u Kraszewskiego (może jego własny doraźny twór, za ukr. gw. *kryvávyc’a*, o owocu ciężkiej pracy), w znaczeniu ‘majątek nabyty krwawym trudem’ (ze skromnego żołdu żołnierskiego albo łupów wojennych), potem u Orzeszkowej (w tym samym znaczeniu), dopiero u Konopnickiej (1910) w znaczeniu ‘ciężka praca (chłopska)’”⁷².

1.1. Pol. – XIX-2; ukr. XIX-2.

1.2. Z formalnego punktu widzenia jest to prasłowiański derywat z sufiksem *-ica* (**krъvavica*) od przymiotnika **krъvanъ* o podstawowym znaczeniu ‘coś krwawego, zawierającego krew, koloru krwi’⁷³.

1.3. Brak w ros. i brus. Wygląda na efekt twórczości literackiej polskich pisarzy XIX w. Jan Karłowicz pisze: *krwawica* = ‘praca krwawa, trud krwawy’, ‘grosz ciężko zapracowany’ – ustnie z różnych okolic i u Orzeszkowej⁷⁴. Sugestia A. Bańkowskiego, że Józef I. Kraszewski wzorował się na ukr. dial. *kry(i)vávyc’a*, o owocu ciężkiej pracy⁷⁵ – trudna do przyjęcia, bowiem wyraz *krwawica* ‘ciężka, krwawa praca’, czy też ‘coś, co się zdobywa ciężką (krwawą) pracą funkcjonuje nie tylko na obszarach gwar wschodnich (białostockie, suwalskie, lubelskie), ale też poza tymi terenami (kaszubskie, wielkopolskie, świętokrzyskie, nowotarskie)’⁷⁶.

KUC

1. A. Bańkowski: „*kuc* ‘zwierzę (zwłaszcza koń, pies) z krótko obciętym ogonem albo karłowate’ 1806, wpierw *reg. wileń.* (w literaturze najpierw u Mickiewicza), od brus. *kúcy* ‘kusy’ (także ukr., ros. pot. *kúcyj*), z ekspresywnym *-c-* zamiast *kusy*, p. *kusy*. Stąd też zdr. *kucyk* (najpierw u Iżyckiego)”⁷⁷.

⁶⁹ *Этимологический словарь...*, Москва 1984, вып. XI, с. 8.

⁷⁰ W. Witkowski, *Nowy słownik...*, s. 82.

⁷¹ A. Fałowski, *Rutenizmy...*, s. 61-62.

⁷² A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 829.

⁷³ *Этимологический словарь...*, Москва 1984, вып. XI, с. 8; F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, Kraków 1966-1969, t. III, s. 191.

⁷⁴ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. II, Kraków 1901, s. 489.

⁷⁵ Б. Грінченко, *Словарь...*, Київ 1908, с. 308; Є. Желехівський, *Малорусько-німецький словар*, т. I, Львів 1886, с. 381.

⁷⁶ Zob. *Kartoteka słownika gwar polskich*, [w:] <https://rcin.ort.pl/dlibra/publication/37545/edition/20873> (09.10.2025).

⁷⁷ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 845.

1.1. Pol. – XVIII-1; ukr. – XIX-2.

1.2. Derywat od przymiotnika *kucy* ‘małego wzrostu, krótki, kusi’, co najprawdopodobniej ekspresywnym wariantem synonimicznego ps. **kusъ*, **kpsъ*, p. *kęsy*⁷⁸. Por. też ps. **kpsъ(jb)* < **kpsati*⁷⁹. Według P.J. Czernycha, forma z [c] zamiast [s] powstała nie z pobudek fonetycznych, lecz tabuistycznych, por. ros. *kucyj* ‘czart’⁸⁰.

1.3. Ukraińskie antroponimy *Kucanъ* 1649, *Kucylyj* 1649⁸¹ (SUM XVI-XVIII 15: 205), czy też liczne współczesne nazwiska ukraińskie, por. *Kuc*, *Kucába*, *Kucáj*, *Kucák*, *Kucán*, *Kucár*, *Kucéla*, *Kucénko*, *Kúcyj*, *Kúcyk*, *Kúcyn*, *Kucynják*, *Kúciv*, *Kucij*, *Kucíl*, *Kuckó*, *Kucmán* i in.⁸² wskazują na ruteńskie pochodzenie pol. *kuc*. Nie ma raczej wątpliwości, że podstawa słowotwórcza rzeczownika *kuc*, czyli przymiotnik *kucyj* ma pochodzenie wsch.-słów.

KUKSAĆ

1. A. Bańkowski: „*kuksać* reg. wileń. ‘szturchać’ XVIII-2, brus. *kuksác* ‘ts.’, od *kúksa* ‘kikut, pięść’”⁸³.

1.1. Pol. – XVIII-2; brus. – XIX-2.

1.2. Zapożyczenie z brus. *kuksác*’, *kuksíc*’ ‘szturchać, uderzać kułakiem’ < *kúksa* ‘kikut, ręka bez palców’ dial. też ‘kułak’, ukr. dial. *kúksa* ‘kikut’, ros. dial. *kúksa* ‘kikut, ręka bez palców albo bez dłoni; kułak’⁸⁴. *Słownik warszawski* widzi tu derywat od dźwiękonaśladowczego *kuks* ‘kułak, szturchanie’⁸⁵.

1.3. Bardziej prawdopodobne wydaje się ruskie (białoruskie) pochodzenie tego wyrazu z uwagi na to, że ostatecznym jego źródłem są być może języki bałtyckie, por. lit. *kuksà* ‘ręka bez palców’⁸⁶. Nie potwierdza tego faktu W. Smoczyński⁸⁷. Z drugiej strony, por. stukr. nazwa osobowa *Kukъsa* 1649⁸⁸.

KUKSANIEC

1. A. Bańkowski: „*kuksaniec* XIX-2 (Kraszewski), z brus., od *kuksanúć* ‘szturchnąć’, p. *kuksác*”⁸⁹.

1.1. Pol. – XIX-2; w ukr., brus., ros. – brak.

⁷⁸ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 300-301.

⁷⁹ *Этимологический словарь...*, Москва 1985, вып. 12, с. 67-68.

⁸⁰ П. Я. Черных, *Историко-этимологический словарь...*, т. I, с. 460.

⁸¹ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, вип. 15, ред. Д. Гринчишин, М. Чікало, Львів 2010, с. 205.

⁸² Ю. Редько, *Словник сучасних українських прізвищ у двох томах*, т. II, Львів 2007, с. 568-569.

⁸³ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 848.

⁸⁴ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 333.

⁸⁵ *Słownik języka polskiego...*, t. II, s. 623.

⁸⁶ *Этымалагічны слоўнік...*, Мінск 1989, т. V, с. 151.

⁸⁷ W. Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno 2007.

⁸⁸ *Словник української мови XVI...*, вып. 15, с. 176.

⁸⁹ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 848.

1.2. Oparte na brus. *kuksaníc*’, co formą dokonaną do *kuksác*’, p. *kuksać*⁹⁰.

1.3. Rodzimy, polski derywat od czas, dial. *kuksać*, identyczny jak *szturchaniec* ‘ts.’.

KULEĆ

1. A. Bańkowski: „*kuleć, kuleję* ‘utykać na nogę’ XIX-1 (Z. Krasinśki), wcześniej ‘stawać się kulawym’ XVIII, też perf. *o-kuleć* ‘stać się kulawym’; rutenizm, por. ukr. dial. *kulity*, od adi. *kulij* ‘kulawy’; **kuljъ*. Por. maced. dial. adi. *kul* ‘chromy’, słoń. adi. *kulj* ‘z ułamanymi rogami’, reliktowe, niejasne (objaśniane wątpliwie). Od tego adi. utworzone ekspresywne sb. **kulj-yga* ‘kulawiec, człowiek chromy’, w skrócie strus. *kulbga* ‘ts.’, stąd brus., ukr. adi. *kul’havyj* i vb. *kul’haty* (ukr.), *kul’hać* (brus.), bardzo ekspansywne (jak zwykle słowa dotyczące kalectwa), z ukr. oba (adi. i vb.) także w słowac. i czes., sporadycznie też w pol. *kulhawy* (p. *kulawy*) i *kulhać* (u Reja 1562)”⁹¹.

1.1. Pol. XVIII-2; ukr. XIX-2.

1.2. Według F. Sławskiego, pol. *kuleć* ‘utykać na nogę, chromać’ (też dokonane *okuleć*), a także paralelne ukr. dial. *kulity* ‘ts.’ kontynuują dawny czasownik na -*ěti*, -*ěję*, podobnie jak *krótnieć, krzywieć*⁹². Tego stanowiska nie podziela *Słownik etymologiczny języków słowiańskich*, gdzie pol. *kuleć, kulać* oraz daw. *kulhać* ‘kuśtykać, chromać’ widnieje pod ps. **kułati*, co uznano za formację iteratywno-duratywną na -*ati* od **kuliti*⁹³.

1.3. Raczej formacja rodzima niż rutenizm.

KULFON

1. A. Bańkowski: „*kulfon* gw. wsch.-młp. ‘coś koślawego, pokracznego’ 1806 (Bandtkie), z ukr. *kul’han*, por. nazwy osobowe: *Kulhan* 1487, *Kulhanek* 1492 (we Lwowie); por. vb. *kul’háty* (p. *kuleć*). Stąd *kulfony* pl ‘koślawe, niezgrabne litery’ XIX-2”⁹⁴.

1.1. Pol. – 1806; ros., ukr., brus. – brak.

1.2. Według F. Sławskiego, „*kulfon* ‘o rzeczy albo osobie krzywej, niezdarnej, niezgrabnej: litera, znak, rysunek krzywy, niezdarne; niezgara, niedoługa; duża, niezgrabna noga’ u Lindego z XVIII w. *kulfan* : *kulfon* ‘dukat wytarty i oberżnięty’, stpol. od XVI w. *kulfan* ‘głupiec, dureń, niegodziwiec’, *kulfaństwo* ‘głupota’ u Jurkowskiego r. 1604 dobrze zaświadczone także i w gwarach [...]. Etymologia niepewna. Może z niem. dial. *kolpen, kolben* ‘prosty, nieokrzesany człowiek, prostak, grubianin’ (bawarskie, tyrolskie): niem. *Kolben* ‘pałka, maczuga’, śrwniem. *kolbe* też ‘berło błazeńskie’, stąd symbol błazeństwa; głupoty’. Samogłoska *u* < *o*, *a* < *e* w starych pożycz-

⁹⁰ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 333.

⁹¹ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 850.

⁹² F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 346.

⁹³ *Этимологический словарь...*, Москва 1987, вып. 13, с. 98-99.

⁹⁴ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 850.

kach z niem. częste; -f- zapewne z jakiejś dial. postaci niem., por. dolnosaskie *kulf* ‘pałka’, stnord. *kylfi*, *kylfa* ‘ts.’⁹⁵.

1.3. Rodzimy derywat z sufiksem -on (-an) od podstawy germańskiego pochodzenia. Najbliższe formalnie stskand. *kylfa* ‘pałka, maczuga; udziec, udo’⁹⁶, por. też pol. dial. (Ziemia Dobrzyńska, okolice Malborka) *kulfa* ‘duża niezgrabna noga oraz dolnosaskie *kulf* ‘pałka’⁹⁷.

KULIG

1. A. Bańkowski: „kulig ‘zbiorowa przejażdżka saniami’ XX-1, w XVIII wiejska zabawa karnawałowa, polegająca na objeżdżaniu okolicznych dworów w koło [...] Zwyczaj ten przyszedł do Polski z Rusi w XVII. Ów objazd hulaszczy prowadził wodzirej w masce z długim ptasim dziobem na najszybszych saniach, zwany *kuligiem* albo *kulikiem* (od nazwy ptaka), stąd zwrot *kuliga gonić* o tej zabawie zapustnej u W. Potockiego [...]”⁹⁸.

1.1. Pol. – XVII-2;

1.2. F. Sławski uznaje wyraz w tym znaczeniu za niepewny etymologicznie, pisząc: „Może to być jednak wtórna adideacja [do *kulik* : *kulig* ‘ptak Numenius – A. F.] drogą etymologii ludowej”. Wskazuje przy tym (za Francem Miklosichem i Antoninem Matzenauerem) na paralele łotewskie, por. łot. *kuluod lēkt* ‘hulać w zapusty, brać udział w maskaradzie karnawałowej’, *kulniēks* ‘uczestnik zabawy mięsopustnej’⁹⁹.

1.3. Związek z ornitonimem *kulig* : *kulik* raczej wtórny (zob. wyżej). Uderzające jest to, że w językach wsch.-słow. brak znaczenia ‘objeżdżanie gromadą na saniach domów sąsiedzkich połączone z ucztowaniem, tańcami, zabawą zapustną’. Jest to wyłącznie polskie znaczenie, chociaż sam termin mógł mieć swoje źródło w językach wsch.-słow., por. np. ros. dial. *kulik* ‘przebieraniec’, *kuliki* ‘dziecięca gra w chowanego’¹⁰⁰, *kulik* ‘jeden z przebranych na święta Bożego Narodzenia, który ma twarz zasłoniętą chusteczką, jak maską’, *chodit’ kulikami* ‘chodzić po domach w okresie świąt Bożego Narodzenia, z twarzą obwiązaną chustką’, *kulik* ‘gra dziecięca’, „v kuliki igrat”, „igrat’ kulikami” 1850 i in.¹⁰¹, brus. dial. *kulikuški* ‘gra w ciuciubabkę’¹⁰².

⁹⁵ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 348.

⁹⁶ Zob. F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin-New York 1989, S. 389; M. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. II, Москва 1986, с. 287

⁹⁷ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 348.

⁹⁸ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 851.

⁹⁹ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 350.

¹⁰⁰ M. Фасмер, *Этимологический словарь...*, т. II, с. 411.

¹⁰¹ *Словарь русских народных говоров*, вып. 16, ред. Ф. П. Филин, Ленинград 1980, с. 66.

¹⁰² *Этымалагічны слоўнік...*, т. V, с. 154; A. Fałowski, *Słownik etymologiczny polszczyzny potocznej PWN*, Warszawa 2022, s. 217-218.

KUMA

1. A. Bańkowski: „*kuma* ‘matka chrzestna’ XVIII, wcześniej *reg. wsch.*, ukr., strus. *kuma*, przez cs. z bułg., serb.-chorw., gdzie do *kum* (p.). W pol. szerząc się z Rusi *kuma* i *kum* wypierają powoli (też w gwarach) stp. *kmotra* (p.) i *kmotr* (p.)”¹⁰³.

1.1. Pol. – XVII-1; strus. – XII-XIII, ukr. – 1645, brus. – 1590.

1.2. Według F. Sławskiego *kuma* to „najprawdopodobniej. stare skrócone hipocoristicum z łac. bałk. *cómmetra*, *cómmäter* ‘matka chrzestna’”¹⁰⁴. Wiesław Boryś przyjmuje jako punkt wyjścia pld.-słow. **kuma* ‘matka chrzestna’, skąd wyraz przejęli inni Słowianie, w tym Polacy za pośrednictwem języków wsch.-słow.¹⁰⁵. *Słownik etymologiczny języków słowiańskich* (XIII: 100) uznaje ps. **kuma* za formę rodzaju żeńskiego do **kumъ*, a o prasłowiańskim pochodzeniu słowa mają świadczyć jego cechy akcentuacyjne¹⁰⁶. Jeszcze inaczej sądzi W. Mańczak, który postać *kuma* wywodzi z łac. *commātre* (biernik od łac. *commāter*) na skutek nieregularnego rozwoju fonetycznego spowodowanego frekwencją, który jest niezależny od akcentu¹⁰⁷.

1.3. Podobnie jak *kum* jest to wyraz rodzimy, o chronologii prasłowiańskiej.

KUMAĆ SIĘ

1. A. Bańkowski: „*kumać się* (z *kimś*) XVI-2, perf. *po-* XVI-2, ukr. *kumătysja*, od *kum*. W polskim rutenizmie ten szerzy się (w rozszerzonym znaczeniu ‘bratać się, wchodzić w spółkę z kimś’) znacznie szybciej niż *kum*, *kuma* (i poniekąd toruje im drogę)”¹⁰⁸.

1.1. Pol. – XVI; brus. – XVII, ukr. XIX-2.

1.2. Denominativum od *kum*, *kuma*¹⁰⁹.

1.3. Rodzima formacja czasownikowa.

WNIOSKI

Identycznym zabiegom analitycznym jak w przypadku wyrazów od *bzyk* do *kumać się* poddano także pozostałe 52 jednostki leksykalne (od *lubować się* do *rzędowy*), których nie udało się tu przedstawić w szczegółach z racji narzuconych ograniczeń objętości publikacji. W związku z tym pora przejść do podsumowania, polegającego na zaprezentowaniu wyników badań dotyczących wszystkich wymienionych 79 wyrazów uznanych przez A. Bańkowskiego za rutenizmy leksykalne lub semantyczne. Dadzą się one ująć w kilka grup etymologicznych:

1. wyrazy, które nie są rutenizmami, lecz formacjami rodzimymi, polskimi, w tym:

¹⁰³ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 852.

¹⁰⁴ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 359-360.

¹⁰⁵ W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 273.

¹⁰⁶ *Этимологический словарь...*, вып. 13, с. 100.

¹⁰⁷ W. Mańczak, *Polski słownik...*, s. 96.

¹⁰⁸ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik...*, t. I, s. 852-853.

¹⁰⁹ F. Sławski, *Słownik etymologiczny...*, t. III, s. 361; W. Boryś, *Słownik etymologiczny...*, s. 273.

- a) o rodowodzie prasłowiańskim: *ciągło, koniuszy, konnica, kuma, lubować (się), natłok, niuchać, przedstawiać/ przedstawić, przejawiać, rozłąka, rozminąć się* (11);
- b) derywaty polskiego pochodzenia: *bzyk, ciężyc ‘skłaniać się, zmierzać ku’, kaptur, krwawica, kuksaniec, kuleć, kulfon, kumać się, maślany, nalewka, na przekór, natomiast, osłupieć, oświećlać/ oświećlić, pobieżny, pobliski, pobrać się, podejrzewać, podsądny, ponad, popod, potakiwać, pralnia, przejaw, przejrzały, przygnębiony, pyszałek, ranek, ranny, rodowód, rodowy, rozgwar, rówieśnica, rówieśnik, rzeźba, rzeźbić, rzędowy* (37);
2. wyrazy zapożyczone z innych języków niż wsch.-słow.: *lajdak* (czes.) (1);
3. wyrazy, które uznamy raczej za rusycyzmy niż rutenizmy: *czajnik, gromki, imienny, kabaczek, koniokrad, krupczatka* (6);
4. wyrazy, nie poddające się jednoznacznej interpretacji etymologicznej: *częstokół* (rusycyzm lub rutenizm), *gościniec* (ps. lub rutenizm semantyczny), *kulig* (pol. lub wsch.-słow.), *łapeć* (ps. dial. pñ. albo rutenizm), *pasieka* (ps. lub rutenizm semantyczny), *podpuścić* (rusycyzm lub rutenizm), *poprzedni* (pol. lub rutenizm), *poprzedzać* (pol. lub rutenizm), *przejazdem* (pol. lub rutenizm), *przekąska* (pol. lub rutenizm), *rozpatrzeć* (pol. lub kalka z ros.), *rymnąć* (pol. lub rutenizm) (12);
5. wyrazy, które z większym lub mniejszym prawdopodobieństwem można uznać za rutenizmy w języku polskim: *chwacki, chwát, cudotwórca, kabala* ‘trudne położenie, tarapaty, kłopot’, *kuc, kuksać, podmówić, podpowiadać* (kalka), *polubowny, prawowierny, przerodzić (się), przywidzieć się* (12).

W orbicie naszego zainteresowania znalazła się przede wszystkim grupa piąta w liczbie 12 jednostek. Są to leksemy, które można uznać za potencjalne rutenizmy w języku polskim. Jeśli dodamy je do 15 jednostek, które w moim artykule z 2024 roku zostały zakwalifikowane jako rutenizmy, to otrzymamy łącznie zbiór 27 wyrazów. Są to: *chwacki, chwát, cudotwórca, czeznąć, czort, dobroduszny, gołąbka* (pieszczotliwie o dziewczynie), *halaśliwy, kabala* ‘trudne położenie, tarapaty, kłopot’, *klucz* ‘szyk lecących ptaków’, *koleina, kraszanka, krupnik, kuc, kuksać, na pohybel, napytać, oszołomić, perkoz, podmówić, podpowiadać* (kalka), *pokrój, polubowny, prawowierny, przerodzić (się), przywidzieć się, ryży*.

Tak więc, w ostatecznym rozrachunku spośród 280 jednostek, które w słowniku *Etymologicznym słowniku języka polskiego* A. Bańkowskiego zostały nieoczekiwanie uznane za rutenizmy w obecnej polszczyźnie ogólnej po szczegółowej i wszechstronnej weryfikacji dokonanej w artykule z roku 2024 i obecnym pozostało zaledwie 27 jednostek (niespełna 10% całości), które za takowe można by uznać. To liczba bardzo skromna. Sytuacji nie poprawi w sposób znaczący fakt, że być może zbiór ten powiększy się o kilka leksemów z grupy czwartej (zob. powyżej). Jednakże wysiłki A. Bańkowskiego w zakresie identyfikacji polskich rutenizmów należy ocenić bardzo pozytywnie. Chodzi o wywołanie dyskusji naukowej, dotyczącej roli języków ruskich w rozwoju leksykalnym współczesnej polszczyzny i pobudzenie do dalszych intensywnych

nych badań w tym zakresie. Ciągłe czekamy na syntezę, ale przed nami jeszcze długa droga, by taka synteza mogła się pojawić. Potrzebne są dalsze studia szczegółowe i nowe siły badawcze, o które coraz trudniej. Nie traćmy jednak nadziei.

Skróty

- a) **języków:** brus. – białoruski, bułg. – bułgarski, cs. – cerkiewnosłowiański, czes. – czeski, grec. – grecki, hebr. – hebrajski, lit. – litewski, łac. – łaciński, łac. bałk. – łacina bałkańska, łac. śred. – łacina średniowieczna, łot. – łotewski, maced. – macedoński, niem. – niemiecki, osm. – osmański, pol. – polski, ps. – prasłowiański, ros. – rosyjski, serb.-chorw. – serbsko-chorwacki, słuś. – słowieński, stbrus. – starobiałoruski, stnord. – staronordycki, stpol. – staropolski, strus. – staroruski, stskand. – staroskandynawski, stukr. – staroukraiński, śwrm. – średnio-wysoko-niemiecki, tur.-tat. – turecko-tatarski, ukr. – ukraiński;
- b) **inne:** adi. – adiectivum, adv. – adverbium, bot. – botaniczne, czas. – czasownik, daw. – dawne, dial. – dialektalne, gw. – gwarowe, hist. – historyczne, in. – inne, itp. – i temu podobne, np. – na przykład, p. – patrz, perf. – perfectum, pl – pluralis, pld.-słow. – południowosłowiańskie, pñ. – północne, pñ.-wsch. – północno-wschodnie, pocz. – początek, por. – porównaj, posp. – pospolite, pot. – potoczne, prowinc. – prowincjonalne, przen. – przenośne, r. – rok, reg. – regionalne, rzad. – rzadkie, sb. – substantivum, suf. – sufiks, techn. – techniczne, ts. – to samo, vb. – verbum, w. – wiek, wileń. – wileńskie, wsch. – wschodnie, wsch.-małop. – wschodniomałopolskie, wsch.-słow. – wschodniosłowiańskie, wsp. – współczesne, zach.-europ. – zachodnioeuropejskie, zdr. – zdrobnienie, zob. – zobacz

References

- Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 2000.
- Bańkowski A., *Etymologiczny słownik mowy polskiej*, t. III, cz. 1, red. A. Królikowski, Częstochowa 2014.
- Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Boryś W., Popowska-Taborska H., *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I-VI, Warszawa 1994-2010.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1989.
- Buttler D., *Nowsze zapożyczenia rosyjskie w języku polskim*, „Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne Filii UW w Białymstoku. Humanistyka 2, Białystok 1973.
- Chernykh P. J., *Istoriko-etimologicheskij slovar' sovremennogo russkogo yazyka*, t. I-II, Moskva 2001.
- Dahl V., *Tolkovyy slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka*, t. I-IV, Moskva 1978-1980.
- Etymalohichny sloŭnik belaruskay movy*, t. IV, red. V. U. Martynau, Minsk 1988; t. V, Minsk 1989.
- Etymologicheskij slovar' russkogo yazyka*, t. II, vyp. 6, red. N. M. Shanskyy, Moskva 1975.
- Etimologicheskij slovar' slavjanskikh yazykov. Praslovjanskij leksicheskij fond*, vyp. 10, red. O. N. Trubachev, Moskwa 1983; vyp. 11, Moskva 1984; vyp. 12, Moskva 1985; vyp. 13, Moskva 1987.

- Etymolohichnyy slovnyk ukayins'koyi movy*, t. I-VI, red. O. S. Meľnychuk, Kyiv 1982-2012.
- Fałowski A., *Rutenizmy we współczesnym polskim języku ogólnym w ujęciu A. Bańkowskiego I*, „Rocznik Slawistyczny” LXXIII (2024).
- Fałowski A., *Słownik etymologiczny polszczyzny potocznej PWN*, Warszawa 2022.
- Hrinchenko B., *Slovar' ukayins'koyi movy*, t. I-IV, Kyiv 1907-1909.
- Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. I-VI, Kraków 1900-1911.
- Kartoteka słownika gwar polskich, [w:] <https://rcin.ortf.pl/dlibra/publication/37545/edition/20873>.
- Kluge F., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin-New York 1989.
- Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2010.
- Nosovich I. I., *Slovar' belarusskogo narechiya*, Sanktpeterburg 1870.
- Piprek J., Ippoldt J., *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. I-II, Warszawa 1987.
- Red'ko J., *Slovnyk suchasnykh ukayins'kykh pryzvyshch u dvokh tomakh*, t. I-II, Lviv 2007.
- Slovar' russkikh narodnykh govorov*, vyp. 16, red. F. P. Filin, Leningrad 1980.
- Slovnyk staroukrajins'koyi movy XIV-XV st.cm.*, t. I-II, red. L. L. Humets'ka, Kyiv 1977-1978.
- Slovnyk ukayins'koyi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.*, vyp. 15, red. D. Hrynychshyn, M. Chikalo, Lviv 2010.
- Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I-V, Kraków 1952-1982.
- Sławski F., *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, [w:] *Słownik prasłowiański*, t. I, red. F. Sławski, Wrocław 1974.
- Słownik gwar polskich*, t. IV, z. 2, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Kraków 1991.
- Słownik języka polskiego*, t. I-II, Wilno 1861.
- Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900-1927.
- Słownik języka polskiego*, t. I-XI, red. W. Doroszewski, [w:] <https://www.sjpd.pwn.pl>.
- Słownik polsko-cerkiewnosłowiańsko-ukraiński Teodora Witwickiego z połowy XIX wieku*, opr. J. Dzendeliwski, red. J. Rieger, Warszawa 1997.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. X, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1976.
- Słownik prasłowiański*, t. I, red. F. Sławski, Wrocław 1974.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Kraków 1996.
- Smoczyński W., *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno 2007.
- Sreznevskij I. I., *Materiały dla słowara drevnerusskogo yazyka po pis'mennym pamjatnikom*, t. I-III, Sanktpeterburg 1893-1903.
- Stachowski S., *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim*, Kraków 2014.
- Tlumachal'ny sloŭnik belaruskay movy*, t. I-V, Minsk 1978-1984.
- Vasmer M., *Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka*, t. I-IV, Moskva 1986-1987.
- Velykyy tłumachnyy slovnyk suchasnoyi ukayins'koyi movy*, red. V. T. Busel, Kyiv-Yirpin' 2009.
- Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, [w:] <https://wsjp.pl>.
- Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. M. Bańko, Warszawa 2010.
- Witkowski W., *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, Kraków 2006.
- Zhelekhivs'kyy J., (t. II także S. Nedił's'kyy), *Malorus'ko-nimets'kyy slovar'*, t. I-II, Lviv 1886.

NOTA O AUTORZE

Adam Fałowski – emerytowany profesor zwyczajny Uniwersytetu Jagiellońskiego, slawista, językoznawca. **Wybrane publikacje: monografie:** *Kształtowanie się kategorii superlatywu przymiotników w tekstach ruskich i ruskocerkiewnych XI-XVII w.*, Monografie Slawistyczne 48. PAN Komitet Słowianoznawstwa, Wrocław 1984, ss. 34; „*Ein Rusch Boeck...*”. *Ein Russisch-Deutsches anonymes Wörter- und Gesprächsbuch aus dem XVI. Jahrhundert*, Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B: Editionen Neue Folge Band 3 (18), Böhlau Verlag Köln – Weimar – Wien 1994, ss. 210 + 188; „*Ein Rusch Boeck...*”. *Rosyjsko- niemiecki anonimowy słownik i rozmówki z XVI wieku. Analiza językowa*, Universitas, Kraków 1996, ss. 180; *Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku*, Studia Ruthenica Cracoviensia 2, Universitas, Kraków 2003, ss. 198; (z W. Hojsak) *Łemkowskie etymologie*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020; *Słownik etymologiczny polszczyzny potocznej* PWN, Warszawa 2022.

ORCID: 0000-0002-3836-2221

Email: adam.falowski@uj.edu.pl

Флорій Бацевич (Floriy Batsevych)

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

КОНТЕКСТУАЛЬНО-СИТУАТИВНИЙ РЕЖИМ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕКСТУ: СПРОБА ОБҐРУНТУВАННЯ

The Contextual-Situational Mode of Text Interpretation: An Attempt at Justification

ABSTRACT: The article clarifies the concept of the ‘mode of text interpretation’ and defines its place within the system of research procedures (method, methodology, and technique). Drawing on examples of informational and advertising-informational messages, the study substantiates the appropriateness of introducing the concept of the ‘contextual-situational mode of interpretation’ as a research procedure that accounts for various explicit and implicit socio-political, cultural, temporal, spatial, qualitative, quantitative, and other factors influencing the perception of a particular text, as well as the functional features of its units and categories, whose communicative meaning is explicated by the researcher. Demonstrated is that the use of the contextual-situational mode of interpretation for the analysis of informational and advertising-informational texts makes it possible to refine the semantics of several nominative units – in particular, the communicative meanings of deictic elements that are deeply integrated into the situation and context of usage. Moreover, this approach helps explicate and systematise presuppositions underlying the semantic structure of such textual messages: those set by the addresser and those determined by the interpreter. These are primarily existential presuppositions – those concerning the existence and key functions of referential objects at a particular time and in a specific place – as well as the refinement of the semantic content of the categories of place, time, quantity, quality, among others. The prospect of further elaborating the concept of the mode of interpretation and its varieties lies in expanding the research potential of this analytical strategy and applying it to the analysis and typology of communicative meanings in texts of various functional and genre realisations. The contextual-situational mode of interpretation may be an effective tool for analysing discourses and intertextual connections, together with their corresponding implicit communicative meanings grounded in historical, ethnocultural, aesthetic, ethical, and other presuppositions.

KEYWORDS: text, message, mode of interpretation, presupposition, context, situation.

Виділення лінгвістики тексту в окремий напрям мовознавчих досліджень дозволив опрацювати значну кількість підходів, методів, методик аналізу текстових структур¹. Разом з тим помітно, що в низці випадків смислові чинники організа-

¹ Див.. наприклад, огляд літератури у: Ф. Бацевич, *Нариси з теорії тексту*, Львів 2019; Ф. Бацевич, *Основи лінгвонаратології*, Львів 2025; Ф. Бацевич, І. Кочан, *Лінгвістика тексту*, Львів

ції текстів та їх структурно-змістових складників повною мірою не виявляються (не експлікуються) за допомогою використання лише відомих дослідницьких прийомів аналізу. Для прикладу розглянемо фрагмент поеми Йосипа Бродського (Йосифа Бродского) *Горбунов и Горчаков*²:

- (1) «И он ему сказал». (2) «И он ему сказал». (3) «И он сказал». (4) «И он ответил».
- (5) «И он сказал». (6) «И он». (7) «И он во тьму воззрился и сказал». (8) «Слова на ветер».
- (9) «И он ему сказал». (10) «Но, так сказать, сказать “сказал” сказать совсем не то, что он сам сказал». (11) «И он “к чему влезать в подробности” сказал; все ясно. Точка».
- (12) «Один сказал другой сказал струит».
- (13) «Сказал греха струит сказал к вратам».
- (14) «И молча на столе сказал стоит».
- (15) «И, в общем, отдает татарским игом».
- (16) «И он ему сказал». (17) «А он связал и свой сказал и тот, чей отзвук замер».
- (18) «И он сказал». (19) «Но он тогда сказал».
- (20) «И он ему сказал; и время занял». [...]

Для розуміння референтної віднесеності на перший погляд семантично «простого» елемента – текстового дейктика он у кожній із реплік неназваних автором учасників – виявляється недостатнім застосування опрацьованих методів і прийомів аналізу текстів та їх структурних чинників у цілому; важливу роль відіграє також функційно-жанрова їх атрибуція. Зокрема, розгляд наведеного фрагмента поеми як складника цілісної оповіді (нарративу) про розмову неназваних осіб дозволяє сприймати референтну віднесеність дейктичного елемента он стосовно конкретних учасників текстових подій – Горюнова і Горчакова. Кваліфікація цього ж фрагмента як відтворення послідовності реплік Горюнова і Горчакова у наскрізному діалозі всього тексту може бути сприйнята як апеляція співрозмовників до якихось відомих їм осіб, референтно співвідносних із дейктиком он. Отже конкретизація текстової функції і комунікативних смислів займенника он у наведеному фрагменті поеми Й. Бродського значною мірою залежить від дослідницької інтерпретації: сприйняття тексту як широкого нарративу діалогічного характеру або ж переважно як діалогу.

2016; А. Загнітко, *Лінгвістика тексту: Теорія і практикум*, Донецьк 2006; Т. Єщенко, *Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти*, Львів 2021.

² Обраний фрагмент поеми Й. Бродського цитується за: И. Бродский, *Горбунов и Горчаков*, [в:] <https://lit-ra.su/iosif-brodskiy/gorbunov-i-gorchakov/> (21.06.2025). Для зручності репліки учасників поетичного діалогу пронумеровані. Орфографія і пунктуація подаються згідно з цитованим текстом.

Складність виявлення комунікативних смислів слів, окремих виразів, дискурсивних маркерів і т. ін. спостерігається також у випадках аналізу абсурдних, нонсенсних, алогічних та деяких інших типів текстів. Тому, на наш погляд, у низці випадків смислової інтерпретації текстів та їх структурно-змістових чинників може бути застосоване поняття *режиму інтерпретації* (далі *РІ*), апробованого в дослідженнях Олени Падучевої (Елены Падучевой)³ Як зазначає авторка, поняття РІ, концептуальне наповнення якого сягає праць Е. Бенвеніста і стосується в першу чергу категорій плану оповіді й плану дискурсу⁴, виявилось плідним перш за все в аспекті змістового аналізу конкретних текстових одиниць і категорій (дейктичні елементи, часові прояви дій, станів, процесів, категорії виду та деяких інших). Важливо зазначити, що РІ задаються самим дослідником і формують конкретне сприйняття й інтерпретацію тексту та його фрагментів. О. Падучева визначала РІ як «новий параметр контексту [в межах тексту – Ф. Б.], який раніше не брався до уваги», однак звернення до якого дозволяє досліднику пояснити значну кількість змістових аспектів мовних фактів. Лінгвістка обґрунтувала необхідність врахування двох РІ: наративного (оповідного) і діалогічного (розмовного). Прямі визначення кожного з виділених РІ в працях О. Падучевої відсутні; однак, спираючись на запропонований нею конкретний аналіз текстового матеріалу, можна зробити висновок, що наративний РІ – оповідний параметр контекстуального «занурення» тексту, у випадку застосування якого відношення тексту (фрагменту) до мовної ситуації задається самим оповідачем, а в низці випадків виявляється навіть не суттєвим⁵. Діалогічний (розмовний, дискурсивний) РІ враховує особи учасників діалогу і, відповідно, чітку особову і часову локалізацію текстової ситуації⁶. Все ж необхідно зазначити, що аналіз праць, в яких використовується поняття РІ, дозволяє говорити про відсутність його чітких поняттєвих меж, строгої дефініції, місця в ієрархії дослідницьких підходів до тексту і, відповідно, узгодженості у сприйнятті й застосуванні стосовно конкретного об'єкта аналізу. Зокрема, в низці праць РІ ототожнюються з методами, методиками і прийомами аналізу текстів⁷, що, на наш погляд, не відповідає сутності цього поняття, його місцю в ієрархії дослідницьких категорій.

Незважаючи на виявлений значний евристичний потенціал поняття РІ, в працях О. Падучевої воно було переважно зорієнтоване на ортологічні аспекти

³ Див., наприклад: Е. В. Падучева, *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*, Москва 1996; Е. В. Падучева, *Вводные глаголы: речевой и нарративный режим интерпретации*, [в:] *Вереница литер. К 60-летию В. М. Живова*, Москва 2006, с. 498-515; Е. В. Падучева, *Эгоцентрические валентности и деконструкция говорящего*, «Вопросы языкознания» 2011, № 3, с. 3-18.

⁴ Е. В. Падучева, *Семантические исследования...*, с. 406.

⁵ Там само, с. 13.

⁶ Там само, с. 13.

⁷ Див., наприклад, огляд численних точок зору в: *Інтерпретація (методологія)*, [в:] <https://wikipedia.org>.

вживання лінгвальних елементів текстових повідомлень (правильність / неправильність, узуальність / неuzuальність використання) і меншою мірою стосувалось смислової організації тексту в цілому, його одиниць і категорій. Прямі визначення кожного з виділених РІ в працях О. Падучевої відсутні; однак, спираючись на запропонований нею конкретний аналіз текстового матеріалу, можна зробити висновок, що наративний РІ – оповідний параметр контекстуального «занурення» тексту, у випадку застосування якого відношення тексту (фрагменту) до мовної ситуації задається самим оповідачем, а в низці випадків виявляється навіть не суттєвим⁸. Діалогічний (розмовний, дискурсивний) РІ враховує особи учасників діалогу і, відповідно, чітку особову і часову локалізацію текстової ситуації⁹. Все ж необхідно зазначити, що аналіз праць, в яких використовується поняття РІ, дозволяє говорити про відсутність його чітких поняттєвих меж, строгої дефініції, місця в ієрархії дослідницьких підходів до тексту і, відповідно, узгодженості у сприйнятті й застосуванні стосовно конкретного об'єкта аналізу. Зокрема, в низці праць РІ ототожнюються з методами, методиками і прийомами аналізу текстів¹⁰, що, на наш погляд, не відповідає сутності цього поняття, його місцю в ієрархії дослідницьких категорій.

РІ можна трактувати як уведення («вписування») конкретного досліджуваного об'єкта в певні ментальні рамки розуміння організації текстової структури, які дозволяють обмежити його можливе смислове розмаїття з метою виявлення особливостей втілення конкретних комунікативних смислів як результатів такого обмеження, зіставлення з іншими типами комунікативних смислів, отриманих у процесах інших стратегічних підходів. Зрозуміло, що постульовані дослідником у процесах застосування таких процедур риси тексту визначають підходи до нього, зокрема, розуміння його або як готового творення мовленнєвої діяльності, або сам процес діяльності (тобто статичне / динамічне явище, текст як структуру або ж дискурс).

Запропоноване розуміння сутності РІ текстів (текстових структур, повідомлень) дозволяє диференціювати це поняття від низки досить близьких дослідницьких категорій, зокрема «метод», «прийом», «методика», «аспект» та деяких інших, визначити його місце в ієрархії цих понять. На наш погляд, РІ перебувають ієрархічно вище в ряду методологічних понять, визначаючи застосування конкретних методів, методик і прийомів аналізу текстів та їхніх змістових елементів, зокрема таких, як повідомлення¹¹.

Спираючись на сприйняття сутності РІ як стратегії (алгоритму, процедури) аналізу тексту можна визначити як мінімум дві можливі його інтерпретації: 1) як ментально-комунікативного явища (наративний і діалогічний режими) і 2) явища

⁸ Там само, с. 13.

⁹ Там само, с. 13.

¹⁰ Див., наприклад, огляд численних точок зору в: *Інтерпретація (методологія)*, [в:] <https://wikipedia.org>.

¹¹ Див., про це детальніше, наприклад, в: Ф. Бацевич, *Основи лінгвонаратології...*, с. 23-65.

ситуативно-контекстуального. У пропонованій статті представлена спроба обґрунтування поняття *контекстуально-ситуативного РІ*. Матеріалом дослідження стали короткі тексти (повідомлення) інформаційного та інформаційно-рекламного характеру, розміщені на білбордах, друкованих оголошеннях, зокрема в транспортних засобах міста Львова. Особливість таких текстових структур полягає в тому, що сприйняття їх змістового наповнення значною мірою залежить від низки спільних контекстних і ситуативних знань (тобто пресупозицій), які задаються, формуються, породжуються конкретною ситуацією і контекстом їх «побутування» і які потрібно враховувати для адекватного сприйняття змісту текстових повідомлень у цілому. Виявлення подібних смислових складників, як правило, не входить у проблемне поле наративного або ж діалогічного РІ текстових структур.

Контекстуально-ситуативний РІ – дослідницька процедура врахування низки різноманітних експліцитних та імпліцитних соціально-політичних, культурних, часових, просторових, якісних, кількісних та інших чинників сприйняття конкретного тексту, а також функційних особливостей його одиниць і категорій, комунікативний смисл яких експлікується дослідником. Це, так би мовити, «вписування» аналізованого текстового взірця (або його фрагмента) в конкретний *зовнішній контекст і ситуацію* вживання. Зокрема, така процедура прояснює розуміння смислу дейктичних елементів, категорій часу, дії, стану, процесу, кількості, якості, оцінки та деяких інших смислів, як правило, імпліцитно наявних у тексті. Зрозуміло, що значна частина згаданих смислових чинників має характер загальнолюдських пресупозицій, а також пресупозицій, пов'язаних із перебуванням носіїв мови у межах конкретної етнолінгвокультури. Крім того, як зазначає О. Падучева, одним із важливих смислотвірних параметрів ситуації та контексту сприйняття повідомлення є точка відліку¹². Згадані поняття особливо важливі у випадках аналізу комунікативних смислів дейктичних одиниць тексту, уточнення значень номінативних і предикативних одиниць, виявів комунікативних смислів втілення категорій часу, виду, способу дії, оцінки та деяких інших складників змістового наповнення текстових повідомлень.

Розгляд низки повідомлень-носіїв інформаційного (інформаційно-рекламного) змісту розпочнемо аналізом одного з достатньо показових прикладів ситуативної обумовленості смислового наповнення тексту в цілому і окремих його елементів.

(1) У проході між кількома будинками встановлена залізна шафа, з одного боку якої міститься напис: *Ближче тут*; з іншого – *Надсилай. Забирай, 24/7* і логотип Нової пошти. Люди, які вперше після встановлення цієї шафи проходять з боку першого напису і не бачать інших, як це було і з автором статті, постають перед деякою проблемою інтерпретації його змісту: *‘ближче до чого?’* (*‘стосовно чого?’*) і *‘ближче кому?’* І лише після прочитання інших написів (повідомлень) і співвіднесення їх з логотипом Нової пошти, стає зрозумілим,

¹² Е. В. Падучева, *Семантические исследования...*, с. 161.

що ці текстові елементи адресовані жителям найближчих будинків; у цілому ж ця текстова структура також постулює інформацію пресупозитивного характеру, яку можна сформулювати так: а) 'тут можна скористатися поштовими послугами з отримання і надсилання потрібних об'єктів' і б) 'мешканцям кількох будинків ближче до цієї шафи, ніж до приміщення Нової пошти'. Інакше кажучи, комунікативний зміст написів на шафі (повідомлень) стає зрозумілим лише в результаті цілісного аналізу конкретної ситуації їх уживання.

Нижче, застосовуючи контекстно-ситуативний РІ, спробуємо експлікувати і класифікувати комунікативні змісти імпліцитного характеру, наявні в межах текстових структур (повідомлень) короткого інформаційного (рекламно-інформаційного) змісту, тісно пов'язаних з аналізом контексту й ситуації їх уживання.

Спостереження засвідчують, що в основі адекватного сприйняття комунікативних змістів таких текстів (текстових повідомлень) лежать чинники прагматичного (за своєю природою пресупозитивного), а також уточнювально-змістового характеру. Своєю чергою пресупозитивні складники бувають двох типів: 1) наявні, зрозумілі з контексту і ситуації вживання повідомлень і 2) такі, що «наводяться», «вкладаються» адресантом у свідомість потенційних адресатів. Уточнювальні складники стосуються змістового наповнення номінативних одиниць повідомлень: 1) референційного наповнення дейктичних елементів; 2) семантики і прагматики (зокрема оцінки й образного сприйняття) номінативних і предикативних елементів та повідомлень у цілому. Досить часто спостерігається синтетичний зв'язок згаданих змістових чинників. Приклад такого синтезу смислових елементів досліджуваних текстових структур:

(2) Напис на приладі, встановленому поруч з магазином: **Кава з собою**. Контекст і ситуація сприйняття цього повідомлення дозволяють виділити такі комунікативні змісти, закладені у ньому адресантом: 1) пресупозитивного (перш за все екзистенційного) характеру: а) 'у цьому пристрої є кава', б) 'у ньому наявні відповідні ємності для кави'; в) 'гроші за каву можна вносити тут'; 2) семантичного характеру: дейктичний зворот з собою потрібно розуміти так: 'каву не обов'язково вжити біля апарату; її можна взяти в місце, куди прямує потенційний покупець'.

Нижче представлена спроба типології комунікативних змістів аналізованих, достатньо візуально знайомих, фактично наявних у кожному місті України, текстових структур (повідомлень), які виявляються в контекстно-ситуативному режимі їх інтерпретації.

I. Пресупозиції, **наявні** в змістовій частині повідомлень.

1. Пресупозиції об'єктів, про яких йдеться в інформаційному (рекламно-інформаційному) повідомленні. Це один із найчастотніших виявів спільних знань адресатів текстів щодо сутності, специфіки, функцій тощо відповідних об'єктів. Декілька типових прикладів:

(3) **Що таїть у собі «Авалон»?; (3а) «Авалон» – життя в ритмі сучасного міста; (3б) «Авалон» – Живи. Працюй. Відпочивай.** Пресупозиція ґрунтується на спільних знаннях потенційними адресатами сутності і функцій об'єкта інформації: '«Авалон» – будівельна фірма';

(4) **VISA. Рухаємося разом до мети.** Пресупозиція: знання адресатом функцій платіжної системи VISA.

(5) **З 4.07.2025 року «Океан Ельзи» у Львові.** Пресупозиція: знання адресатом, що «Океан Ельзи» – відомий в Україні музичний гурт.

2. Пресупозиції, пов'язані з місцем розташування повідомлення. Вони можуть бути синтезовані з пресупозиціями знання сутності, функцій та інших особливостей об'єкта:

(6) Оголошення поряд з новобудовою: **Відділ продажу квартир.** Нижче подается номер телефону цього відділу. Місце розташування оголошення засвідчує, що йдеться про відділ продажу квартир саме у цьому будинку, а не будь-якого іншого.

(7) Напис на стіні Львівського лялькового театру: **Експериментуємо. Показуємо. Розповідаємо.** Наявні пресупозиції місця і природи об'єкта: 'це театр'; 'покази, розповіді, експерименти відбуваються на сцені саме цього театру'.

(8) Напис у маршрутному автобусі: **Водій має право контролю.** Відчитуванні пресупозиції: 'право контролю має водій саме цього транспортного засобу'; 'контроль стосується оплати проїзду пасажирями саме цього маршрутного автобуса'.

3. Пресупозиції, пов'язані з особливостями часу, поточної ситуації в Україні, місті:

(9) **У випадку повітряної тривоги спускайся в укриття.** Оголошення супроводжується стрілкою, що вказує на місце розташування укриття. Пресупозиції: 'ми живемо в час війни'; 'у цей час можливі атаки ворожих літальних апаратів'; 'укриття рятує життя людей'.

(10) Зображення воїна, який запускає дрон, супроводжується написом: **Повернемо своє!** Чинні пресупозиції: 'бойові дії на території України продовжуються'; 'у даний час є захоплені ворогом українські території'. (10а) Зображення українського воїна із написом схожого змісту: **Боремося за наше небо.**

(11) Зображення навчання військовиків на полігоні супроводжується написом: **Навчайся, щоб вистояти і перемогти!** Розуміння змісту повідомлення активізує пресупозиції конкретного історичного часу: 'продовжується війна'; 'перемога у цій війні потребує відповідних знань і вмінь українських бійців'.

(12) Фото воїнів супроводжується написом: **Нас не здолати! Ми переможемо!** Пресупозиції: 'у даний час ведуться бойові дії'; 'ворог загрожує нам у нашій країні'.

4. Соціально-політичні пресупозиції, пов'язані з відповідним періодом життя держави. Такі пресупозиції частотні, наявні у змісті значної кількості інформаційних, іміджево-рекламних та інших типів текстових повідомлень.

Обмежимося прикладом з недавнього політичного минулого України:

(13) **Вона працює. Вони руйнують.** Актуальна ситуація часу дозволяла адресатам конкретизувати текстові вказівні (дейктичні) елементи повідомлення *вона* і *вони* як 'вона – чинний прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко'; 'вони – депутати Верховної Ради України (перш за все представники партії регіонів)'.

II. Пресупозиції, які свідомо **вводяться** адресантом у зміст повідомлень, так би мовити, «наводяться», сугеруються потенційному адресату.

Імпліковані комунікативні смисли згаданого характеру часто містять оцінні компоненти і супроводжують переважно рекламні оголошення. Кілька типових прикладів:

(14) «**Опілля**» – **квас живого бродіння**. Імплікується пресупозиція оцінного характеру ‘живе бродіння – це корисно для споживачів’.

(15) **Coca-cola – zero** цукру. Вводиться пресупозиція ‘відсутність цукру – позитивна характеристика продукту; це корисно для людини’.

(16) Напис на вітрині бутіка: **Доречно бути собою**. Наявна пресупозиція місця ‘тут продаються речі та аксесуари’; імплікується пресупозиція ‘речі та аксесуари, які тут продаються, – спосіб самовираження людини’; ‘самовираження людини оцінюється як доречне’.

(17) **Свої завжди поруч. Підтримай центр родин військовиків**. Пресупозиції: ‘свої – це добре’; ‘бути поруч – це важливо для підтримки військовиків та їх родин’.

III. Пресупозиції, *поєднані з конкретизацією* змістового (семантичного, прагматичного) наповнення лексичних (дейктичних, номінативних та предикативних) елементів повідомлень. Подібна конкретизація часто супроводжується уточненням місця, часу, функцій, сутнісних аспектів і т. ін. об’єктів повідомлень, а також наведенням оцінних конотацій цих об’єктів. Кілька прикладів:

(18) Напис у міському транспорті (трамваї, тролейбуси, маршрутні автобуси): **Увага! На лінії контроль**. Місце розташування оголошення дозволяє конкретизувати лексичне значення слова *лінія* як ‘конкретний маршрут’; *контроль* – ‘перевірка оплати проїзду’.

(19) Напис на вітрині магазину: **Центр дверей**. Розташування повідомлення дозволяє ідентифікувати значення слова *центр* як ‘місце продажу (замовлення) дверей’, а не, приміром, ‘геометричний центр конкретних дверей’.

(20) Зображення, яке містить напис: **Третій штурмовий корпус. Готові до будь-якого сценарію**. Наявна пресупозиція часу: ‘в Україні продовжується війна’. Уточнення лексичного значення слова *сценарій*: ‘розвиток подій на фронті’.

(21) Зображення українського воїна з собакою на плечі супроводжується написом: **Ми тут, щоб жити. Третій штурмовий корпус**. Наявна пресупозиція часу: ‘продовжуються бойові дії’; уточнення значення дейктичних елементів: *ми* – ‘українські воїни’; *тут* – ‘на конкретній ділянці фронту, який утримуємо’; уточнення лексичного значення слова *жити*: ‘перебувати, проживати на своїй рідній землі’.

У контекстах з достатньо чітко пресупонованим місцем перебування об’єкта (об’єктів) низка дейктичних елементів текстового повідомлення отримує (конкретизує) своє смислове наповнення. Розгляньмо приклади:

(22) Назва магазину роздрібної торгівлі «**Є take!**». Дейктичний елемент повідомлення *take* може бути інтерпретований у ситуації наявності відповідного магазину як носій смислу ‘потрібний тобі товар’;

(23) Магазин, на вітрині якого напис: «**Все від 1 гривні**». Дейктичний елемент повідомлення *все* отримує контекстуально-ситуативне наповнення такого змісту:

‘товари, які тут продаються, недорогі’; ‘ці товари оцінюються від 1 гривні й вище’.

Контекстуально-ситуативні пресупозиції, що вводяться у повідомлення адресантом, у низці випадків дозволяють уточнити (часто звузити) образний характер його складників. Декілька прикладів:

(24) Напис на огорожі військового шпиталю: **Україна не впаде на коліна!** У контексті чинної російської агресії проти України повідомлення в цілому і його складник *впасти на коліна* «прочитуються» не лише образно, але й конкретно: ‘Україна не піде на поступки ворогу’.

(25) На рекламному щиті зображені дві молоді жінки азійської зовнішності, які смажать м’ясо на сковорідках, а також наявна адреса конкретного бістро. Це зображення супроводжується написом: **Підсмаж собі Азію.** У загальному мовному і зображальному контексті представлення послуги конкретним закладом харчування уточняється метонімічний зміст слова *Азія* як ‘азійські страви’, а також наявна пресупозиція ‘приготувати страву можна самому’.

Отже, РІ як спосіб сприйняття конкретного тексту, процедура, стратегія аналізу змістових його аспектів враховує низку особливостей, пов’язаних з оповідачем (адресантом, автором, наратором), точкою його зору (наративний режим), особливостями інтерактивної поведінки інших учасників комунікативного акту з урахуванням чинників, що впливають на розуміння тексту в цілому (діалогічний режим), а також зовнішнім контекстом побутування і поточної ситуації сприйняття (контекстно-ситуативний режим). В ієрархії дослідницьких категорій аналізу тексту і його складників РІ значною мірою визначає межі застосування конкретних методів, методик і прийомів. Аналіз низки текстових структур, перш за все носіїв інформаційних та інформаційно-реklamних повідомлень, дозволяє говорити про те, що поняття РІ може бути застосоване не лише для експлікації ортологічних чинників уживання низки лексичних і граматичних категорій тексту, але й з метою аналізу глибинних (часто імпліцитного характеру) смислових чинників його організації в цілому. Використання контекстуально-ситуативного РІ з метою аналізу таких текстів (а також окремих текстових повідомлень) дозволяє: уточнити семантику низки їх номінативних одиниць, зокрема комунікативних смислів дейктичних елементів, глибоко інтегрованих у ситуацію і контекст уживання, а також експлікувати і систематизувати пресупозиції, які лежать в основі змістового наповнення подібних текстових повідомлень: тих, що задаються адресантом і тих, що визначаються інтерпретатором. Це переважно пресупозиції існування (екзистенції); найважливіших функцій об’єктів референції у конкретний час і конкретному місці використання текстових структур; уточнення смислового наповнення категорій місця, часу, кількості, якості та деяких інших. Чинники власне інформаційної природи можуть поєднуватися з елементами емоційно-оцінного характеру, які передбачаються творцями таких текстових структур (зокрема, рекламного характеру). В певному сенсі контекстно-ситуативний РІ текстів та їх смислових і формальних складників можна розглядати як один із виявів широко трактованого діалогічного РІ. Це перш за все

стосується текстів та їхніх фрагментів рекламного змісту, сутність яких можна визначити як діалог конкретних організацій, установ, інституцій і т. ін. з потенційними споживачами їх товарів і послуг.

Перспективу подальшого опрацювання поняття РІ та його різновидів убачаємо в поглибленні дослідницького потенціалу цього підходу як стратегії аналізу до експлікації і можливої типології комунікативних смислів у текстах різних функційно-жанрових утілень. Зокрема вважаємо, що контекстуально-ситуативний РІ може бути дієвим інструментом аналізу не лише інформаційно-реklamних текстів, а й живого спілкування (дискурсів). Згаданий РІ може бути корисним і у випадках аналізу міжтекстових зв'язків з відповідними їм імпліцитними комунікативними смислами, які спираються на історичні, етнокультурні, естетичні, етичні та інші пресупозиції.

References

- Batsevych F., *Narysy z teorii tekstu*, L'viv 2019.
 Batsevych F., *Osnovy linhvonaratozhii*, L'viv 2025.
 Batsevych F., Kochan I., *Linhvistyka tekstu*, L'viv 2016.
 Brodskiy I., *Gorbunov i Gorchakov*, [v:] <https://lit-ra.su/iosif-brodskiy/gorbunov-i-gorchakov/>.
Interpretatsiya (metodolohiya), [v:] <https://wikipedia.org>.
 Paducheva E. V., *Egotsentricheskie valentnosti i dekonstruktsiya govoryashchego*, «Voprosy yazykoznaniya» 2011, № 3.
 Paducheva E. V., *Semanticheskie issledovaniya. Semantika vremeni i vida v russkom yazyke. Semantika narrativa*, Moskva 1996.
 Paducheva E. V., *Vvodnye glagoly: rechevoy i narrativnyy rezhim interpretatsii*, [v:] *Verenitsa liter. K 60-letiyu V. M. Zhivova*, Moskva 2006.
 Yeshchenko T., *Fenomen khudozhn'oho tekstu: komunikativnyy, semantichnyy i pragmatichnyy aspekty*, L'viv 2021.
 Zahnitko A., *Linhvistyka tekstu: Teoriia i praktykum*, Donetsk 2006.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Флорій Бацевич – доктор філологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка (The Ivan Franko National University of Lviv), завідувач кафедри загального мовознавства. **Публікації останніх років:** *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018; *Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні*, Львів 2018; *Нариси з теорії тексту*, Львів 2019; *Лінгвістичні аспекти «неприродної» наратології: образ автора неіснуючого тексту*, „Studia Linguistica” 2019, vol. XV, p. 17-30; *Лінгвонаративні аспекти ідентифікації оповідних інстанцій у художньому тексті*, «Мовознавство» 2020, № 1, с. 34-42; *Деформації категорій події в абсурдистському художньому наративі (на матеріалі малої прози Даниїла Хармса)*, „Slavia Orientalis” 2021, nr 1, s. 139-153.

ORCID: 0000-0002-6141-8318

Email: batsevich.florij@gmail.com

Alena Rudenka

Warszawa, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

КАНЦЭПТ «РАДЗІМА» Ў МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ ПАВОДЛЕ АНКЕТАВАННЯ

The Concept of ‘Homeland’ in the Linguistic Worldview of Belarusians: According to Survey Data

ABSTRACT: The article seeks to present the concept of “homeland” as it appears in the linguistic worldview of Belarusians, according to questionnaire data. The questionnaire was offered to two groups of informants of different ages: an older generation (in 2022) and students (in 2024). The answers were analysed in detail and mutually contrasted. The survey was conducted according to the methodology of the Lublin Ethnolinguistic School. The theoretical and methodological foundations of the Lublin Ethnolinguistic School are considered, the main works, projects and researches being named. Questionnaires, together with systemic and textual data, are one of the obligatory stages in the study of axiological concepts. The results of the study are compared with the data of the Belarusian survey of the 1990s and similar data on the Polish language. It is concluded that for the Belarusian concept of “homeland” the most stable components are ‘place of birth, small homeland’, ‘close people, one’s loved ones’, while notions of ‘country’, ‘society’ are less important. The components ‘freedom’ and ‘democracy’ are also optional.

KEYWORDS: Cognitive ethnolinguistics, linguistic worldview, concept of “homeland”, Belarusian.

Pojęcie „ojczyzny” w językowym obrazie świata Białorusinów według danych ankietowych

STRESZCZENIE: Artykuł ma na celu przedstawienie pojęcia „ojczyzny” w językowym obrazie świata Białorusinów, opartego na danych ankietowych. Kwestionariusz został udostępniony dwóm grupom informatorów w różnym wieku: starszemu pokoleniu (w 2022 r.) i studentom (w 2024 r.). Odpowiedzi zostały szczegółowo przeanalizowane i porównane ze sobą. Badanie przeprowadzono zgodnie z założeniami teoretycznymi i metodologicznymi Lubelskiej Szkoły Etnolingwistycznej. W artykule wymieniono główne prace i projekty badawcze prowadzone według tej metody. Ankiety, wraz z danymi systemowymi i tekstowymi, stanowią jeden z obowiązkowych etapów badania konceptów aksjologicznych. Wyniki badań porównano z uzyskanymi z badania przeprowadzonego w Białorusi w latach dziewięćdziesiątych i podobnymi danymi dotyczącymi języka polskiego. Stwierdzono, że dla białoruskiego pojęcia „ojczyzny” najbardziej stabilnymi składnikami są „miejsce urodzenia, mała ojczyzna”, „bliscy ludzie, krewni, przyjaciele”, a „kraj”, „społeczeństwo” mają mniejsze znaczenie, podczas gdy „wolność” i „demokracja” są również komponentami opcjonalnymi.

SŁOWA KLUCZOWE: Etnolingwistyka kognitywna, językowy obraz świata, koncept “ojczyzny”, język białoruski

1. Уводзіны

Навука пра ўзаемасувязі паміж мовай, грамадствам і культурай прадстаўлена шэрагам сумежных абласцей і можа называцца па-рознаму. Алесандра Дзюранці пісаў:

У папярэднім абмеркаванні розных назваў для вывучэння мовы як культуры – *лінгвістычная антрапалогія, антрапалагічная лінгвістыка, этналінгвістыка* – я сцвярджаў, што замест таго, каб быць сінонімамі, гэтыя пазнакі адпавядаюць розным тэарэтычным і метадалагічным поглядам на іх аб’ект даследавання¹.

Дадзенае даследаванне было праведзена ў рамках Люблінскай этналінгвістычнай школы, якая належыць да еўрапейскай, у першую чаргу славянскай, этналінгвістычнай традыцыі. Славянская этналінгвістыка мае агульнае паходжанне з англа-амерыканскай лінгвістычнай антрапалогіяй: абедзве бяруць свой пачатак ад ідэй Вільгельма фон Гумбальта. Імя вучонага цесна звязана з паняццямі, якія сталі надзвычай актуальнымі ў другой палове XX стагоддзя, – нямецкім *Weltbild* і *Weltansicht* ‘карціна свету’. Вільгельм фон Гумбальт лічыцца папярэднікам кагнітыўнага падыходу ў этналінгвістыцы, г.зн. вывучэння светапогляду этнічнай групы і асобнага чалавека. Сярод яго найважнейшых паслядоўнікаў – неагумбальдыянцы, у прыватнасці Леа Вайсгербер, які ўвёў паняцце *моўная карціна свету*².

На ранніх этапах антрапалагічнага даследавання праводзіліся падобным чынам у Еўропе і ЗША: дакументаванне, апісанне і класіфікацыя карэнных моў шляхам запісу лексем, граматычных правілаў і традыцыйных фальклорных тэкстаў. У ЗША гэта была класічная праца Джона Паўэла³; у Заходняй Еўропе – фальклорныя матэрыялы, сабраныя братамі Грым; ва ўсходнеславянскіх краінах – працы Дзмітрыя Зяленіна, Аляксандра Весялоўскага і іншых.

Пасля Другой сусветнай вайны кагнітыўны падыход у англа-амерыканскай лінгвістычнай антрапалогіі змяніўся на камунікатыўны, сканцэнтраваны на выкарыстанні натуральнай мовы ў камунікацыі, на маўленні як дзейнасці, а не на самой моўнай сістэме. Перш за ўсё гэта была этнаграфія камунікацыі Джона Гамперца і Дэла Хаймса⁴. Сёння мова служыць інструментам доступу да

¹ A. Duranti, *A Historical Perspective on Contemporary Linguistic Anthropology*, “SACC Newsletter” 2001, vol. 7, p. 20-24; A. Duranti, *Language as Culture in U.S. Anthropology*, “Current Anthropology” 2003, 44, # 3, p. 323.

² Пра тэрмін *моўная карціна свету* гл.: A. Głaz, *Linguistic Worldview(s): Approaches and Applications*. New York 2021; A. Rudenka, *Research on (linguistic) worldview in the USA*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*. 4. Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w programie badań porównawczych, Lublin 2018, s. 105-114, etc.

³ J. Powell, *Introduction to the Study of Indian Languages*, Washington 1880.

⁴ *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, J. Gumperz, D. Hymes (eds.), New York 1972; *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*, D. Hymes (eds.), London 1974.

складаных сацыяльных працэсаў: моўныя ідэалогіі, сацыяльная ідэнтычнасць, глабалізацыя – яны вывучаюцца праз мову⁵. Асноўнымі даследчымі метадамі сталіся этнаграфічныя: інтэрв’ю і ўключанае назіранне. З гэтага часу пачалося аддаленне лінгвістычнай антрапалогіі ад этналінгвістыкі, да таго ж названыя праблемы і метады ў славянскай гуманітарыстыцы традыцыйна адносяць да сферы дзеяння сацыялінгвістыкі.

У той час як англа-амерыканская лінгвістычная антрапалогія засяроджваецца на камунікацыі і выкарыстанні мовы, славянская этналінгвістыка застаецца кагнітыўнай: мадэлюецца моўная карціна свету пэўных этнічных груп, аналізуюцца ключавыя паняцці культуры⁶. Першачарговая ўвага часта надаецца культуры традыцыйнай⁷.

Гэты артыкул не мае на мэце параўнанне англа-амерыканскай лінгвістычнай антрапалогіі і славянскай этналінгвістыкі – гэта ўжо зроблена ў іншых працах⁸. Дадзенае даследаванне грунтуецца на прынцыпах Люблінскай кагнітыўнай этналінгвістыкі – адной з галін этналінгвістыкі славянскай.

2. Асноўныя прынцыпы кагнітыўнай этналінгвістыкі

Кагнітыўная этналінгвістыка – гэта назва, дадзеная напрамку, распрацаванаму ў Любліне (Польшча) яе заснавальнікам, прафесарам Ежы Бартмінскім (1939-2022). Ён пісаў, што “задача этналінгвістыкі – гэта “суб’ектыўная” рэканструкцыя культуры і вывучэнне менталітэту яе носьбітаў (суб’ектаў), іх спосабу канцэптуалізацыі свету, увасобленага ў мове”⁹. Цэнтральнымі паняццямі Люблінскай этналінгвістычнай школы з’яўляюцца *моўная карціна свету* і *стэрэатып* (= *канцэпт*). Е. Бартмінскі вызначае *моўную карціну свету* як «ўкаранёную ў мове інтэрпрэтацыю рэальнасці, якая можа быць выражана ў форме меркаванняў пра свет, людзей, рэчы, падзей»¹⁰. Аўтарскае разуменне стэрэатыпу грунтуецца на вызначэнні Хілары Патнэм: стэрэатып – гэта

ўяўленне пра аб’ект, якое сфарміравалася ў межах пэўнага калектыўнага досведу і вызначае, што гэты аб’ект сабой уяўляе, як ён выглядае, як ён дзейнічае, як яго

⁵ Гл., напрыклад, R. Lippi-Green, *English with an Accent: Language, Ideology and Discrimination in the United States*, London 2012, etc.

⁶ Н. И. Толстой, *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва 1995; С. М. Тостая, *Постулаты Московской этнолингвистики*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, Lublin 2006, t. 18, s. 7-28.

⁷ *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, ред. С. Тослстая, Москва 1995-2012, т. 1-5.

⁸ E. Rudenko, *Этнолингвистика без границ. (Введение в лингвистическую антропологию)*, Минск 2014; J. Zinken, *Lubelska szkoła etnolingwistyczna a anglo-amerykańskie językoznawstwo kognitywne*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2015 t. 27, s. 273-277.

⁹ Е. Бартминский, *Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике*, Москва 2005, с. 33-34.

¹⁰ J. Bartmiński, *Aspects of cognitive ethnolinguistics*, London 2009, p. 23.

ўспрымае чалавек і г.д.; у той жа час гэта ўяўленне, якое ўвасоблена ў мове, даступна праз мову і належыць да калектыўных ведаў пра свет¹¹.

Папярэдніцай Люблінскай этналінгвістычнай школы ў Польшчы з’яўляецца Ганна Вяжбіцка. У англа-амерыканскіх гуманітарных навуках найбольш блізкай да люблінскай кагнітыўнай этналінгвістыкі з’яўляецца новая этнаграфія, або кагнітыўная антрапалогія; яе вядомым прадстаўнік – Стывен А. Тайлер¹². Навукоўцы ў гэтай галіне звязваюць культуру з пэўнымі лінгвістычнымі структурамі, такімі як лексікон¹³. Кагнітыўная антрапалогія бліжэй да кагнітыўнай лінгвістыкі і тэорыі катэгарызацыі, чым да лінгвістычнай антрапалогіі: культура разглядаецца яе прыхільнікамі як псіхічная з’ява і вывучаецца праз мову. Гэты падыход падзяляюць як Ганна Вяжбіцка, так і даследчыкі Люблінскай кагнітыўнай этналінгвістыкі. У 2009 годзе ў Лондане была апублікавана кніга Е. Бартмінскага “Аспекты кагнітыўнай этналінгвістыкі” (*Aspects of cognitive ethnolinguistics*, гл. вышэй), а ў 2013 годзе – калектыўная манаграфія “Моўная карціна свету: этналінгвістыка, пазнанне і культура” пад рэдакцыяй А. Глаза, Д. Данахера і П. Лазоўскага¹⁴. Такім чынам, даследаванні Люблінскай этналінгвістычнай школы вядомыя англамоўным чытачам.

Два буйныя праекты ў галіне кагнітыўнай этналінгвістыкі ў цяперашні час рэалізуюцца Люблінскім універсітэтам імя Марыі Кюры-Складоўскай і Інстытутам славістыкі Польскай акадэміі навук. Першы з іх – *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (Люблін, 1996-2022, т. 1 (№ 1-4) – т. 2 (№ 1-7)).

Даследчыкі Люблінскай этналінгвістычнай школы настойваюць на тым, што «...этналінгвістыка не абмяжоўваецца дыялектамі і народнай традыцыяй, яна ахоплівае ўсе віды мовы, у тым ліку літаратурную мову ва ўсёй яе гістарычнай і сучаснай разнастайнасці стыляў, жанраў і г. д.»¹⁵. Гэта адрознівае Люблінскую школу ад усходнеславянскай этналінгвістычнай традыцыі і збліжае яе з заходне-еўрапейскай і амерыканскай.

Кагнітыўная этналінгвістыка характарызуецца дэталёвай метадалогіяй, апісанай прадстаўнікамі гэтай галіны¹⁶. Метадалогія кагнітыўнай этналінгвістыкі ўключае некалькі абавязковых этапаў: 1) кароткі агляд даследаванняў па тэме, 2) сістэмныя дадзеныя (у тым ліку розныя слоўнікі), 3) прэцэдэнтныя тэксты,

¹¹ Е. Бартминский, *Языковой образ мира...*, с. 68.

¹² S. Tyler, *Cognitive anthropology*, New York 1969.

¹³ B. Berlin, P. Kay, *Basic colour terms: Their universality and evolution*, Berkeley 1969.

¹⁴ *The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, A. Głaz, D. S. Danaher, and P. Łozowski (eds.), London 2013.

¹⁵ Е. Бартминский, *Языковой образ мира...*, с. 33-34.

¹⁶ J. Bartmiński, *Aspects...* p. 22-37, 213-221; W. Chlebda, *EUROPA w trzynastu obrazach* [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. J. Bartmiński, Warszawa – Lublin, 2018, vol. 2 EUROPA, s. 16-17; S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Definowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Lublin 2020, s. 99-196.

4) корпусныя матэрыялы і 5) анкетныя дадзеныя (па спецыяльнай схеме). Вынікі аднастайна інтэграваны ў кагнітыўную дэфініцыю – структураванае апісанне канцэпта. Паводле А. Вежбіцкай, а пазней і Е. Бартмінскага, «кагнітыўная дэфініцыя павінна ўключаць усе кампаненты, зафіксаваныя ў калектыўнай свядомасці (якія выражаюцца або могуць быць выражаны ў тэксе), і размяшчаць іх такім чынам, каб яны карэлявалі са структурамі назваў гэтай свядомасці»¹⁷.

Адзіная метадалогія даследавання кагнітыўнай этналінгвістыкі робіць эфектыўным міжмоўнае параўнанне і дае магчымасці для багатай інтэрпрэтацыі. Гэтая метадалогія была рэалізавана ў *Аксіялагічным лексіконе славян і іх суседзяў*¹⁸. У 2015-2024 гадах было апублікавана сем тамоў “Лексікона”. Кожны том быў прысвечаны аналізу аднаго канцэпта («дом», «Еўропа», «праца», «свабода», «гонар», «дэмакратыя») на аснове 15-20 моў; абагульненне і інтэрпрэтацыя былі зроблены ў асобных артыкулах. PDF-версіі ўсіх тамоў даступныя на сайце Этналінгвістычнай камісіі пры Кангрэсе славістаў¹⁹.

Бягучыя задачы Люблінскай этналінгвістыкі ўключаюць параўнальнае вывучэнне паняццяў «сям’я», «здароўе» і «радзіма» ў розных, перш за ўсё славянскіх, мовах. Вывучаецца таксама беларуская «радзіма». У адпаведнасці з апісанай вышэй метадалогіяй выкарыстоўваюцца дадзеныя слоўнікаў, тэкставых корпусаў і анкет. Ніжэй прадстаўлены вынікі анкетавання.

3. Сацыялінгвістычныя асаблівасці беларускага канцэпту «радзіма»

Вывучэнне беларускага канцэпта «радзіма», акрамя кагнітыўнага і этналінгвістычнага, мае сацыялінгвістычны аспект²⁰. Пра сацыялінгвістычную сітуацыю ў Беларусі шмат напісана. Паколькі ў гэтым артыкуле прадстаўлены дадзеныя анкетавання, сацыялінгвістычны аспект даследавання заключаецца ў суадносінах беларускай і рускай мовах у адказах інфармантаў. Пытанне выбару мовы даследчага матэрыялу далёка не трывіяльнае ў выпадку бі- ці мультылінгвізму грамадства, чыя моўная карціна свету вывучаецца. У Беларусі дзве дзяржаўныя мовы: беларуская і руская. У гарадах паўтара працэнта насельніцтва размаўляе па-беларуску, у вёсках – больш, але гэты варыянт (а дакладней, многія варыянты) беларускай мовы звычайна дыялектны, моцна разведзены “трасянкай” – нenan-

¹⁷ Е. Бартминский, *Языковой образ мира...*, с. 26-27.

¹⁸ *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. J. Bartmiński, Warszawa – Lublin 2015-2024, 1-7.

¹⁹ *Slavic-ethnolinguistics. Кнуги, усточнику / books, sources*, [в:] <https://www.slavic-ethnolinguistics.org/home/teksty-texts/istocniki-sources> (12.05.2020, 25.10.2024).

²⁰ Гл.: А. Marková, *Society and Language: Debates surrounding the national language in Belarusian society at the beginning of the 1990s*, “Historická sociologie” 2022, № 14 (2), s. 27-48; К. Waszczyńska, *Who speaks Belarusian? The language situation in the Republic of Belarus*, „Ethnologia Polona” 2018, nr 38 (1), s. 71-185; С. Woolhiser, *The Russian Language in Belarus: Language Use, Speaker Identities and Metalinguistic Discourse*, [in:] *The Russian language outside the nation: Speakers and identities*, Edinburgh 2014, <https://www.academia.edu/901492/> (18.12.2024), і інш.

матыўнай руска-беларускай мяшанай гаворкай. Паводле звестак Нацыянальнага статыстычнага камітэта, у 2020 годзе з 7,9 мільёнаў беларусаў 5,6 мільёнаў размаўлялі дома па-руску. Вывучэнне таго ці іншага фрагмента моўнай карціны свету беларусаў нельга праводзіць толькі на аснове матэрыялу беларускай мовы: вынікі будуць няпоўныя.

У палітычным жыцці краіны грамадзянін, які размаўляе па-беларуску, часта атаясамліваецца з прадстаўніком апазіцыі: да 2020-х гадоў пратэстны рух у значнай ступені складаўся з людзей (так званая «старая апазіцыя»), для якіх свабода і дэмакратыя былі немыслімыя без барацьбы за дамінуючую ролю беларускай мовы. Як вядома, у жніўні 2020 года ў Беларусі адбыліся прэзідэнцкія выбары, якія прывялі да маштабных пратэстаў, што не сціхалі больш за паўгода і суправаджаліся масавымі арыштамі і эміграцыяй. Адбыліся таксама змены ва ўзаемаадносінах, сацыяльных ролях і ўспрыманні беларускай і расійскай моў у Беларусі.

Падзеі 2020 года знялі з парадку дня моўнае пытанне – з нечаканымі сацыяльнымі і лінгвістычнымі наступствамі. Па-першае, сацыяльная платформа самога пратэстнага руху стала невымерна шырэйшая, а па-другое, беларуская мова стала значна больш запатрабаваная. Інтуітыўнае разуменне людзьмі таго, што мова з'яўляецца важнай прыкметай нацыі, прывяло да спантаннага жадання размаўляць на беларускай мове, выкарыстоўваць яе для абароны сваіх дэмакратычных правоў і свабод, сведчыць ёю нацыянальную і грамадзянскую еднасць. Афіцыйная ж культурная і моўная палітыка ў Беларусі сёння, праз чатыры гады, выглядае наступным чынам: папулярызацыя беларускага мовы і культуры магчымая, але толькі ў той ступені, у якой гэта не супярэчыць палітыцы збліжэння з Расіяй.

4. Аналіз дадзеных анкетавання па беларускім канцэпце «радзіма»

Анкетаванне паводле метадалогіі Люблінскай кагнітыўнай этналінгвістыкі праводзілася ў два этапы: першы ў студзені 2022 года, а другі – праз два гады, у студзені 2024 года. Абедзве анкеты запаўняліся ў рэжыме анлайн з выкарыстаннем Google Forms. Усе пытанні былі на беларускай мове, абавязковыя для запаўнення і сфармуляваныя ў адпаведнасці з базавай анкетай Люблінскай кагнітыўнай этналінгвістыкі²¹.

Пытанні

1. Што такое радзіма, на вашу думку?
2. Якія паняцці ў вас асацыіруюцца з радзімай?
3. а Што значыць, па-вашаму, *рэальная радзіма*?
 б Што сведчыць аб характары сапраўднай (ідэальнай) радзімы?

²¹ Е. Бартминский, *Языковой образ мира...*, с. 188-213, 252-253; S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Typy danych a koherencja semantyczna definicji kognitywnej. Przykład polskiej ojczyzny*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2024, t. 36, s. 295-315.

4. Якія словы можна ўжываць замест слова *радзіма*?
5. Назавіце словы, супрацьлеглыя слову *радзіма*.
6. Закончыце сказ: *X – радзіма, але...*
7. Якімі словамі можна ахарактарызаваць людзей, якія маюць тую ж радзіму, што і вы?
8. Прывядзіце вядомыя вам прыказкі і прымаўкі са словам *радзіма*.

Абодва этапы анкетавання былі ананімныя, з пытаннямі толькі пра пол, узрост і месца жыхарства інфармантаў. Першая група ў 2022 годзе складалася з карыстальнікаў Facebook – 110 адказаў, размеркаваных наступным чынам.

Пол: Ж – 82, М – 22, не вызначана – 6.

Месцазнаходжанне: у Беларусі – 66, за межамі Беларусі – 44.

Узрост: 18-30 гадоў – 24, 30-50 – 64, 50-... – 20.

Мова адказаў: беларуская – 88, руская – 21, англійская – 1.

Такім чынам, большасць інфармантаў Facebook складалі жанчыны ва ўзросце ад 30 да 70 гадоў, палова з якіх жыла за межамі Беларусі. Пераважная большасць тых, хто жыў за межамі Беларусі, з'ехала ў 2020-2021 гадах, пасля сфальсіфікаваных выбараў у жніўні 2020 года, масавых пратэстаў і іх жорсткага падаўлення.

Другі этап даследавання быў праведзены сярод студэнтаў беларускіх ВНУ. У апытанні прынялі ўдзел 105 інфармантаў. На другім этапе большасць складалі гарадскія (92,5%) дзяўчаты (80%) ва ўзросце да 20 гадоў (90%). У абедзвюх анкетах большасць адказаў (больш за 80) былі на беларускай мове. Аднак у двух выпадках беларуская мова адрознівалася. У першым выпадку інфарманты адказвалі альбо па-беларуску, альбо па-руску. “Трасянка” – сумесь беларускай і рускай моў – сустракалася рэдка. Гэта азначае, што сярод тых, хто пакінуў Беларусь у 2020-2021 гадах, пераважалі адукаваныя людзі.

У другім выпадку ў адным і тым жа адказе маглі выкарыстоўвацца абедзве мовы; адзін і той жа інфармант мог выкарыстоўваць беларускую і рускую; «трасянка» была вельмі распаўсюджаная. У прыведзеных ніжэй прыкладах захавана арыгінальнае напісанне.

Адказы былі згрупаваны паводле дэскрыптараў (ключавых слоў) у 15 канцэптуальных аспектаў: біялагічны (Biol), культурны (Cult), этычны (Eth), паўсядзённы (Ev), генетычны (Gen), гістарычны (Hist), ідэалагічны (Ideol), лакальны (L), ваенны (Mil), нацыянальны (Nat), палітычны (Polit), псіхалагічны (Ps), псіхасацыяльны (PsSoc), рэлігійны (Rel), сацыяльны (Soc). Вызначэнне дэскрыптараў, выбар тэкставых фрагментаў (TF), або цытат, і іх размеркаванне па аспектах былі зроблены ў адпаведнасці з метадыкай, прапанаванай Люблінскай этналінгвістычнай школай²².

²² J. Bartmiński, *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 3. Problemy eksplikowania i profilowania*

Падчас фармулёўкі пытанняў і вызначэння аспектаў і дэскрыпцый перавага аддавалася варыянтам, якія выкарыстоўваліся ў кагнітыўнай этналінгвістыцы раней, каб можна было параўнаць вынікі з іншымі даследаваннямі. Правядзенне анкетавання ў адпаведнасці з адзінай схемай кагнітыўнай этналінгвістыкі дазваляе параўнаць вынікі, атрыманыя ў розны час і на матэрыяле розных моў²³.

Напрыклад, найбольш частыя адказы на першае пытанне «Што такое радзіма, на вашу думку?» былі ў лакальных катэгорыях (23,6%): радзіма – гэта месца, прастора або краіна; пераважная большасць намінацый утрымлівае кампанент «месца» (73 з 88 цытат). Далей (у парадку змяншэння колькасці цытат) ідуць псіхалагічны і псіхасацыяльны аспекты (58 і 39 цытат адпаведна; 18,8% – псіхалагічны аспект і 12,6% – псіхасацыяльны). У псіхасацыяльным аспекце звяртае на сябе ўвагу група цытат з дэскрыптарам **любоў, любіць**, якая мяжуе з псіхалагічным аспектам (24 тэкставыя фрагменты, 7,7%). Актыўнасць псіхалагічнага кампанента з’яўляецца спецыфікай беларускага канцэпту «радзіма»: ён шырока прадстаўлены і ў адказах на іншыя пытанні анкет. Гэты кампанент сведчыць пра эмацыянальнае, глыбока асабістае перажыванне паняцця «радзіма»

Польскі канцэпт «радзіма» даследаваўся ў той самы час і паводле той самай метадалогіі, як і беларускі. Згодна з дадзенымі польскай мовы, польская моўная карціна свету таксама характарызуецца «прыязнасцю і прыналежнасцю да гэтага месца, пачуццём бяспекі і гонару, разуменнем яго ўнікальнасці, радзей настальгіяй і ўспамінамі»²⁴. Аднак прадстаўленасць псіхалагічнага і псіхасацыяльнага аспектаў усё ж ніжэйшая, чым у беларускім: польскія 13,4% (Ps) і 3% (PsSoc) супраць беларускіх 18,8% (Ps) і 12,6% (PsSoc).

Ніжэй прыведзены вынікі анкетавання і кароткае параўнанне беларускіх анкет 1990-х і 2020-х гадоў.

5. Канцэпт «радзіма» ў моўнай карціне свету беларусаў: вынікі анкетавання

5.1. Канчатковы аналіз паказвае нам іерархію канцэптуальных аспектаў паняцця «радзіма» ў моўнай карціне свету беларусаў: лакальны, сацыяльны, псіхасацыяльны, бытавы, псіхалагічны, генетычны, нацыянальны, біялагічны, палітычны, рэлігійны, этычны, культурны, ідэалагічны, ваенны і гістарычны аспекты (у парадку змяншэння).

pojęć, Lublin 2014, s. 279-308; *Język. Wartości. Polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, red. J. Bartmiński, Lublin 2006.

²³ *Język. Wartości. Polityka...* 2006 і S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Typy danych...* 2024 – даюць магчымасць параўнання з польскай мовай; С. Прохарава, «Мой родны кут, як ты мне мілы...». *Радзіма ў беларускай мове*, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin 1993, s. 141-154 і наш артыкул – магчымасць параўнання на матэрыяле беларускай мовы ў розных перыяды гісторыі Беларусі.

²⁴ S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Typy danych...*, s. 305.

Згодна з анкетаваннем, найбольш важным з'яўляецца лакальны аспект: радзіма – гэта, перш за ўсё, месца, хоць многія інфарманты пісалі: *...не толькі месца, але і...* На другім месцы сацыяльны аспект: *...але людзі, сям'я, сябры*. Далей ідзе псіхасацыяльны аспект, а потым побытавы і псіхалагічны: беларусы высока цэняць прыватнасць; дом, родны кут – малая радзіма – вельмі важны псіхалагічна і эмацыйна. Радзіма – гэта таксама месца нараджэння – генетычны аспект знаходзіцца на 6-м месцы ў іерархіі. Палітычныя, рэлігійныя і этычныя аспекты радзімы маюць малае значэнне для беларусаў – каштоўнасць радзімы для іх заключаецца ў іншым: у родных месцах і людзях.

Гістарычны, ваенны і ідэалагічны аспекты паняцця “радзіма” найменш прадстаўлены ў моўнай карціне свету беларусаў. На жаль, беларусы дрэнна ведаюць сваю гісторыю, і для іх паняцце радзімы мае мала сувязі з мінулым. Актыўная ідэалагічная праца ў Савецкім Саюзе і сучаснай Беларусі не спрыяе цікавасці да гісторыі радзімы і гонару за яе.

5.2. Вобраз радзімы ў моўнай карціне свету асобы, супольнасці ці нацыі звязаны з веданнем гісторыі. З гэтага тэзіса вынікае некалькі наступстваў. Па-першае, гісторыю радзімы можна мадэляваць, і тое, як мадэлюецца гісторыя краіны, вызначае структуру і змест паняцця «радзіма» ў светапоглядзе асобы, супольнасці ці нацыі. Рэалізацыя гэтага пастулату, асабліва ў перыяд Першага і Другога беларускага адраджэння, прывяла да з'яўлення кніг, навуковых і папулярных прац па гісторыі Беларусі, якія мадэлявалі вобраз асветленай і слаўнай радзімы з багатай культурай і традыцыямі – радзімы, якой можна і трэба ганарыцца.

Вобраз радзімы можна не толькі мадэляваць прапанаванымі/навязанымі ведамі пра яе, але і маніпуляваць ім. Гэтая ідэя выкарыстоўвалася як у царскай Расіі, так і ў Савецкім Саюзе – і яна актыўна эксплуатаецца ў 20-я гады XXI стагоддзя. Зараз адраджаецца вобраз Савецкай Беларусі і для гэтага выкарыстоўваюцца розныя сродкі і ідэі. Незалежная беларуская гісторыя скарачаецца і скажаецца; культывуецца ідэя трох брацкіх усходнеславянскіх народаў (рускіх, беларусаў, украінцаў) і іх агульнага шляху; шырока прасоўваецца ідэя агульнай перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне; перапісваюцца падручнікі па гісторыі і сумежных гуманітарных навук. Прамой забароны на «беларускасць» няма – наадварот, яна нават заахвочваецца: напрыклад, у школах выкладаецца «радзімазнаўства». Аднак гэта дапушчальна толькі ў кантэксце агульнай гісторыі Беларусі і Расіі.

Агрэсіўнасць афіцыйнай ідэалогіі выклікае яе непрыманне і, як вынік, нізкі рэйтынг адпаведнага аспекту паводле дадзеных апытання. Нізкая прадстаўленасць ваеннага аспекту з'яўляецца відавочным вынікам вядомай міралюбнасці беларусаў і жахаў Другой сусветнай вайны, якія актыўна эксплуатаюцца афіцыйнай прапагандай. Па гэтых прычынах расійска-ўкраінская вайна непрымальна не толькі для пераважнай большасці звычайных грамадзян Беларусі, але і для палітыкаў. Аднак гэта не выключае ўскоснай падтрымкі Расіі.

5.3. Найбольш цікавай часткай гэтага даследавання з'яўляецца параўнанне вынікаў першага і другога апытанняў. Вышэй ужо згадвалася, што ў першым і другім выпадку былі прадстаўлены розныя ўзроставыя групы. Першую групу

складала старэйшае пакаленне, і палова з іх жыла за межамі Беларусі. Акрамя таго, другое апытанне было праведзена амаль праз два гады.

Розніца паміж адказамі ў першым і другім апытаннях паказана ніжэй.

5.3.1. Так званы «палітычны аспект» менш прадстаўлены сярод маладых інфармантаў; кампанент «свабода» таксама значна менш прадстаўлены, а паняцце «дэмакратыя» адсутнічае; ідэальная радзіма ўсё часцей асацыюецца з мірам, цудоўнай прыродай, «малой радзімай»: **«Радзіма там, где тебе комфортно, чувствуешь безопасность и свободу слова»**. Гэтая фраза напісана на «трэсцяныцы» – мяшанай беларуска-рускай гаворцы, якая асабліва распаўсюджана ў адказах маладых інфармантаў.

5.3.2. У першым апытанні паняцці «радзіма» – «дзяржава» інтэрпрэтаваліся як антонімы. Гэта супрацьпастаўленне выяўляецца менш выразна сярод маладых інфармантаў.

5.3.3. Сема «мірны, неваенны» значна часцей прадстаўлена маладымі інфармантамі – па-першае, гэта вынік афіцыйнай антываеннай прапаганды і спекуляцый на тэму вайны, а па-другое, рэакцыя на вайну Расіі супраць Украіны.

5.3.4. Ідэальная радзіма – гэта месца, дзе табе добра. Гэтая ідэя звязана з новай прыказкай, якая ўсё часцей сустракаецца ў рускай мове беларусаў: **Где хорошо, там и родина**.

5.3.5. У другой анкеце было больш станоўчых асацыяцый і рыс радзімы, а ў першай – 4/5 адмоўных. Для студэнтаў гэта можа быць звязана са страхам або «паслухмянасцю». На маю думку, гэта сведчыць пра тое, што 20-я гады і масавыя пратэсты ў Беларусі амаль забытыя, што расце новае пакаленне, якое не памятае і не хоча памятаць таго, што было раней, а хоча жыць асабістым жыццём удалечыні ад сацыяльных праблем. Адбываецца вяртанне да позняй савецкай сістэмы, дзе прыкладаліся ўсе намаганні, каб пазбегнуць кантактаў з уладамі – гэта была так званая «ўнутраная эміграцыя». Афіцыйная прапаганда і школьная адукацыя таксама падштурхоўваюць да гэтага.

Пра гэта сведчаць прыказкі і прымаўкі пра радзіму, якія памятае і цытуе ў анкетах маладое пакаленне. Большасць з іх узнікла ў савецкі час: **Жыць – Радзіме служыць; За Радзіму сваю будзь героем у баю; Ад душы працуеш – Радзіму шануеш; Ёсць такая прафесія – радзіму абараняць**. У першым апытанні сярод адказаў старэйшых інфармантаў нічога падобнага не было.

5.3.6. Лексемы з семантыкай 'радзіма' – **радзіма, айчына, бацькаўшчына** – рэдка сустракаюцца ў паўсядзённай камунікацыі, бо адносяцца да высокага стылю. Іх амаль немагчыма сустрэць у чатах, блогах, месэнджэрах – калі яны і з'яўляюцца, то толькі ў саркастычных кантэкстах (!) з-за палітычнай сітуацыі ў Беларусі, альбо ў значэнні 'месца нараджэння, малая радзіма'. Замест **радзіма, айчына, бацькаўшчына** часта выкарыстоўваецца ўласная назва **Беларусь**. Пры апытанні маладзейшыя інфарманты на прамое пытанне «Дзе твая радзіма? Што значыць для цябе твая радзіма?» часта адказвалі «Дзе добра, там і радзіма» альбо называлі канкрэтную мясцовасць, месца нараджэння – сваю малую радзіму.

5.3.7. Сітуацыя ўскладняецца тым, што многія беларусы альбо білінгвы, альбо рускамоўныя, і вельмі значная частка насельніцтва Беларусі з'яўляецца вынікам змяшэння розных этнічных груп, пераважна ўсходніх славян. Гэты факт, выкліканы многімі гістарычнымі фактарамі, дазваляе сучасным аўтарам казаць пра «гібрыдную ідэнтычнасць» беларусаў. Не паглыбляючыся тут у гэтую складаную праблему, згадаем толькі некалькі прац²⁵.

5.4. Што ўяўляе сабой паняцце «радзіма» ў моўнай карціне свету беларусаў паводле дадзеных анкетавання?

Беларускае паняцце «радзіма» рэалізуецца ў двух моўных значэннях: 'родная краіна' і 'малая радзіма'. Малая радзіма вельмі важная для беларуса, магчыма, нават больш важная, чым радзіма ў першым значэнні.

Малая радзіма, месца паходжання адыгрывае дамінуючую ролю ў ментальнасці беларуса і супрацьпастаўляецца радзіме афіцыйнай. Таму прамыя намінацыі канцэпту – **радзіма, айчына, бацькаўшчына** – часта замяняюцца «сінонімамі другога рада»: **край, кут, зямля** і інш., якія больш падыходзяць для наймення малой радзімы, месца нараджэння і сталення. Прыхільнасць беларуса да сваёй малой радзімы, яго **тутэйшасць** ('цесная сувязь з дадзенай мясцовасцю, жыццё тут' < *тутэйшы* < *тут*) – гэта спосаб захавання ідэнтычнасці і ключавая характарыстыка беларускага паняцця «радзіма». Гэтая рыса не змяняецца ўжо 30 гадоў: Міхал Саевіч пісаў у сваім артыкуле пра важнасць малой радзімы для беларусаў²⁶. Выкарыстанне сінонімаў другога рада замест прамых намінацый радзімы было характэрнае для беларускай мовы і раней, пра што сведчаць тэксты класічнай мастацкай літаратуры (гл. цытату з паэмы Якуба Коласа *Новая зямля: Мой родны кут, як ты мне мілы...*) і фальклор. Гэта гаворыць аб тым, што моўная карціна свету сучаснага беларуса захоўвае архаічны вобраз радзімы іменна як малой радзімы. У тым жа зборніку артыкулаў *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (Люблін, 1993) змешчаны артыкул Святланы Прохаравай з вынікамі таго ж апытання, што апісана вышэй. Інфармантамі таксама былі студэнты. Сярод іншай інфармацыі аўтар прыводзіць адказы на пытанне 4. *Якія словы можна выкарыстоўваць замест слова радзіма?: бацькаўшчына, айчына, Беларусь, краіна (мая краіна), спадчына, родны кут; мой, родны, беларускі, сіня-*

²⁵ N. Bekus, "Hybrid" Linguistic Identity of Post-Soviet Belarus, "Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe" 2014, 13(4), p. 26-51; G. Ioffe, *Belarusian Nationalism: Taking Stock of Its Accomplishments*, "Journal of International Analytics" 2021, № 12 (1), p. 146-161; R. Radzik, *What future for Belarus? An analysis of identity issues*, „Sprawy Narodowościowe” 2015, p. 7-35; М. Рябчук, *Про «слабку» нацiональну iдентичнiсть бiлорусiв: спроба проблематизацiї*, «Науковi записки Інституту полiтичних i етнонацiональних дослiджень iм. I. Ф. Кураса НАН України» 2012, вип. 5, с. 265-281; A. Rudenka, *The ethnonymy and linguonymy of Belarusians and Ukrainians in the formation of their identity*, "Onoma. Place Names as a Part of the Cultural Heritage" 2023, vol. 58, p. 269-288; L. Titarenko, *Construction of a New Belarusian Identity: Major Approaches and Paradoxes*, "Socialiniai mokslai" 2007, № 2 (56), p. 46-53, i інш.

²⁶ M. Sajewicz, *Wyobrażenie „małej ojczyzny” w białoruskojęzycznych wspólnotach wiejskich na Białostocczyźnie*, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin 1993, s. 127-139.

вокі край; мая, родная, беларуская, сінявокая зямля; зямля бацькоў, зямля продкаў; мой, родны, мілы дом²⁷. Такім чынам, асабліва распаўсюджаныя сінонімы другога і трэцяга раду.

Пры параўнанні анкет 90-х і 2024 гадоў выразна бачна вяртанне да «познесавецкага» светапогляду. Адказы абодвух перыядаў утрымліваюць шмат станоўчых эмоцый і ацэнак, захапленне прыгожай прыродай, пры гэтым адсутнічае паняцце «свабода» і іншыя сацыяльна-палітычныя канцэпты. Ва ўсіх трох анкетах (90-я, 2022 і 2024) асноўная ідэя заключаецца ў тым, што радзіма – гэта родны кут і блізкія, любімыя людзі. Гэта пацвярджаецца аналізам мастацкай літаратуры – яшчэ адным абавязковым этапам пры выкарыстанні метадыкі Люблінскай этналінгвістычнай школы. У цэлым, такая ж выснова была зроблена на падставе аналізу тэкстаў²⁸.

Мы таксама можам параўнаць асацыяцыі, атрыманыя ў адказ на другое пытанне, з папярэднімі дадзенымі. У *Славянскім асацыятыўным слоўніку*²⁹ на беларускае слова **радзіма** зафіксаваны наступныя рэакцыі:

Беларусь 136; маці 41; мая 38; дом 30; зямля 28; айчына 13; дарагая, краіна, любоў 12; бацькаўшчына, родная 11; вялікая 8; вёска 7; адзіная, Мінск, народ, наша, патрыятызм, родны кут, свая 6; Бацькаўшчына, мая дарагая 5; гонар, край, кут, прырода, Рэспубліка Беларусь, хата 4; родны горад 3; любімая, мая Беларусь, мір, патрыёт 1 – з 641 рэакцыі.

Сярод найбольш частых парадыгматычных рэакцый мы бачым: 1) сінонімы (**айчына, бацькаўшчына**); 2) назва краіны ((**мая**) **Беларусь, Рэспубліка Беларусь**); 3) сінонімы «другога раду» (**зямля, вёска, край, (родны) кут, хата, краіна**).

Семантыка найбольш частых асацыяцый адрозніваецца, і частата падобных асацыяцый таксама адрозніваецца ад нашых вынікаў. У нашай анкеце найбольш частымі рэакцыямі былі **дом** – 27, **сям’я** – 26, **хата** – 10; **бацькі** – 8, **прырода** – 6, **родныя** – 4, **сонейка** – 2, **неба** – 2. Але, згодна з асацыятыўнымі дадзенымі, найбольш значныя канцэптуальныя кампаненты ў канцы 20-га – пачатку 21-га стагоддзя былі аднолькавыя: «месца», «блізкія людзі», «прырода».

²⁷ С. Прохарава, «Мой родны кут, як ты мне мілы...»

²⁸ A. Rudenka, *The Concept of Homeland in the Works of Belarusian Emigrants and Repressed Citizens*, «Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury» 2024, t. 36, s. 256-269; А. Руденка, *Концепт «родина» по данным белорусскоязычных текстов*, „Slavia Orientalis” 2024, t. LXXIII nr 4, s. 147-163.

²⁹ *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский*, ред. Н. Уфимцева, Г. Черкасова, Ю. Краулов, Ю. Тарасов, Москва 2004, [в:] <http://it-claim.ru/Projects/ASIS/SAS/> (18.12.2024).

Заклучэнне

У артыкуле прадстаўлены аналіз канцэпта «радзіма» ёў моўнай карціне свету беларусаў на аснове дадзеных анкетавання. Як анкетаванне, так і даследаванне ёў цэлым праводзіліся ёў рамках Люблінскай кагнітыўнай этналінгвістыкі. Люблінская школа належыць да славянскай этналінгвістычнай традыцыі: яна вывучае моўную карціну свету, яе структуру і этнаспецыфічныя асаблівасці. Метад даследавання славянскай этналінгвістыкі можна вызначыць як агульнафілалагічны, структурна-семіятычны. Яе мэта – вывучэнне ўзаемасувязі паміж этнічнай групай і яе менталітэтам.

Канцэпт «радзіма» ёў беларускай мове намінуюць словы **радзіма**, **айчына**, **бацькаўшчына** з двума асноўнымі значэннямі: ‘месца нараджэння, жыхарства, малая радзіма’ і ‘родная краіна’.

Лексемы **бацькаўшчына**, **айчына** і пазней за ўсё **радзіма** сталі актыўна ўжывацца ёў значэнні ‘краіна, якая гістарычна належыць пэўнаму народу і населеная гэтым народам’ у перыяд беларускага адраджэння на пачатку ХХ стагоддзя. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 года гэтыя словы ўвайшлі ёў савецкі дыскурс і ёў значэнні ‘краіна’ сталі асацыявацца з рэвалюцыйным пафасам, савецкай уладай. Беларусы не любяць гучных слоў, асабліва звязаных з уладай, з гэтай прычыны прамыя намінацыі паняцця «радзіма» – **радзіма**, **бацькаўшчына**, **айчына** – малаўжывальныя ёў гутарковай мове, якую рэпрэзентуюць анкетны. Аднак з гэтага абсалютна не вынікае, што тэма радзімы не прадстаўлена ёў беларускай моўнай карціне свету. Па-першае, радзіма – гэта, як правіла, ‘месца нараджэння, малая радзіма’, а не ‘краіна, якая гістарычна належыць пэўнаму народу і населеная гэтым народам’. Акрамя таго, замест прамых намінацый паняцця “радзіма” выкарыстоўваюцца словы **край**, **кут**, **зямля**, **дом**, **хата** і пад. і ёў значэнні ‘месца нараджэння, малая радзіма’, і ёў значэнні ‘родная краіна’. Малая радзіма вельмі важная для беларуса, яна ці не важнейшая за радзіму ёў першым значэнні – ‘родная краіна’. Малая радзіма, месца паходжання ёў свядомасці беларуса адыгрываюць галоўную ролю і супрацьпастаўлены афіцыйнай Радзіме. Паводле дадзеных анкетавання, радзіма беларуса – гэта родныя мясціны з чудоўнай прыродай і родныя, любімыя людзі.

References

- Bartmiński J., *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, Lublin 2014.
- Bartmiński J., *Aspects of cognitive ethnolinguistics*, London 2009.
- Bartmiński E., *Yazykovoy obraz mira: ocherki po etnolingvistike*, Moskva 2005.
- Bekus N., “Hybrid” Linguistic Identity of Post-Soviet Belarus, “Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe” 2014, vol. 13 (4).
- Berlin B., Kay P., *Basic colour terms: Their universality and evolution*, Berkeley 1969.
- Chlebda W., *EUROPA w trzynastu obrazach*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. J. Bartmiński, Warszawa – Lublin 2018, t. 2, EUROPA.

- Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, J. Gumperz, D. Hymes (eds.), New York 1972.
- Duranti A., *A Historical Perspective on Contemporary Linguistic Anthropology*, "SACC Newsletter" 2001, vol. 7.
- Duranti A., *Language as Culture in U.S. Anthropology*, "Current Anthropology" 2003, vol. 44, № 3.
- Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*, D. Hymes (ed.), London 1974.
- Głaz A., *Linguistic Worldview(s): Approaches and Applications*, New York 2021.
- Ioffe G., *Belarusian Nationalism: Taking Stock of Its Accomplishments*, "Journal of International Analytics" 2021, vol. 12 (1).
- Język. Wartości. Polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych, red. J. Bartmiński, Lublin 2006.
- Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów, red. J. Bartmiński, Warszawa – Lublin 2015-2024, t. 1-7.
- Lippi-Green R., *English with an Accent: Language, Ideology and Discrimination in the United States*, London 2012.
- Marková A., *Society and Language: Debates surrounding the national language in Belarusian society at the beginning of the 1990s*, "Historická sociologie" 2022, № 14 (2).
- Niebrzegowska-Bartmińska S., *Definowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Lublin 2020.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., *Typy danych a koherencja semantyczna definicji kognitywnej. Przykład polskiej ojczyzny*, „Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury” 2024, nr 36.
- Powell J., *Introduction to the Study of Indian Languages*, Washington 1880.
- Prokharava S., *Moy rodny kut, yak ty mnye mily ('radzima' w byelaruskay movye)*, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin 1993.
- Radzik R., *What future for Belarus? An analysis of identity issues*, „Sprawy Narodowościowe” 2015.
- Riabchuk M., *Pro "slabku" natsionalnu identychnist bilorusiv: sproba problematyzatsii*, "Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy" 2012, № 5.
- Rudenska A., *Research on (linguistic) worldview in the USA*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów. 4. Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w programie badań porównawczych*, Lublin 2018.
- Rudenska A., *Etnolingvistika bez granits*, Minsk 2014.
- Rudenska A., *Koncept "rodina" po dannym belarusskojazyčnykh tekstov*, „Slavia Orientalis” 2024, t. LXXIII nr 4.
- Rudenska A., *The Concept of Homeland in the Works of Belarusian Emigrants and Repressed Citizens*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2024, t. 36.
- Rudenska A., *The ethnonymy and linguonymy of Belarusians and Ukrainians in the formation of their identity*, "Onoma. Place Names as a Part of the Cultural Heritage" 2023, vol. 58.
- Sajewicz M., *Wyobrażenie „małej ojczyzny” w białoruskojęzycznych wspólnotach wiejskich na Białostocczyźnie*, [in:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin 1993.
- Slavianskij asociativnyj slovar': russkij, bieloruskij, bolgarskij, ukraïnskij*, red. N. Ufimceva, G. Čierkasova, J. Karaulov, J. Tarasov, Moskva 2004, [v:] <http://it-claim.ru/Projects/ASIS/SAS/>.

- Slavianskije drevnosti: Etnolingvisticheskiy slovar'*, red. S. Tolstaya, Moskva 1995-2012, t. 1-5.
- Slavic-ethnolinguistics. Knigi, istochniki / books, sources*, [v:] <https://www.slavic-ethnolinguistics.org/home/teksty-texts/istocniki-sources>.
- Titarenko L., *Construction of a New Belarusian Identity: Major Approaches and Paradoxes*, „Socialiniai mokslai” 2007, № 2 (56).
- Tolstaya S. M., *Postulaty Moskovskoy etnolingvistiki*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2006, t. 18.
- Tolstoy N. I., *Yazyk i narodnaya kul'tura. Oчерki po slavyanskoy mifologii i etnolingvistike*, Moskva 1995.
- Tyler S., *Cognitive anthropology*, New York 1969.
- Waszczyńska K., *Who speaks Belarusian? The language situation in the Republic of Belarus*, „Ethnologia Polona” 2018, nr 38 (1).
- Woolhiser C., *The Russian Language in Belarus: Language Use, Speaker Identities and Metalinguistic Discourse*, [in:] *The Russian language outside the nation: Speakers and identities*, Edinburgh 2014, <https://www.academia.edu/901492/>.
- Zinken J., *Lubelska szkoła etnolingwistyczna a anglo-amerykańskie językoznawstwo kognitywne*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2015, t. 27.

NOTA O AUTORCE

Prof. dr hab. Alena Rudenka – Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. **Ważniejsze publikacje: książka:** (we współautorstwie): *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* red. J. Bartmiński, M. Grzeszczak, A. Rudenka, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Fundacja Sławistyczna, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. **Artykuły:** *The ethnonymy and linguonymy of Belarusians and Ukrainians in the formation of their identity*, „Onoma. Place Names as a Part of the Cultural Heritage” 2023, № 58, c. 269-288; *What does the Internet tell the linguist about American democracy?*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2023, t. 35, s. 261-281; *Mathematical knowledge in the Grand Duchy of Lithuania*, „Poznańskie Studia Sławistyczne” 2024, nr 27, s. 239-257, [w:] <https://doi.org/10.14746/pss.2024.27.12>; *Koncept “rodina” po danym belarusskojazyčnykh tekstov*, „Slavia Orientalis” 2024, t. LXXIII | No 4, s. 147-163; *The Concept of Homeland in the Works of Belarusian Emigrants and Repressed Citizens*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2024, t. 36, s. 256-269.

ORCID: 0000-0002-1165-3299

Email: alena.rudenka@ispan.edu.pl

Світлана Шуйка (Svitlana Shyika)

Рівне, Національний університет водного господарства та природокористування

ПРІЗВИЩА РІВНЕНЩИНИ ІЗ СУФІКСОМ -СЬК- У КОНТЕКСТІ ГЕРМАНО-СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВНОГО РОЗВИТКУ

Surnames of the Rivne Region with the Suffix -s'k- Within the Context of Germanic-Slavic Linguistic Development

ABSTRACT: The article is devoted to the study of surnames of the Rivne region with the suffix -s'k- within the context of Germanic-Slavic linguistic development. It is noted that the suffix of relative adjectives -s'k- has ancient Indo-European origins, most probably migrated to the Proto-Slavic language from Germanic languages. Proper personal names with this suffix and its variants are known from the Rus' chronicles, and during the course of social evolution they actively spread within the territory of the Rivne region and the locally adjacent Slavic lands of Ukraine, Poland and Belarus. Most regional surnames are specific from the point of view of motivational semantics and the word-forming system of the Ukrainian language, formed in a lexical-semantic way from words of appellative vocabulary, primarily from toponymic adjectives, some of them are morphological derivatives from various forms of personal names, nicknames (from anthroponymic and from appellative), surnames modelled on toponymic proper personal names.

KEYWORDS: anthroponym, Germanic-Slavic linguistic development, surname, the Rivne region, suffixes

Вступні зауваги

Історична антропоніміка покликана з'ясувати семантичну суть власних особових назв, мотиви й особливості іменування, регіональні притаманності. Результативність досліджень національних чи територіальних прізвищевих систем зростає, якщо їх здійснювати з урахуванням діяхронічного лінгвістичного розвитку та міжмовних зв'язків, порівнянь і зіставлень. Системний науковий підхід, побудований на германських витоках, польській антропонімній автентичі і подальшому поширенню її на слов'янських теренах, може бути застосований до вивчення прізвищ Рівненщини (Рівненської області України) із суфіксом -ськ-. Особливість території дослідження полягає в осідлості населення, збереженні

в його мовному вжитку давньої регіональної слов'янської архаїки, а також в ареальній близькості, співжитті в одних суспільно-історичних державних об'єднаннях та міжмовних польських і білоруських впливах.

Актуальність тематики розвідки викликана потребою вивчення регіональних прізвищ із суфіксом *-ськ-* як складової частини національної і слов'янської прізвищевих систем. Стаття вкладається в парадигму сучасних антропонімічних, зокрема українсько-польських досліджень.

Науковою основою стали праці з праслов'янського мовознавства Карла Бругмана і Бертольда Дельбрюка¹, Антуана Мейє², Францішека Славського³, польської антропонімії Леонарди Дацевич⁴, Зофії Ковалік-Калети⁵, Марціна Койдера⁶, Ірени Митнік⁷, Катажини Сковронек (ред.) та ін.⁸, Павела Смочинського⁹, Ванди Шуловської¹⁰, українських вчених Лукії Лукіянівни Гумецької¹¹, Алли Петрівни Коваль¹², Олександра Савича Мельничука (ред.) та ін.¹³, Світлани Миколаївни Пахомової¹⁴, Юліана Костянтиновича Редька¹⁵, Оксани Миколаївни Ющишиної¹⁶ та ін.

Мета статті – дослідити прізвища Рівненщини із суфіксом *-ськ-* у контексті германо-слов'янського мовного розвитку. У ході реалізації мети потрібно виконати такі **завдання**: дослідити (уточнити) генезу, функції, словотворчі особливості і поширеність форманта *-ськ-* < *-ьск-* та його варіантів у слов'янському

¹ K. Brugmann, B. Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, vol. 2, pt. 1, Strassburg 1906.

² А. Мейє, *Общеславянский язык*, Москва 2001.

³ *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, t. I, Wrocław 1974.

⁴ L. Dacewicz, *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI-XVIII w.)*, Białystok 2014.

⁵ Z. Kowalik-Kaleta, *Historia nazwisk Polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII-XV wiek)*, t. 1, Warszawa 2007.

⁶ M. Kojder, *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko unickiej (1662-1810)*, Lublin 2019.

⁷ I. Mytnik, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa, Lublin 2019.

⁸ *Nazwiska w Polsce*, [w:] <https://nazwiska.ijppan.pl/?> (17.08.2025).

⁹ P. Smoczyński, *Słowiańskie nazwiska patronimiczne*, „Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo” 1968, Ser. 3, s. 245-256.

¹⁰ W. Szulowska, *Antroponimia warszawian w XVII wieku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 2010, № 5, s. 243-252.

¹¹ Л. Л. Гумецька, *Напис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.*, Київ 1958.

¹² А. П. Коваль, *Життя і пригоди імен*, Київ 1998.

¹³ *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, ред. О. С. Мельничук, Київ 1966.

¹⁴ С. М. Пахомова, *Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах*, Ужгород 2012.

¹⁵ Ю. К. Редько, *Сучасні українські прізвища*, Київ 1966.

¹⁶ О. М. Ющишина, *Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII-XXI ст.: дис. ... канд. філол. наук*, Вінниця 2019.

й українському мовному просторі, спроектувати зазначене на еволюцію розвитку системи прізвищ Рівненщини із суфіксом -ськ-. **Об'єктом дослідження** виступають прізвища із суфіксом -ськ- < -ьск- та його варіантами в контексті германослов'янського мовного розвитку, **предметом дослідження** – відповідно, прізвища Рівненщини із суфіксом -ськ-.

Прикладним матеріалом дослідження послужили антропоніми, вилучені з літописних та архівних джерел, наукових та краєзнавчих праць, зокрема місцевого краєзнавця Ярослава Остаповича Пури¹⁷, відомостей інтернет-мережі.

Методологія дослідження базується на дедуктивній практиці наукового пізнання від загального до конкретного, синергетичному поєднанні методів: описового, узагальнення і систематизації, порівняльно-історичного, лінгвістичного аналізу.

Генеza і функції морфологічного форманта -ськ-

Витоки продуктивного прикметникового українського суфікса -ськ- (-зьк-, -цьк-) сягають індоєвропейської і праслов'янської давнини. Поєднання короткого індоєвропейського суфіксального елемента -k- з попереднім s-, зазначає французький лінгвіст А. Мейє, призводить до утворення нових морфем, найбільш значимими з яких є -ьскъ та *-iščē (старослов'янське -ište). Перша з них служить для утворення прикметників, похідних від іменників (*женьскъ*, *дѣтьскъ*, *небесьскъ*) і від назв місцевостей (*назаретьскъ* 'з Назарета'), друга – для позначення знаряддя, яким щось роблять, і особливо місця, де що-небудь роблять (пор. польське *toporzysko*, церковнослов'янське *топорѣще* (*toporište*) від *топоръ*; польське *ognisko*, але сербохорватське *о́гњиште* 'вогнище' від *огнь*)¹⁸. Проте генеza зазначених афіксів і особливо факт появи у слов'янській лексиці не є цілком зрозумілими і вимагають певних пояснень. Для прикладу, польський славіст Ф. Славський розглядає праслов'янські суфікси -ьскъ(o), -isko, -iščē в одній тематичній групі. Дослідник вважає, що прикметниковий праслов'янський нарісток -ьскъ може бути успадкованим від індоєвропейського -isko- (пор.: *babьsko*, *babisko*, *babiščē* < *baba* 'жінка'), а суфікси -isko, -iščē (із сумнівною, на думку дослідника, генезою), що характерні для західнослов'янського мовного простору та трапляються також в українській і білоруській мовах, використовуються для творення загальних назв аугментативної семантики від іменників, напр.: *boltiščē*, *boltisko* < *bolto* 'болото, багно'; *toporiščē*, *toporisko* < *toporъ* 'сокира'), або дієслів з основами на -i- типу: *lovi-ščē*, *lovi-sko* < *lovъ* : *lovi-ti* 'ловити'; *loži-ščē*, *loži-sko* < *lože* : *loži-ti* 'класти, змушувати щось лежати'¹⁹. Наведені приклади формують розуміння того, що суфікси -isko, -iščē виникли внаслідок структурного перероз-

¹⁷ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища Рівненщини*, ч. I, IV-V, Рівне 1984-1990; Я. О. Пура, *Край наш у назвах*, ч. 2-4, Рівне, 1994-2002.

¹⁸ А. Мейє, *Общеславянский язык*, с. 292-293.

¹⁹ *Słownik prasłowiański...*, t. I, s. 95-96.

поділу у віддієслівних утвореннях, при якому кінцеве дієслівне *-i-* перейшло до складу суфікса, сполучившись, відповідно, з морфологічними елементами *-sko*, *-šće*. Схожі пояснення щодо продуктивних німецьких форм *-isko*, *-iska-* здійснили відомі фахівці в галузі порівняльно-історичного мовознавства та індоєвропеїстики К. Бругман і Б. Дельбрюк за результатами опрацювання великого прикладного лексичного матеріалу германських, балтійських та слов'янських мов. Мовознавці зазначають, що існує низка класів іменників, які закінчуються на *-sko* з безпосередньо попереднім форматичним голосним. Найпоширеніші з них є ті, що закінчуються на *-isko-*. Продуктивна форма прикметника на *-iska-* в німецькій мові позначає тип, приналежність, походження та утворює прикметники від назв народів і країн, напр. давньоверхньонімецькі назви: *mennisc* 'людський', *irdisc* 'земний', *kindisc* 'дитячий', *burdisc* 'міський', *spanisc* 'іспанський'. К. Бругман і Б. Дельбрюк звертають увагу на схожість німецького суфікса *-iska-*, литовського *-iszka-* і старослов'янського *-ьsko-*, пор.: нім. *rōmisc*, *rūmisc* 'римський', лит. *lė-tūviszkas* 'литовський', ст.-слов. *rumьskъ*, *rimьskъ* 'римський'²⁰. Наявність зазначених відповідників дозволила А. Мейє припустити можливість запозичення слов'янського суфікса *-ьskъ* із германських мов²¹. Авторський колектив під керівництвом О. С. Мельничука (ред.) виводить аналізовані суфікси від складного форманта **-isk-*, «що виник на базі суфікса **-ko-* при іменах з основами на *-s-*» і розглядає їх на просторі слов'яно-балто-германської мовної спільності²². Початковим призначенням суфікса **-isk-*, припускають дослідники, було творення прикметників від назв місцевостей за ознаками приналежності і походження, яке згодом поширилося на інші імена і набуло більш загального присвійно-групового значення – «властивий, належний кому-небудь, чому-небудь, що виражено основою». Пор. деякі сучасні слов'янські лексеми: болгарське *учителски*, польське *lekarski*, словацьке *morský*, словенське *zimski*, *umski*, українське *людський*, *гірський*, чеське *novinářsky*²³.

Первинним призначенням суфікса *-ськ-* < *-ьск-* було творення загальних назв на позначення осіб у формі відносно-присвійних прикметників від іменників за географічними, етнічними чи осадницько-поселенськими ознаками, а також від інших іменників, пов'язаних із певними особами, апелятивів тощо. Вторинна, на наш погляд, більш суспільно значима, функція морфологічного форманта полягає у творенні власних особових назв та обслуговуванні основних антропонімних форм іменування конкретних людей. Реалізується вона протягом суспільної еволюції двома шляхами. Перший із них полягає в лексико-семантичному переосмисленні вже функціонуючих загальних суфіксальних утворень у ролі власних особових назв, тобто їх безпосередня антропонімізація. Другий – це морфологічна деривація антропонімних основ, зокрема, імен (*Абрамський*,

²⁰ К. Brugmann, B. Delbrück, *Grundriss...*, vol. 2, pt. 1, S. 501-502.

²¹ А. Мейє, *Общеславянский язык*, с. 292.

²² *Вступ до порівняльно-історичного...*, с. 177.

²³ Там само, с. 189.

Адамський), індивідуальних прізвиськ (*Довганський, Красенський*), родових прізвищ (*Заславський, Степанський*), прізвищевих назв та прізвищ. В антропонімах утворених лексико-семантичним способом може відбиватися як суб'єктивно-оцінне відношення іменуючого до іменованого (нейтральне, позитивне, негативне), так і відносно-присвійне відношення групової або колективної належності (*Волинський* – житель Волині, *Громадський* < член громади), у морфологічних утвореннях яскравіше і своєрідно передається патронімно-посесивна залежність типу «молодший < старший» (*Воронський* < син Ворони, *Іванський* < син Івана, *Заславський* < з роду Заславських).

Лінгвістичний розвиток українського суфікса -ськ- < -ьск-, окрім семантичного розширення, супроводжується низкою морфологічних і фонетичних словотвірних змін на межі твірної основи загальної особової назви і дериваційної морфеми. Так, зокрема, кінцевий приголосний вихідного іменника часто пом'якшується, асимілюється і зливається з с суфікса, утворюючи такі його варіанти як: -зьк- (*Острог* – *острозький*, *Кавказ* – *кавказький*), -цьк- (*козак* – *козацький*, *Корець* – *корецький*). Важливо відмітити також продуктивну роль основного суфікса -ськ- і його різновидів у творенні складних морфем і, відповідно, розширення спектру потенційних структурних форм власних особових назв та можливостей розповсюдження твірних непохідних лексем, напр.: -ан-ськ-, -ов-ськ- (мікротопонім *Берега*²⁴ – прізвища *Бережанський*²⁵ і *Березовський*²⁶), -ен-ськ- (*Ровно* – *Ровенський*²⁷), -ин-ськ- (ойконім *Дуби*, мікротопонім *Дубинський Згіш*²⁸, прізвище *Дубинський*²⁹).

Функціональне навантаження давнього суфікса -ськ- < -ьск- не обмежується творенням первинних або основних загальних і власних назв осіб та творенням складних морфем, що забезпечують їх деривацію та поширення, структурні зміни тощо, але й реалізує своє основне суспільне призначення – моделювання процесів життєдіяльності за допомогою антропонімічних засобів – через номінативно-ідентифікаційну (мотивоване іменування) і соціальну (широке використання модного, «шляхетного», статусного наймення) функції.

Ареал поширення утворених прізвищ

Практика використання уточнюючих ідентифікаційних компонентів до особового імені із суфіксом -ськ- < -ьск- характерна для історичної та сучасної Рівненщини і може бути використана в якості моделі динамічних українських

²⁴ С. В. Шийка, *Словник мікротопонімів та мікрогідронімів Рівненщини*, Тернопіль 2016, с. 26.

²⁵ Усі аналізовані в статті антропоніми подано в графіці тих писемних джерел, із яких їх вилучено; в дужках зазначено рік фіксації історичних назв.

²⁶ *Телефонний довідник України. За алфавітом. Рівне*, [в:] <https://spravka109.net/ua/ukraine>>Рівне

²⁷ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 241.

²⁸ С. В. Шийка, *Словник мікротопонімів...*, с. 180.

²⁹ *Реабілітовані історією. Рівненська область* / редкол., А. А. Жив'юк (відп. секр.), кн. 4, Рівне 2014, с. 395.

і слов'янських антропонічних змін. Вказівки на топонімічну відносність передають уже описові конструкції руських літописів, напр.: (1183) *Глѣба Гюрговича кнѣза Доубровицьскаго*³⁰; (1292) *Степаньский кнѣзь Иванъ снѣ Глѣбовъ*³¹ і дволексемні антропонічні формули: (1150) *Мьстислава Дюргевича посадиша в Пересопници*, (1211) *Мьстиславъ Пересопницкый*³², (1224) *на Андрея и на Олѣксандра Дубровицьскаго (Олѣксандра Дубровицскаго)*³³. Ономастичні джерела фіксують регіональні суфіксальні особові назви цього типу протягом кожного з наступних століть, зокрема: (1385) *чюрило бродовьский*³⁴, (1464) *пан Михно Пиратинский*³⁵, (1569) *Янъ-Монтолтъ Коблинский зъ Коблина*³⁶, (1624) *пана Ивана Корытенского*³⁷, (1797) *князя Й. Чарторийского*, (1897) *Є. Малиньский*, (1903) *Є. Рачинский*³⁸.

Давні антропонімізовані відтопонімічні відносні прикметники згодом часто ставали родовими прізвищами. У мові української народності XIV-XV ст., стверджує Л. Л. Гумецька, завершується «процес переходу відносно-присвійних прикметників на -ський, -цький до категорії іменників-прізвищ», які з XVI ст. набували шляхетного статусу³⁹. Використання антропонімів із суфіксом -ський/-цький та розширеними варіантами в іменуваннях українського привілейованого прошарку (князі та шляхта) в X-XVIII ст. проаналізовано у монографії І. Митнік і С. Пахомової. Авторі трактують такі власні особові назви як «відтопонімічні означення» – додатковий до імені компонент, що «позначає людину за географічною або етнічною ознакою, за місцем походження, за назвою землеволодіння, маєтку, місцевості, в якій проживає чи з якої прибула особа» і дає відповідь на запитання *звідки?, де?*⁴⁰. Як типовий компонент в іменуванні князів ад'єктивне відтопонімічне означення за назвою землеволодіння з'являється з XII ст., в іменуваннях шляхти – на два століття пізніше. У XV-XVIII ст. синтетичні утворення на

³⁰ Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись, Санкт-Петербург 1908, с. 433.

³¹ Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись, Санкт-Петербург 1908, с. 638.

³² Там само, с. 279, 499.

³³ Полное собрание русских летописей. Т. 3: IV. Новгородские летописи, Санкт-Петербург 1841, с. 40.

³⁴ Грамоти XIV ст., упоряд. М. М. Пешак, Київ 1974, с. 64.

³⁵ О. Цинкаловський, *Стара Волинь і Волинське Полісся*, т. 2, Вінніпег 1986, с. 57.

³⁶ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, т. I, ч. 2, Киев, 1861, с. 7.

³⁷ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, т. I, ч. 6, Киев, 1876, с. 447.

³⁸ Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область / редкол.; А. В. М'яловицький (голова редкол.), Київ 1973, с. 21, 230, 345.

³⁹ Л. Л. Гумецька, *Нарис...*, с. 24-25.

⁴⁰ І. Митнік, С. Пахомова, *Антропонімікон українського привілейованого прошарку X-XVIII ст.*, Warszawa, Siedlce 2024, с. 133-134.

-ський/-цький, зазначають дослідники, становили модель, на яку сперта була ідентифікація цілого привілейованого стану: у XV ст. серед князів вони складали 53% усіх прізвищевих назв, серед шляхти – 39,6%, у наступних трьох століттях відповідно: 55% і 66,2%, 74% і 73,3%, 54,5% і 79%⁴¹. Проте, ознаки соціального і лінгвістичного демократизму українського суспільства дозволяють стверджувати, що «в Україні прізвища на -ськ(ий) не були соціально закріплені, тому їх носіями могли бути представники різних верств населення»⁴².

Прізвищетворча продуктивність морфологічного форманта -ськ- < -ьск- зростає і стабілізується з юридичною кодифікацією власних особових назв. Сучасні прикметникові прізвища із суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк-, за підрахунками Ю. К. Редька, становлять третій основний словотворчий тип українських прізвищ і значно поширені на всій території держави, зокрема, їх відсоткове значення в Миколаївській області становить 31%, в Тернопільській – 18,3%, в Одеській – 16,3%⁴³. В актуальній дослідній вибірці сучасних прізвищ Рівненської області утворення з цими суфіксами становлять 13% (за даними телефонного довідника в обласному центрі – 7,6%) від загальної кількості, в т. ч. на -ськ-ий – близько 10% (в обласному центрі – 5,6%), на -цьк-ий – 3% (в. м. Рівне – 2%), особові назви на -зьк-ий практично не фіксуються (пор. у сусідній Центральній Хмельниччині утворення на -ськ-ий, -цьк-ий, -зьк-ий становлять 6,5%⁴⁴, на півдні Волині прізвища на -ськ-ий – 12,07%⁴⁵).

Прізвища з рефлексамі суфікса -ьск- широко поширені на слов'янських землях дотичних або близьких до території дослідження, зокрема у Польщі і Білорусі. Українська мовознавиця А. П. Коваль відносить прізвища на -ський до найдавнішого типу польських прізвищ, що утворювалися від географічних назв: *Ян Потоцький* (Ян з Потоку), *Марія Конопницька* (с. Конопів), *Станіслав Барановський* (м. Баранів) та ін.⁴⁶ Польська дослідниця З. Ковалік-Калета зазначає, що прізвища, пов'язані з місцем проживання із суфіксом -ski вказують на походження людини або володіння нею певним помістям і використовуються в іменуваннях шляхти з XIII ст. (пор., зокрема: (1260) *Myszkowski* (географічні назви *Myszkowo, Myszkowice, Myszków*), (1298) *Prusinowski* (*Prusinowo, Prusinowice*), (1315) *Cziborski, Ciborski* (*Cziborze*), (1395) *Barzynski* (*Barzyno, Barzynino*), (1464) *Bagieński* (*Bagno*), (1475) *Bidziński* (*Bidziny*)⁴⁷). Ці іменування є типо-

⁴¹ Там само, с. 134, 153.

⁴² О. М. Ющишина, *Прізвищеві назви...*, с. 153.

⁴³ Ю. К. Редько, *Сучасні українські...*, с. 198.

⁴⁴ О. М. Ющишина, *Прізвищеві назви...*, с. 151.

⁴⁵ Л. О. Лісова, *Антропонімія півдня Волинської області: автореф. дис... канд. філол наук*, Луцьк 2014, с. 11.

⁴⁶ А. П. Коваль, *Життя...*, с. 177.

⁴⁷ Z. Kowalik-Kaleta, L. Dacewicz, B. Raszevska-Żurek, *Słownik najstarszych nazwisk polskich pochodzenie językowe nazwisk omówionych w „Historii nazwisk polskich”*, т. I, Warszawa 2007, s. 10, 12, 14, 30, 101, 127.

вими прізвищевими назвами польської шляхти. У XIV-XV ст. шляхта використовувала 89,3% антропонімів із суфіксом *-ski* (найбільше з них на Великопольщині, зокрема, у XIV ст. 1094 онімні одиниці, у XV ст. – 1830). Тільки згодом, у кінці XV ст. вони набули типовості в іменуванні міщан⁴⁸. Відома фахівчиня в галузі історичної антропоніміки та славістики С. М. Пахомова відзначає динаміку зростання продуктивності і розширення ареалу використання антропонімної формули *особове ім'я + відтопонімне означення* у формі відносного прикметника із суфіксом *-ski/-cki* на території Польщі з другої половини XIV ст. Із XV ст., за твердженням ученої, ця формула стає найпродуктивнішим способом ідентифікації поляків⁴⁹.

Використання відтопонімних антропонімів на *-ski/-cki* було характерним явищем для східних територій Речі Посполитої. У називній системі Хелмської землі XVI-XVII ст., як зауважує І. Митнік, додаткові компоненти до особового імені із суфіксами *-ski/-cki* (*-s'kyj/-c'kyj*) і їх розширеними варіантами виступали домінуючим засобом ідентифікації особи⁵⁰. Серед іменувань польської шляхти в XVI ст. вони становили 55%, у XVII ст. – 83% (напр.: (1586) *Ambrosius Czarnecki*, (1604) *Wawrzyniec Łabędzki z Łabędzi*, *Stanisław Łopacki*, (1649) *Stanisław Łącki*)⁵¹, української дещо менше – відповідно 54% і 63% (напр.: (1570) *Andrzej Hański*, (1593) *Mikołaj Uhrowiecki*, (1652) *Ioannes Lipski Oleksyc*)⁵². Показники використання таких назв серед польських міщан і селян були меншими: у XVI ст. відповідно 21,3% і 7,4%, у XVII ст. – 35% і 20% (серед українських міщан і селян у XVI ст. 5,6% і 2,3%, у XVII ст. – 5,8% і 1%)⁵³. Прізвищеві назви на *-ski/-cki* були популярними також серед панівного класу та жителів міст і сіл північно-східного прикордоння Речі Посполитої у XVI-XVIII ст. (у XVIII ст. подекуди сягали половини від загальної кількості назв; статистичні дані і приклади прізвищевих назв наведено в дослідженні Л. Дачевич⁵⁴). За даними М. Койдера, серед іменувань вірних Хелмської греко-уніатської єпархії (1662-1810 рр.) відтопонімні чоловічі прізвища, переважна більшість з яких була утворена за допомогою суфікса *-ski/-cki*, складали третю за кількістю назв групу (16,6%)⁵⁵.

Варто зауважити, що починаючи із середньовічного періоду постіменні компоненти антропонімного складу набували привілейованого шляхетного характеру, творилися за кращими усталеними звичаєвими традиціями (в т. ч.

⁴⁸ Z. Kowalik-Kaleta, *Historia nazwisk...*, s. 40-44.

⁴⁹ С. М. Пахомова, *Еволюція...*, с. 262.

⁵⁰ І. Митнік, *Imiennictwo...*, s. 142.

⁵¹ Там само, s. 143.

⁵² І. Митнік, *Imiennictwo...*, s. 142.

⁵³ Там само, s. 158-159.

⁵⁴ L. Dacewicz, *Historia nazwisk...*, s. 109-131.

⁵⁵ M. Kojder, *Antroponimia historyczna...*, s. 164-167; M. Kojder, *The Historical Anthroponymy of the Ruthenian Population Living in the Historical Territories of the Eastern Lublin Region (On the Material of Registers of Parishes in the Former Greek-Uniate Diocese of Chelm)*, „Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych” 2020, s. 53.

структурними за допомогою складних суфіксів), були загальноновживаними і в юридичному плані виконували роль прізвищ. Однак, як зазначає польська дослідниця В. Шуловська, вони не відповідали всім характеристикам сучасного прізвища: ще не були незмінними, могли піддаватися модифікації та не були повністю спадковими⁵⁶. М. Койдер тлумачить такі назви як *прізвища звичаєві*⁵⁷. За Михайлом Лукичем Худашем, їх краще називати *прізвищевими назвами* – іменуваннями людини назвою типу «прізвища» до юридичної кодифікації власних особових назв⁵⁸. Більшість із таких прізвищевих назв походила від географічних назв, проте, з'являлися і відантропонімні та відапелятивні утворення. Серед прізвищевих назв жителів Варшави XVII ст. засвідчені, зокрема, антропоніми мотивовані іменами (*Dawidycki, Grelowski, Łucki, Witulski*) і прізвиськами (в т. ч. відапелятивними, напр: *Dranicki* (від особової назви *Dranica* : апелятив *dranica* 'різновид дерев'яної черепиці'), *Wodzicki* (від особової назви *Woda* : апелятив *wodzie* або *woda*)⁵⁹. Пор. також ймовірно відпрізвищеві утворення північно-східного прикордоння XVIII ст. з наростком *-ski*: (1741) *Iwan Baran* і (1743) *Iwan Baranowski*, (1774) *Dawyd Sokół* і (1790) *Dawyd Sokołowski*⁶⁰. Такі прізвищеві назви, як зазначав П. Смочинський, могли реалізовувати також патронімічну функцію⁶¹.

Із процесами юридичної формалізації прізвищ і стабілізації прізвищевої системи словотворча продуктивність суфіксів *-ski/-cki* і їх розширень зростає: виникали й активно поширювалися структурно, мотиваційно тощо нові «кращі» їх зразки (в т. ч. «облагороджені» або «ушляхетнені» форми, що виникли за зразком відомих численних прізвищ, пов'язаних з місцем проживання⁶²), відбувалося привласнення таких особових назв людьми, які не мали на це законного чи спадкового права. У сучасній Польщі прізвища з цими антропонімічними формантами належать до категорії дуже поширених. Серед близько тридцяти тисяч ономастичних позицій Онлайн-словника прізвищ у Польщі кількість особових назв, які закінчуються на *-ski/-cki* дорівнює 4690 антропонімічних одиниць, що становить 15,6% від усієї кількості назв⁶³.

Використання близьких до сучасних прізвищ додатків до особового імені на *-ський, -цкий*, походження яких пов'язане з назвами населених пунктів, характерне для антропонімії XVI-XVII ст. території Білорусі, що межує з Рівненською областю. Станом на 1528 р. прикметники на *-ський (-цкий)* у двослівних білоруських

⁵⁶ W. Szulowska, *Antroponimia warszawian...*, s. 245.

⁵⁷ M. Kojder, *Antroponimia historyczna...*, s. 20.

⁵⁸ М. Л. Худаш, *З історії української антропонімії*, Київ 1977, с. 100.

⁵⁹ W. Szulowska, *Antroponimia warszawian...*, s. 246-247.

⁶⁰ L. Dacewicz, *Historia nazwisk...*, s. 128.

⁶¹ P. Smoczyński, *Słowiańskie nazwiska...*, s. 245-256.

⁶² W. Szulowska, *Antroponimia warszawian...*, s. 246; S. Dubisz, *O „nobilitacji” nazwisk mieszczańskich na Mazowszu w XVII i XVIII w.*, „Prace Filologiczne” 1985, t. XXXII, s. 104.

⁶³ *Nazwiska w Polsce...*

іменуваннях складала 5,26%, у трислівних – 13,25%. Численні приклади середньовічних відтопонімних субстантивованих прикметників наведені в монографії Миколи Васильовича Бірили: *Юрби Заболоцкий, Рабей Гнойницкий, Валентый Снарский, Адам Яшкович Новогонский, Андрей Иванович Лукомский, Ян Матеевич Видавский* та ін. Автор зазначає, що антропоніми на *-ський* могли утворюватися і від особових назв (особливо в XVIII ст.), тобто словотворчий суфікс поступово набував антропонімічної функції⁶⁴. Сучасний прізвищевий тип на *-скі/-цкі* за продуктивністю займає друге місце на території Білорусі. Основна частина назв утворена від структурно різних топонімів: *Ушацкі, Вярхоўскі, Добрынскі, Чаши́нцкі*, від назв імені особи, її заняття або якої-небудь характерної прикмети: *Карпоўскі, Мака́рскі, Касе́цкі, Мане́цкі, Невя́домскі*⁶⁵.

На сьогодні проблемним, на наш погляд, та не докінця з'ясованим, є питання появи прізвищ із суфіксом *-ськ-* < *-ьск-* і його різновидами на території історичної Рівненщини. Звичайно, підтримуючи думку Ганни Михайлівни Мезенко та ін. щодо «натуральності» природи прізвищ на *-скі/-цкі* в білоруській мові⁶⁶, можна характеризувати місцеві післяіменні особові назви як питомо українські з погляду мотиваційної семантики і словотворчої системи української мови. Однак, в сенсі привнесення і подальшого поширення таких назв на досліджувану територію не слід зневажати активним польським впливом. Співжиття населення в умовах спільних історичних державностей, тісні господарські, суспільні і мовні дифузійні міграції спричинили до використання на рівненських теренах «модних», «шляхетних», «статусних» за польським зразком прізвищ. Тобто, можна резюмувати, що загальні назви особи з подальшими рефlekсами давнього суфікса *-ьск-*, що мають германські витоки, з часом антропонімізувалися і поширилися на території історичної Польщі, а звідти, під впливом суспільних лінгвістичних і позалінгвальних факторів сягнули українських, в т. ч. рівненських, білоруських та ін. слов'янських земель.

Прізвища Рівненщини із суфіксом *-ськ-* та його похідними

Широкий спектр засвідчених прізвищ Рівненщини із суфіксом *-ськ-* та його похідними не дозволяє в межах однієї статті проаналізувати особливості формування кожної, окремо взятої, особової назви, проте, за результатами його лінгвістичного розгляду можна встановити характерні тенденції становлення й еволюційного розвитку регіональної прізвищевої системи. Акцентуємо увагу на деяких з них.

1. Переважна більшість таких прізвищ утворена лексико-семантичним способом від слів апелятивної лексики, передусім відтопонімних прикметників. Мо-

⁶⁴ М. В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія*, Мінск 1966, с. 292, 300, 301.

⁶⁵ Г. М. Мезенка, Г. М. Дзеравяга, В. М. Ляшкевіч, Г. К. Семянькова, *Беларуская антрапанімія*, Віцебск 2009, с. 72-73.

⁶⁶ Там само, с. 73.

тивація іменування першого носія пов'язана з його відношенням до деякої місцевості (народження, проживання, перебування, володіння тощо) або певними релевантними ознаками і зв'язками (особовими, неособовими, абстракціями). Антропонімізований відносний прикметник спочатку виконував роль прізвища, індивідуального прізвища, згодом, набуваючи родових і спадкових ознак, формалізувався до розряду прізвищ. Домінують за чисельністю серед дослідної вибірки питома рівненські прізвища мотивовані регіональними географічними назвами (ойконімами, гідронімами, мікротопонімами, загальними географічними назвами), серед яких, зокрема: (1522) *князь Юрей Дубровицкий*⁶⁷ (Дубровиця), (1527) *пан Михайло Шудович Дубланский*⁶⁸ (Дубляни), (1545) *городня Федора и Василия Корытенских*⁶⁹ (Коритне), (1563) *пана Николая Дубровского*⁷⁰ (Діброва, мікротоп. Дубр'ова, Дубр'ове, Дубр'ови⁷¹ < апел. дубр'ова 'дубовий ліс'⁷²), (1569) *Богданъ Дрозденский зъ Дрозденъ*⁷³ (Дроздинь), (1569) *Семень Перекальский съ Перекаль*⁷⁴ (Перекалі), (1570) *Мартин Коблинский*⁷⁵ (Коблин), (1583) *до Михайла Козинського*⁷⁶ (Козин), (1665) *дворянина Степана Богдашевского*⁷⁷ (Богдашів), (1913) *Шибинский Ив. Ом.*⁷⁸ (Шибин), *Дерманский*⁷⁹ (Дермань); *Смиковский*⁸⁰ (Смиків).

Твірними основами частини прізвищ виступають назви населених пунктів з інших територій України, напр.: (1534) *князь А. Заславский*⁸¹ (Ізяслав (Заслав) на Хмельниччині), (1620) *владѣльцу Пересопницы князю Николаю Чарторыйскому*⁸² (Чарторийськ на Волині), (1622) *велебный отецъ Иеремий Лисяцкий, архимандритъ Дорогобузский и Перемилский*⁸³ (Лисятичі на Львівщині), (1897) *Є. Малинский*⁸⁴ (Малин на Житомирщині), *Боратин-*

⁶⁷ *Archiwum księżąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, т. III, Львів 1890, с. 237.

⁶⁸ Там само, с. 305.

⁶⁹ Н. И. Теодорович, *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии*, т. II, Почаев 1889, с. 1116.

⁷⁰ Там само, с. 1054.

⁷¹ С. В. Шийка, *Словник мікротопонімів...*, с. 184.

⁷² С. В. Шийка, *Словник народних географічних термінів Ровенщини*, Тернопіль 2016, с. 42.

⁷³ *Архив Юго-западной России...*, т. I, ч. 2, с. 5.

⁷⁴ Там само, с. 6.

⁷⁵ О. Цинкаловський, *Стара Волинь...*, т. 2, с. 217.

⁷⁶ О. Цинкаловський, *Стара Волинь і Волинське Полісся*, т. 1, Вінніпег 1984, с. 184.

⁷⁷ Н. И. Теодорович, *Историко-статистическое...*, с. 526.

⁷⁸ М. В. Довнар-Запольский, *Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Волынской, Подольской губерниям*, Київ 1913, с. 842.

⁷⁹ *Реабілітовані історією...*, кн. 4, с. 327.

⁸⁰ *Телефонний довідник...*

⁸¹ *Історія міст і сіл...*, с. 453.

⁸² *Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов*, т. VI, ч. 1, Киев 1883, с. 485.

⁸³ Там само, с. 525.

⁸⁴ *Історія міст і сіл...*, с. 21.

ський⁸⁵ (Боратин на Волині), **Зборівський**⁸⁶ (Зборів на Тернопільщині), **Київський**⁸⁷ (Київ), **Прилуцький**⁸⁸ (Прилуки на Чернігівщині), **Харківський**⁸⁹ (Харків), а також Польщі: (1570) *Страдсаго воеводи, Альбрехта Ласкаго*⁹⁰ (укр. Ласк, Ласкі, пол. *Łask, Łaski*), (1577) Роман **Райський**⁹¹ (укр. Райськ, пол. *Rajsk*), (1753) *Іосифу Любомирському*⁹² (укр. Любомир, пол. *Lubomierz*), (1831) **Яблоновському** Артуру⁹³ (укр. Яблonoво, пол. *Jabłonowo*), (1869) **Костянтин Сікорський**⁹⁴ (укр. Сікори, пол. *Sikory*), (1898) *граф Й. Потоцький*⁹⁵ (ук. Поток, пол. *Potok*); **Варшавський**⁹⁶ (укр. Варшава, пол. *Warszawa*) та Білорусі: (1448) пан Мишко **Глуский**⁹⁷ (укр. Глуськ, білор. Глуск) та ін.

Прізвища першоновітків, ймовірно, могли походити від гідронімів: (1596) *Ос-тан Слущкий*⁹⁸, *Азівський*⁹⁹, *Донський*¹⁰⁰, народних географічних назв: (1474) пан Михайло *Загоровский*¹⁰¹ (від за горою), *Бродський*¹⁰² (від брід, брод¹⁰³), етнонімів: *Венгерський*¹⁰⁴, *Китайський*¹⁰⁵, *Український*¹⁰⁶, територіально-етнографічних назв: *Волинський*¹⁰⁷, *Подольський*¹⁰⁸ тощо.

2. Частина регіональних прізвищ утворена від різних форм особових імен, прізвищ (відантропонімних і відапелятивних), прізвищ морфологічним спосо-

⁸⁵ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 154.

⁸⁶ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. IV, с. 44.

⁸⁷ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. V, с. 67.

⁸⁸ *Реабілітовані історією. Рівненська область* / редкол., А. А. Жив'юк (відп. секр.), кн. 7, Рівне 2017, с. 603.

⁸⁹ *Реабілітовані історією. Рівненська область* / редкол., А. А. Жив'юк (відп. секр.), кн. 9, Рівне 2019, с. 242.

⁹⁰ *Архив Юго-западной России...*, т. I, ч. 6, с. 74.

⁹¹ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 4, с. 101.

⁹² О. Цинкаловський, *Стара Волинь...*, т. 1, с. 152.

⁹³ Там само, с. 537.

⁹⁴ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 127.

⁹⁵ *Історія міст і сіл...*, с. 345.

⁹⁶ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. I, с. 32.

⁹⁷ *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego, t. I, Lwów 1887, s. 44.

⁹⁸ О. Цинкаловський, *Стара Волинь...*, т. 1, с. 543.

⁹⁹ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. V, с. 3.

¹⁰⁰ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 181.

¹⁰¹ *Archiwum ksiąg...*, t. I, s. 69.

¹⁰² *Реабілітовані історією. Рівненська область*, редкол., А. А. Жив'юк (відп. секр.), кн. 3, Рівне 2013, с. 376.

¹⁰³ С. В. Шийка, *Словник народних...*, с. 15.

¹⁰⁴ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 161.

¹⁰⁵ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. IV, с. 51.

¹⁰⁶ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. V, с. 163.

¹⁰⁷ *Реабілітовані історією...*, кн. 3, с. 541.

¹⁰⁸ *Реабілітовані історією...*, кн. 7, с. 546.

бом за зразком відтопонімних власних особових назв. У цьому випадку, крім структурної, аналізовані суфікси реалізують і патронімічну функцію (напр.: *Абрамський*¹⁰⁹ < син *Абрама*, *Головацький*¹¹⁰ < з роду *Головацьких* < *Головач*). Серед таких прізвищ також: *Августинський*, *Данилєцький*, *Лукішський*, *Пилипський*¹¹¹, *Іванський*¹¹², *Казимирський*, *Кондрацький*¹¹³, *Лазарський*¹¹⁴.

Шляхом антропонімізації відносних прикметників, утворених від особових апелятивів (або суфіксального нарощення подальших відапелятивних прізвиськ, прізвищ) могли утворитися такі прізвища: *Ковальський* і *Кудрицький* (пор. *Кудра*, *Кудрик*)¹¹⁵, *Жебрацький*¹¹⁶, *Мовніцький*¹¹⁷, *Отрощський*, *Старіцький*¹¹⁸, *Пивоварський*¹¹⁹, від неособових апелятивів, різних абстракцій: *Грабський*, *Гребінський* і *Житницький*¹²⁰, *Громадський* і *Добицький*¹²¹, *Караванський*¹²², *Новацький* і *Фабрицький*¹²³, *Парницький* і *Петлицький*¹²⁴, *Ягодницький*¹²⁵ та ін. Засвідчено також відкомполітичні прізвища типу: (1858) *Андрій Літославський*¹²⁶, *Добровольський* і *Кособуцький*¹²⁷ та ін.

3. Непохідні суфікси -ськ-, -цьк-, -зьк-, утворюючи прізвища, можуть доєднуватися безпосередньо до твірної основи (1903) *Рачинський*¹²⁸ (від назви с. *Рачин*), *Галицький*¹²⁹ (*Галич*). Особливістю нарощення передсуфіксальної частини, яка закінчується двома приголосними, є поява вставного *е*: (1652) *Ігнатія Підгорецького*¹³⁰ (*Підгірці*), *Ровенський*¹³¹ (*Ровно*). Для деяких випадків характерне чергування приголосних звуків, спрощення і фонетичні зміни, напр.: (1501) *Івана*

¹⁰⁹ Реабілітовані історією..., кн. 3, с. 106.

¹¹⁰ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 170.

¹¹¹ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. V, с. 2, 41, 96, 126.

¹¹² Реабілітовані історією..., кн. 4, с. 526.

¹¹³ Реабілітовані історією..., кн. 5, с. 128, 354.

¹¹⁴ Реабілітовані історією..., кн. 6, с. 129.

¹¹⁵ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 197, 204.

¹¹⁶ Реабілітовані історією..., кн. 4, с. 438.

¹¹⁷ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. V, с. 108.

¹¹⁸ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. IV, с. 89, 116.

¹¹⁹ Реабілітовані історією..., кн. 7, с. 506.

¹²⁰ Реабілітовані історією..., кн. 4, с. 193, 196, 445.

¹²¹ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 174, 180.

¹²² Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. V, с. 63.

¹²³ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 4, с. 227, 255.

¹²⁴ Реабілітовані історією..., кн. 7, с. 438, 484.

¹²⁵ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. IV, с. 151.

¹²⁶ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 4, с. 118.

¹²⁷ Телефонний довідник...

¹²⁸ Історія міст і сіл..., с. 230.

¹²⁹ Реабілітовані історією..., кн. 4, с. 84.

¹³⁰ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 30.

¹³¹ Там само, с. 241.

Юр'євича *Збаразького*¹³² (від м. *Збараж*); *Острозький*¹³³ (від м. *Острог*), пор. також історичні назви: (1390) князь *Федоръ Даниловичъ Острожскій*¹³⁴, (1526) князь *Костянтинъ Ивановичъ Острозскій*¹³⁵.

4. Суттєва роль основних непохідних наростків у творенні і подальшому використанні в антропонімах складних суфіксів. Серед продуктивних прикладів прізвищ, оформлених складними морфемами виділимо деякі назви із суфіксами: *-овськ-ий*: (1486) пань *Сенко Слоновський*¹³⁶ (на нашу думку не позбавлене логіки в цьому плані пояснення Ю. К. Редька, що «прізвища на *-ський* утворювалися від основ, поширених іншими суфіксами»¹³⁷; у цьому конкретному випадку: *Слон* > *Слон-ов* > *Слон-ов-ський*), (1583) Миколі *Котовському*¹³⁸, (1633) пану Адамови *Буяновському*¹³⁹, (1816) Людвіга *Павловського*¹⁴⁰, *Адамівський*, *Биківський* і *Горбівський*¹⁴¹, *Антонівський*¹⁴², *Бобровський*¹⁴³, *Комаровський*¹⁴⁴; *-евськ-ий*, *-євськ-ий*: (1606) пана *Ковалевського*, (1623) Миколая *Сычевського*¹⁴⁵, (1818) *Константинъ Соболевський*¹⁴⁶, (1903) *Лушевський*¹⁴⁷, *Андрієвський* і *Богущевський*¹⁴⁸, *Горбачевський* і *Грушевський*¹⁴⁹, *Матвієвський*¹⁵⁰; *-івськ-ий*: *Баранівський*, *Голубівський* і *Михайлівський*¹⁵¹, *Петрівський* і *Романівський*¹⁵², *-инськ-ий*, *-інськ-ий*, *-їнськ-ий*: (1801) до гр. *Ільїнського*¹⁵³, (1912) дворянина

¹³² О. Цинкаловський, *Стара Волинь...*, т. 1, с. 340.

¹³³ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. V, с. 121.

¹³⁴ *Грамоты великих князей литовских с 1390-1569 год* / под ред. В. Антоновича, Киев 2012, с. 2.

¹³⁵ *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, т. 1, Санкт-Петербург 1863, с. 70.

¹³⁶ *Archiwum ksiązqt...*, t. I, s. 84.

¹³⁷ Ю. К. Редько, *Сучасні українські...*, с. 82.

¹³⁸ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 51.

¹³⁹ *Архив Юго-западной России...*, т. VI, ч. 1, с. 672.

¹⁴⁰ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 127.

¹⁴¹ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. V, с. 3, 11, 35.

¹⁴² Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. I, с. 29.

¹⁴³ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 152.

¹⁴⁴ *Реабілітовані історією...*, кн. 5, с. 344.

¹⁴⁵ *Архив Юго-западной России...*, т. I, ч. 6, с. 340, 439.

¹⁴⁶ *Метричні книги православних церков Ровенського повіту. 1818*, [в:] *Державний архів Житомирської області*, ф. 1, оп. 78, спр. 1101, с. 71.

¹⁴⁷ *Історія міст і сіл...*, с. 230.

¹⁴⁸ *Реабілітовані історією...*, кн. 3, с. 129, 288.

¹⁴⁹ *Реабілітовані історією...*, кн. 4, с. 170, 231.

¹⁵⁰ *Реабілітовані історією...*, кн. 6, с. 338.

¹⁵¹ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. IV, с. 10, 27, 77.

¹⁵² Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. I, с. 51, 54.

¹⁵³ О. Цинкаловський, *Стара Волинь...*, т. 1, с. 344.

*Язвинського Івана Йосифовича*¹⁵⁴, *Бурячінський*¹⁵⁵, *Вакулинський*¹⁵⁶, *Гальчинський*¹⁵⁷, *Гарбузінський*¹⁵⁸, *Карпінський*¹⁵⁹, *Пашинський*¹⁶⁰.

5. Важливою тенденційною особливістю іменування знатних осіб стало використання відтопонімних антропонімів у якості додаткових компонентів до імені, прізвища чи прізвища, які згодом стали частиною формалізованої юридичної формули. Серед таких, зокрема: (1446) *Іванъ Гулевичъ Букоемский зъ Бокоймы*, (1569) *Іванъ Кирдий-Мнишинский зъ Мнишина та Григорей Чапличъ-Шпановский зъ Шпанова*¹⁶¹, (1507) *Юрій Гольшанський-Дудровецький*¹⁶² (князь роду Гольшанських і Дубровицьких), (1561) *Михайла Мишки-Варковицького*¹⁶³ (ойконім *Варковичі*), (1650) *Данило Єло-Малинський*¹⁶⁴ (від скороченого родового прізвища *Слович* і відтопонімного прикметника *Малинський*). Для теперішніх прізвищ така особливість неактуальна.

6. Відносність і недовершеність людських знань на певному історичному етапі розвитку суспільства не завжди з достатньою достовірністю дозволяє пояснити етимологію кожного окремо взятого прізвища. Із позитивної сторони, в цьому плані, варто відмітити демократичний множинний підхід вчених-укладачів Інтернет-словника прізвищ в Польщі, який допускає подвійну інтерпретацію вихідних основ. Наприклад, прізвище *Abram-ski* (пор. рівненське регіональне *Абрамський*¹⁶⁵) трактується як похідне від *Abramy* із суфіксом *-ski*, який спочатку вказував на походження з певної місцевості або володіння нею (типу *Abramowice*) або *Abram-ski* від форми однини особового імені *Abram* із суфіксом *-ski*, за зразком прізвищ, що стосуються місця проживання)¹⁶⁶. Схожий підхід засосовує також українська дослідниця О. М. Ющишина¹⁶⁷. Подвійну мотивацію можна використати для пояснення рівненських прізвищ: (1570) *Яцько Бабинський*¹⁶⁸ (від ойконіма *Бабин* у Рівненській області або антропоніма *Бабин* + *-ський*), (1620) *велебного в Бозе отца Никона Добрянського, архимандрыта игумена*

¹⁵⁴ *Ровенская дворянская опека (1838-1915 гг.)*, [в:] *Державний архів Рівненської області*, ф. 7, оп. 1, с. 5.

¹⁵⁵ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. IV, с. 17.

¹⁵⁶ *Реабілітовані історією...*, кн. 3, с. 423.

¹⁵⁷ *Реабілітовані історією...*, кн. 4, с. 87.

¹⁵⁸ Я. О. Пура, *Сучасні прізвища...*, ч. V, с. 31.

¹⁵⁹ *Історія міст і сіл...*, с. 127.

¹⁶⁰ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 230.

¹⁶¹ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 3, с. 7.

¹⁶² О. Цинкаловський, *Стара Волинь...*, т. 1, с. 291.

¹⁶³ О. Цинкаловський, *Стара Волинь...*, т. 2, с. 247.

¹⁶⁴ Я. О. Пура, *Край наш...*, ч. 4, с. 98.

¹⁶⁵ *Реабілітовані історією...*, кн. 3, с. 106.

¹⁶⁶ *Nazwiska w Polsce...*

¹⁶⁷ О. М. Ющишина, *Прізвищеві назви...*, с. 153.

¹⁶⁸ О. Цинкаловський, *Стара Волинь...*, т. 1, с. 63.

*бывшего Пересопъницкого*¹⁶⁹ (від ойконіма *Добряни* на Львівщині або слов'янського імені *Добрян* + *-ський*¹⁷⁰) та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Суфікс відносних прикметників *-ськ-* має давні індоєвропейські витоки. У праслов'янську мову він, ймовірно, мігрував із германських мов. Первинно суфікс *-ськ-* < *-ьск-* використовувався для творення загальних назв на позначення осіб у формі відносно-присвійних прикметників від топонімів та інших іменників, пов'язаних з певними особами, апелятивів тощо. В антропонімії за допомогою цього наростка відбувалася деривація особових імен, індивідуальних і родових прізвищ, прізвищевих назв і прізвищ. Утворені прізвища реалізують номінативно-ідентифікаційну і соціальну функції, передають суб'єктивно-оцінне відношення іменуючого до іменованого, відносно-присвійне відношення групової чи колективної належності або патронімно-посесивної залежності, поширюють твірні основи, в т. ч. за допомогою складних морфем.

В історичному розвитку відносні прикметники з *-ськ-* < *-ьск-* зазнавали антропонімізації, згодом ставали родовими прізвищами, а з юридичною кодифікацією власних особових назв – прізвищами. Такі особові назви відомі ще з руських літописів, упродовж суспільної еволюції активно поширювалися на території Рівненської області і локально близьких слов'янських землях України, Польщі і Білорусі. Регіональні післяіменні особові назви є питомими з погляду мотиваційної семантики і словотворчої системи української мови. Однак, маючи германські корені, найбільше поширилися вони на території історичної Польщі, а вже звідти, під впливом різних мовних і позамовних чинників сягнули українських, в т. ч. рівненських, білоруських та ін. слов'янських земель.

Серед прізвищ Рівненщини назви із суфіксом *-ськ-* і його похідними становлять близько 13%. Більшість із них утворені лексико-семантичним способом від слів апелятивної лексики, передусім відтопонімних прикметників. Значна частина регіональних прізвищ – це морфологічні деривати від різних форм особових імен, прізвищ, прізвищ за зразком відтопонімних власних особових назв. Серед прізвищотворчих особливостей також: доєднання суфіксів як безпосередньо до непохідної так і нарощеної основи, чергування приголосних звуків, спрощення і фонетичні зміни, використання складних морфем, варіантність інтерпретації походження назв тощо.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з вивченням особливостей формування і розвитку прізвищевих систем з іншими суфіксами в широкому слов'янському і регіональному аспектах.

¹⁶⁹ *Архив Юго-западной России...*, т. VI, ч. 1, с. 485.

¹⁷⁰ П. Чучка, *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*, Львів 2005, с. 200.

References

- Akty, otnosyashchiyesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii*, t. 1, Sankt-Peterburg 1863.
- Archiwum ksiąg Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. I, Lwów 1887; t. III, Lwów 1890.
- Arkhiy Yugo-zapadnoy Rossii, izdavayemyy Vremennoy komissiyey dlya razbora drevnikh aktov*, t. I, ch. 2, Kiyev 1861; t. I, ch. 6, Kiyev 1876; t. VI, ch. 1, Kiyev 1883.
- Biryła M. V., *Byelaruskaya antrapanimiya*, Minsk 1966.
- Brugmann K., Delbrück B., *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, vol. 2, pt. 1, Strassburg 1906.
- Chuchka P., *Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichniy slovnyk*, Lviv 2005.
- Dacewicz L., *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczpospolitej (XVI-XVIII w.)*, Białystok 2014.
- Dovnar-Zapol'skiy M. V., *Ves' Yugo-Zapadnyy kray: spravochynaya i adresnaya kniga po Kiyevskoy, Volynskoy, Podol'skoy guberniyam*, Kiiv 1913.
- Dubisz S., *O „nobilitacji” nazwisk mieszczańskich na Mazowszu w XVII i XVIII w.*, „Prace Filologiczne” 1985, t. XXXII.
- Gramoty velikikh knyazey litovskikh s 1390-1569 god*, red. V. Antonovich, Kiyev 2012.
- Humetska L. L., *Narys slovtovorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV-XV st.*, Kyiv 1958.
- Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR. Rovenska oblast*, redkol; holova redkol. A. V. M'ialovytskyi, Kyiv 1973.
- Iushchyshyna O. M., *Prizvyshchevi nazvy i prizvyshcha Tsentralnoi Khmelnychchyny XVII-XXI st.: dys. ... kand. filol. nauk*, Vinnytsia 2019.
- Khudash M. L., *Z istorii ukrainskoi antroponimii*, Kyiv 1977.
- Kojder M., *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko unickiej (1662-1810)*, Lublin 2019.
- Kojder M., *The Historical Anthroponymy of the Ruthenian Population Living in the Historical Territories of the Eastern Lublin Region (On the Material of Registers of Parishes in the Former Greek-Uniate Diocese of Chełm)*, „Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych” 2020.
- Koval A. P., *Zhyttia i pryhody imen*, Kyiv 1998.
- Kowalik-Kaleta Z., Dacewicz L., Raszewska-Żurek B., *Słownik najstarszych nazwisk polskich pochodzenie językowe nazwisk omówionych w „Historii nazwisk polskich”*, t. I, Warszawa 2007.
- Kowalik-Kaleta Z., *Historia nazwisk Polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII-XV wiek)*, t. 1, Warszawa 2007.
- Lisova L. O., *Antroponimiia pivdnia Volynskoi oblasti: avtoref. dys... kand. filol nauk*, Lutsk 2014.
- Metrychni knyhy pravoslavnykh tserkov Rovenskoho povitu. 1818*, [v:] Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 1, op. 78, spr. 1101.
- Meyye A., *Obshcheslavianskiy yazyk*, Moskva 2001.
- Myezyenka H. M., Dzyeravyaha H. M., Lyashkevich V. M., Syemyan'kova H. K., *Byelaruskaya antrapanimiya*, Vitsyebsk 2009.
- Mytnik I., Pakhomova S., *Antroponimikon ukrainskoho pryvileiovanoho prosharku X-XVIII st.*, Warszawa – Siedlce 2024.
- Mytnik I., *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa – Lublin 2019.

- Nazwiska w Polsce*, [w:] <https://nazwiska.ijppan.pl/>.
- Pakhomova S. M., *Evoliutsiia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh*, Uzhhorod 2012.
- Peshchak M. M., *Hramoty XIV st.*, Kyiv 1974.
- Polnoye sobraniye russkikh letopisey*. T. 2: *Ipat 'yevskaya letopis'*, Sankt-Peterburg" 1908; T. 3: *IV. Novgorodskiye letopisi*, Sankt-Peterburg 1841.
- Pura Ya. O., *Krai nash u nazvakh*, ch. 2-4, Rivne 1994-2002.
- Pura Ya. O., *Suchasni pryzvyshcha Rivnenshchyny*, ch. I, IV-V, Rivne 1984-1990.
- Reabilitovani istoriiei. Rivnenska oblast*, redkol., A. A. Zhyviuk (vidp. sekr.), kn. 3-9, Rivne 2013-2019.
- Redko Yu. K., *Suchasni ukrainski pryzvyshcha*, Kyiv 1966.
- Rovenskaya dvoryanskaya opeka (1838-1915 rr.)*, [v:] *Derzhavniy arkhiv Rivnens'koï oblasti*, f. 7, op. 1, s. 5.
- Shyika S. V., *Slovnyk mikrotoponimiv ta mikrohidronimiv Rovenshchyny*, Ternopil 2016.
- Shyika S. V., *Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Rovenshchyny*, Ternopil 2016.
- Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, t. I, Wrocław 1974.
- Smoczyński P., *Słowiańskie nazwiska patronimiczne*, „Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo” 1968, Seria 3.
- Szulowska W., *Antroponimia warszawian w XVII wieku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 2010, № 5.
- Telefonnyi dovidnyk Ukrainy. Za alfavitom*. Rivne, [v:] <https://spravka109.net/ua/ukraine>>Rivne
- Teodorovich N. I., *Istoriko-statisticheskoye opisaniye tserkvey i prikhodov Volynskoy eparkhii*, t. II, Pochayev 1889.
- Tsyngalovskyi O., *Stara Volyn i Volynske Polissia*, t. 1-2, Vinnipeh 1984-1986.
- Vstup do porivnialno-istorychnoho vyvchennia slov'ianskykh mov*, red. O. S. Melnychuk, Kyiv 1966.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Світлана Шийка – кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет водного господарства та природокористування, доцент кафедри журналістики та українознавства. **Публікації: словники:** *Словник народних географічних термінів Рівненщини*, Тернопіль: Астон 2016, сс. 118 с.; *Словник мікротопонімів та мікрогідронімів Рівненщини*, упоряд. С. В. Шийка; відп. ред. О. П. Карпенко, Тернопіль: Астон 2016, сс. 452 с. **Розділ колективної монографії:** *Українська історична антропоніміка на межі століть*, [в:] *Scientific developments of European countries in the area of philological researches: Collective monograph*, Riga Izdevnieciba „Baltija Publishing” 2020, part 2, pp. 603-620, [in:] <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.16>. **Статті:** *Відапелятивні прізвища на -енко в антропонімії Рівненщини*, «Вісник науки та освіти. Серія „Філологія”» 2024, № 12 (30), с. 396-409, [в:] [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12\(30\)-396-409](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-396-409); *Відіменні прізвищеві назви і прізвища Рівненщини із суфіксами -ич, -ович, -евич*, «Філологічний часопис» 2025, вип. 1 (25), с. 108-121.

ORCID: 0000-0002-8138-7205

Email: awm.4146@gmail.com; svitlanashyyka@ukr.net

Наталія Карікова (Nataliia Karikova)

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

МОВНИЙ ЛАНДШАФТ ХАРКОВА ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (ВІД СЕРПНЯ 1991 РОКУ Й ДОТЕПЕР)

The Linguistic Landscape of Kharkiv During the Independence of Ukraine (from August 1991 to date)

ABSTRACT: This article is dedicated to the study of the linguistic landscape of Kharkiv – one of the largest cities in Ukraine in terms of both area and population. The focus is on the post-Soviet period of the city's toponymic map formation, starting from August 1991, when Ukraine declared its independence and began restoring its statehood, up to the present day. A correlation has been established between the socio-political events that took place in the country during this period as well as linguistic phenomena, which have undoubtedly influenced the linguistic landscape of Kharkiv. Three periods of transformation in Kharkiv's toponymic system have been identified, two of which are associated with the adoption of laws on the decommunization and decolonization of toponymy. A lexical-semantic analysis of new nominations has been conducted, and the main thematic groups of lexical units have been determined, taking into account their motivational meanings. The article identifies the functions performed by a toponym as an address marker of language, highlighting the primary function along with accompanying ones such as ideological, memorial, cultural-educational and aesthetic functions. It has been established that among the new urbanonyms, anthroponymic names that predominate, commemorating outstanding Ukrainians, these including statesmen, scientists, educators, cultural and artistic figures, as well as warriors who have defended Ukrainian statehood. It has also been revealed that, for the first time, the names of heroes who perished during the full-scale Russian-Ukrainian war have appeared on the city's toponymic map. The study concludes with an analysis of the total number of renamed urban objects during the specified period. It has been determined that the toponymic transformations in the city occurred due to the political will of the country's leadership, which, at the legislative level, enabled the process of decommunization and decolonization of Ukraine's toponymic map through the adoption of relevant laws.

KEYWORDS: linguistic landscape, Kharkiv, transformation, toponym, urbanonym, decommunization, decolonization

Вступ

24 серпня 1991 року Україна проголосила про відродження української державності. Проведений перед цим референдум підтвердив волевиявлення українського народу будувати незалежну від Російської Федерації країну. За цей час у країні змінилося 5 президентів, відбулися дві революції – Помаранчева революція 2004 року й Революція Гідності 2014 року, почали функціонувати державні інституції, покликані сприяти демократизації суспільства, а також відновлювати, зберігати й захищати національну пам'ять, багатовікову культуру й рідну мову корінного населення країни.

Наприкінці травня 2025 року спливає десять років від дати підписання пакету законів про декомунізацію, серед яких на особливу увагу заслуговує закон *Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки*. Ухвалення цих законів уможливило реалізацію державної політики щодо відновлення та збереження національної пам'яті українського народу: було запроваджено проведення публічних заходів з увічнення пам'яті учасників українського визвольного руху, Української революції 1917-1921 рр., жертв Голодомору 1932-1933 рр., осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Нарешті розпочалося масштабне усунення комуністичних символів і назв із публічного простору цілої країни: менше ніж за рік було перейменовано 987 населених пунктів і 25 районів¹. З топонімічної мапи країни за цей час зникли назви населених пунктів, що носили імена провідних советських діячів: Володимира Леніна, Григорія Петровського, Сергія Кірова, а також антропоніми, що походили від імен і прізвищ радянських комуністів: Михайла Калініна, Валеріана Куйбишева, Федора Сергєєва (Артема), Фелікса Дзержинського, Якова Свердловта та ін.

Україна взяла курс на європеїзацію. Головним досягненням країни у 2017 році тодішній президент Петро Порошенко назвав безвізовий режим з Європейським Союзом. У травні 2019 року Порошенка на посту президента змінив Володимир Зеленський, у зовнішньополітичній діяльності якого залишився пріоритетним курс на інтеграцію України до ЄС та Північноатлантичного альянсу. 24 лютого 2022 року російські війська вторглися на українські землі. Розпочалася повномасштабна російсько-українська війна, яка триває й досі.

На початку травня 2023 р. Верховна Рада України ухвалила Закон *Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів*², у висліді чого розпочалася нова трансформація топонімічної мапи всієї країни.

¹ Б. Короленко, М. Майоров, І. Каретніков, *Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки*, [y:] <https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-nazv-nasele-nikh-punktiv-ta-raioniv-ukraini-pidstavi-protses-pidsumki> (20.02.2025).

² Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» № 3097-ІХ від 03.05.2023, [y:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (22.02.2025).

За часи незалежності в Україні відбулися масштабні зміни, що так чи так позначилися на житті кожного її громадянина. Відбиток цих трансформацій віддзеркалився й на мовному ландшафті кожного українського міста й села, зокрема в назвах районів, площ, вулиць, провулків, бульварів, парків тощо.

Мета розвідки – дослідити, як змінився мовний ландшафт Харкова – одного з найбільших міст України за часів її незалежності, від серпня 1991 року й до сьогодні, визначивши об’єктом свого дослідження топонімічні назви міста (насамперед урбаноніми), а також виявити чинники, які безпосередньо чи опосередковано вплинули на ці зміни. Окрім цього, маємо на меті здійснити лексико-семантичний аналіз нових харківських урбанонімів, що й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Серед наукових праць, присвячених дослідженню трансформаційних змін сучасного українського топонімікону в контексті декомунізації та деколонізації, привертають увагу лінгвістичні розвідки Орісі Демської³, Людмили Кравченко⁴, Любові Осташ⁵, Галини Мацюк⁶, а також історичні розправи Наталії Терес⁷, Марії Тахтаулової⁸, Леоніда Савченка⁹ та ін.

Топонімічний простір Харкова досліджено в ґрунтовних розвідках Людмили Герман, Інни Підгородецької та Олени Тихоненко, у яких авторки висвітлили проблему формування мовного ландшафту Харкова впродовж його історичного буття в контексті соціально-політичних змін, визначили вплив гендерного чинника на становлення онімного простору Харкова, виявили урбаноніми міста із сакральним семантичним компонентом. Ігор Муромцев проаналізував топонімікон Харкова 1990-х років, а також спробував надати оцінку діяльності тогочасної місцевої топонімічної комісії. Лідія Удовенко здійснила дослідження харківської топоніміки меморіального характеру.

Запропонована праця є спробою простежити, як змінювався урбанонімічний простір Харкова за часів незалежності Української держави й дотепер. Такого дослідження в ономастичній царині здійснено ще не було.

³ O. Demska, *Hybridity and the Linguistic Landscape*, “Cognitive Studies | Études cognitives” 2019, № 19, p. 1-10; О. Демська, *Лінгвістичний ландшафт міста у стані війни*, «Мова: класичне – модерне – постмодерне» 2024, вип. 10, с. 5-18.

⁴ L. Kravchenko, *Renaming in modern Ukrainina urbanonymy (based on the street names of the city of Kyiv)*, „Acta onomastica” 2019, 60 (2), p. 240-252.

⁵ L. Ostash, *Nové realie v urbanonymii Ukrajiny*, „Acta onomastica” 2023, № 64 (1), p. 112-130.

⁶ Г. Мацюк, *Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогодення*, «Мова і суспільство» 2017, вип. 8, с. 71-82.

⁷ Н. Терес, *Державна топонімічна політика та сучасне киевознавство*, «Етнічна історія народів Європи» 2023, вип. 70, с. 60-69.

⁸ М. Тахтаулова, *Харківська топоніміка: етапи декомунізації*, «Місто: історія, культура, суспільство» 2017, № 1 (2), с. 142-151.

⁹ Л. Савченко, М. Тахтаулова, *Базові характеристики комплексного історичного дослідження топоніміки українського міста (на прикладі Харкова)*, «Місто: історія, культура, суспільство» 2019, № 1 (6), с. 121-133.

Методи дослідження

Задля реалізації мети розвідки ми задіяли такі наукові методи дослідження, як дефінітивний аналіз (для формулювання чітких визначень мовних явищ, що стали ключовими поняттями статті), описовий (для загального аналізу та класифікації урбанонімів, інтерпретації їхніх лексико-семантичних особливостей), систематизації й узагальнення (для виявлення нових тенденцій у переназиванні внутрішньоміських об'єктів). Окрім того, ми послуговувалися методом кореляції мовних і соціальних явищ (для з'ясування основних чинників, що вплинули на трансформаційні процеси харківської топоніміки).

Потрактування основних лінгвістичних термінів і терміносполук

Мовний ландшафт потрактуємо як сукупність наявних на певній території мовних знаків, що їх використовують у публічному просторі. Зауважмо, що в зарубіжному мовознавстві усталилася терміносполука лінгвістичний ландшафт (*linguistic landscape*), яку розуміють «як об'єднання усіх мовних маркерів, що оприявнюють суспільну сферу, тобто лінгвістичний ландшафт – це та «сцена», на якій відбувається суспільне життя»¹⁰.

Ідучи за Л. Удовенко, під урбанонімами (від лат. *urbanus* – «місто» та грец. *ὄνομα* – «ім'я», міська назва) розуміємо лексичні одиниці, що вживаються в мовній практиці для позначення вулиць та інших внутрішньоміських об'єктів¹¹. Годоніми, услід за вітчизняними науковцями, визначаємо як «власні назви лінійних топографічних об'єктів урбанонімного простору, а саме: вулиць, проспектів, бульварів, провулків, набережних, проїздів, узвозів»¹².

Пристаємо на позицію І. Муромцева, який виокремив провідну (науковець назвав її *адресною*) функцію і супровідні функції, що їх виконує топонім як адресний знак мови¹³. Провідною функцією вважаємо номінативну, а супровідними – інформаційну, естетичну, ідеологічну, меморіальну, культурно-просвітницьку та виховну.

Сучасні мовознавці виокремлюють чотири періоди формування топонімічної мапи Харкова: доімперський, імперський, радянський та сучасний, або період незалежності¹⁴. На нашу думку, особливої уваги заслуговує період після-

¹⁰ Л. Белей, *Українська мова на початку XXI ст.: Параметризація соціально-лінгвістичних змін*, Київ 2019, с. 48.

¹¹ Л. Удовенко, *Меморіальні назви на мапі Харкова*, «Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна» 2016, вип. 22, с. 68.

¹² Л. Герман, І. Підгородецька, О. Тихоненко, *Основні етапи становлення мовного ландшафту Харкова на тлі соціально-політичних змін*, «Актуальні питання гуманітарних наук» 2020, вип. 28, т. 1, с. 48.

¹³ І. Муромцев, *Про функції топонімів і місцевої комісії*, «Вісник Харківського університету» 1999, № 426, с. 129.

¹⁴ Л. Герман, І. Підгородецька, О. Тихоненко, *Основні етапи становлення мовного ландшафту Харкова на тлі соціально-політичних змін*, «Актуальні питання гуманітарних наук» 2020, вип. 28, т. 1, с. 48.

радянський, названий дослідниками *сучасний*. Уважаємо, що часові межі цього періоду варто окреслити від серпня 1991 р., коли Україна відокремилися від Росії й почала вибудовувати незалежну самостійну державу, і до сьогодні. Доречно, як нам видається, для дослідження мовного ландшафту Харкова цей період умовно розподілити на три часові проміжки:

- від серпня 1991 р. і до травня 2015 р.;
- від травня 2015 р., коли було підписано закон про декомунізацію, і до лютого 2022 року;
- від лютого 2022 року, коли у зв'язку з повномасштабною російсько-українською війною було ухвалено закон про деколонізацію топоніміки (2023 р.), і дотепер.

Такий розподіл обумовлюємо впливом екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників, які відбилися на мовному ландшафті міста в конкретно визначений історичний період. Найбільш впливовими екстралінгвальними чинниками є насамперед суспільно-політичні події та мовна політика, яку запроваджує чинна влада в державі. Серед інтралінгвальних чинників вагомими є зміни у фонетичній та граматичній системах мови, а також правописні зміни.

Топонімічна мапа Харкова від серпня 1991 р. і до травня 2015 р.

На початку 1990-х років мовний ландшафт Харкова – міста-мільйонника, розташованого на північному сході України, на Слобожанщині, за 30 км від кордону з Росією, мало чим відрізнявся від убранімічного простору будь-якого іншого українського міста, адже переважна частина харківських топонімів містила революційно-комуністичне забарвлення. Проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України й відновлення української державності посприяли демократизації суспільства. Викриття злочинів комуністичної верхівки призвело до перших зрушень в убанімічному просторі всієї країни й Харкова зокрема. Проте, на відміну від західних областей країни, таких як Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, де відбувався процес справжньої дерадянзації мовного ландшафту, тому що там «за місцеву владу були представники антикомуністичного демократичного табору»¹⁵, на сході й півдні країни цей процес був зумисне загальмований, вочевидь, проросійськи налаштованими міськими радами. Топонімікон тогочасного Харкова не зазнав суттєвих змін. Так, у 1993 році представники міської влади обмежилися тим, що прибрали згадку про Фелікса Дзержинського – радянського політичного діяча, одного з організаторів «червоного терору», перейменували три внутрішньоміські об'єкти: майдан, вулицю і станцію метро, що були названі на його честь. Відтоді маємо *майдан Свободи*, *вулицю Мироносицьку* й станцію метро *Університет* відповідно¹⁶.

¹⁵ Г. Мацюк, *Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогодення*, «Мова і суспільство» 2017, вип. 8, с. 74.

¹⁶ О. Хорошковатий, *Топоніміка міста Харкова: історія перейменувань*, [у:] <https://www.calameo.com/read/00476164198346381bc31> (22.02.2025).

У 1995-1996 роках змінено назви чотирьох годонімів: *Бориса Чичибабіна* замість *Восьмого з'їзду Рад*, *Полтавський шлях* замість *Свердлова Олесь Гончара* замість *Правди*, *Валентина Бондаренка* замість *ім. Герцена* та одного агороніма: *майдан Конституції* замість *майдан Радянської України*¹⁷. У 2009 році було перейменовано ще 6 урбанонімів: 2 вулиці, 2 сквери, 1 майдан і 1 узвіз.

Одну з основних причин такого стійкого небажання позбутися комуністичної спадщини в топонімічному просторі міста вбачаємо в політичній волі тодішньої міської ради Харкова. Підкріплюємо свою думку цитатою зі статті Ігоря Муромцева *Про функції топонімів і топонімічних комісій*, де дуже влучно схарактеризовано більшу частину міської ради того часу:

...на жаль, практика роботи комісії (*ідеться про діяльність місцевої топонімічної комісії – Н.К.*) не в усьому збігається з її вихідними настановами, а лише рекомендаційний характер її діяльності часто зводиться нанівець не завжди продуманими вольовими рішеннями все ще по-старому заангажованої проросійської і прокомуністичної більшості міськради¹⁸.

Мовний ландшафт Харкова залишався майже незмінним до 2015 року. Траплялися лише поодинокі перейменування агоронімів міста. Так, у 2011 році *майдану Карла Маркса* було повернено історичну назву *Благовіщенський*, а в 2013 році *майдану Рози Люксембург – Павлівський*. Тоді ж було заміщено урбанонім *Пролетарський* на *Заїки*: з'явилися *вулиця Заїки*, *провулок Заїки* й *майдан Заїки*. У 2014 році історичну назву повернули й *скверу Харчовик – сад Тіволі*.

Вітчизняні науковці Леонід Савченко та Марія Тахтаулова, здійснивши історичне дослідження адресної урбанонімії на прикладі Харкова, зазначили, що:

З розпадом Радянського Союзу топонімічне середовище Харкова не зазнало глибоких змін. Станом на лютий 2015 р. топонімічна мапа Харкова містила 72,2% назв, що збереглися з радянських часів і склали відповідну групу. Також як у радянський час, так і в сучасному топонімічному середовищі зберігались топоніми, сформовані за імперської доби¹⁹.

Отже, підбиваючи підсумки, можемо зазначити, що мовний ландшафт Харкова за майже 25-річний період незалежності України не зазнав істотних трансформацій, на що вплинули насамперед екстралінгвальні чинники.

¹⁷ Там само.

¹⁸ І. Муромцев, *Про функції топонімів і місцевої комісії*, «Вісник Харківського університету» 1999, № 426, с. 132.

¹⁹ Л. Савченко, М. Тахтаулова, *Базові характеристики комплексного історичного дослідження топоніміки українського міста (на прикладі Харкова)*, «Місто: історія, культура, суспільство» 2019, № 1 (6), с. 130.

Топонімічна мапа Харкова від травня 2015 р. й до 24 лютого 2022 р.

Топонімічний простір міста почав суттєво змінюватися тільки у 2015 році, після набуття чинності закону *Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки*.

Уже в листопаді 2015 року площа *Руднева*, що була названа на честь радянського військового діяча, який активно сприяв установленню більшовицької влади в Україні, була перейменована на *майдан Героїв Небесної Сотні*.

Наприкінці листопада 2015 року одразу 173 міські годоніми дістали нові назви, іще 4 урбаноніми позбулися радянських найменувань: так, *сквер ім. 10-річчя Комуністичної спілки молоді України* отримав назву *Карякін Сад*, *парк Ілліча – Ново-Баварський сквер*, *парк культури та відпочинку ім. Артема – парк Машинобудівників*, *сквер ім. Радянської України – сквер Тракторозаводський*.

Згодом іще 48 тодішніх годонімів було змінено на нові: з топонімічної мапи Харкова зникли найменування, що походили переважно від антропонімів, як-от: *Анрі Барбюса*, *Островського*, *Тевелева*, *Котова*, *Красіна*, *Железнякова*, *Кривомазова*, *Потапенка*, *Стаханова*, *Тінякова* та ін.²⁰. Натомість в онімному просторі міста з'явилися нові відантропонімні номінації: *Михайла Петренка*, *Бориса Шрамка*, *Дмитра Вишневецького*, *Володимира Сосюри*, *Амосова*, *Манізера*, *Петра Тронька*, *Миколи Бажана*, *Юрія Кондратюка*, *Стельмаха*, *Івана Багмута*, *Тетяни Устинової*, *Івана Зарудного*, *Ігоря Муратова* та ін.²¹. У такий спосіб було вшановано пам'ять про видатних українських науковців та митців, що жили й працювали в Харкові або поза його межами в різні історичні епохи.

Окрім цього, у травні 2016 року було змінено ще 53 годоніми міста: з'явилися нові назви вулиць, провулків, проспектів, проїздів²². Із них на особливу увагу заслуговують антропонімічні назви на кшталт: *вулиця Петра Скоропадського*, названа на честь гетьмана України, політичного й громадського діяча, який намагався розбудувати українську державу за європейським зразком (замість *вул. Богунського*), *вулиця Миколи Міхновського*, що отримала назву на честь громадського й політичного діяча, ідеолога української державної незалежності (замість *вул. Ганни*), *вулиця Юрія Шевельова*, названа на честь всесвітньо відомого славіста, українського мовознавця й літературознавця (замість *вул. Червоного льотчика*), *вулиця В'ячеслава Чорновола*, яка отримала назву на честь українського політичного діяча, дисидента, одного з засновників Народного руху України (замість *вул. Павла Лебедева*), *вулиця Івана Багряного*, названа на честь одного

²⁰ Розпорядження харківського міського голови «Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова» від 02.02.2016, [y:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereyrenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-49203.html> (22.02.2025).

²¹ Там само.

²² Розпорядження Харківської обласної державної адміністрації від 17 травня 2016 р. «Про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова», [y:] <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/808/80788/files/160517-01-11-zagal-181-rozp.pdf> (22.02.2025).

з найвидатніших українських письменників (замість *вул. Профінтерну*), *вулиця Василя Стуса*, яка отримала назву на честь поета-шістдесятника, дисидента, борця за незалежність України у XX столітті (замість *вул. Механізаторської*).

Значній групі внутрішньоміських об'єктів було повернуто їхні історичні найменування, наприклад: *Благовіщенська, Дівоча, Садова, Подільський, Пантелеймонівська, Троїцький, Мефодіївська, Різдвяна, Молочна, Гімназійна, Копиловська, Кінний, Куликівська* та ін.

Через два роки після підписання декомунізаційних законів онімний простір Харкова майже повністю позбувся комуністичної символіки і радянських назв. Як зазначила М. Тахтаулова,

... декомунізація топонімічного простору у Харкові завершилась. У три етапи перейменували 268 урбанонімів, сім адміністративних районів та шість станцій метрополітену²³.

Показово, що дослідниця не оминула своєю увагою і тему неприхованого протистояння між міською радою й харківськими активістами та представниками обласної влади, що виявилось в небажанні позбутися радянської тоталітарної спадщини з її символічним оприявленням у публічному просторі міста одних і готовністю створювати демократичне суспільство в незалежній країні інших:

Декомунізація спровокувала активність суспільства, яке побачило у тому процесі можливість для втілення національно-патріотичного дискурсу в місцевий зрадянзований ландшафт. Власне такий підхід з боку громадськості викликав певне протистояння з органами місцевого самоврядування. Під час пошуку нових назв у мерії демонстрували небажання йти на компроміс. У низці випадків імітаційні перейменування були направлені на консервацію наявного топонімічного простору попри декларацію про неухильне виконання Закону²⁴.

Звертаємо увагу, що процес декомунізації харківської топоніміки на цьому не завершився. Так, наприкінці 2018 року було ухвалено рішення про перейменування трьох урбанонімів, що їх слід було змінити значно раніше, відповідно до закону про декомунізацію від 2015 року: два сквери *Руднева* перейменували на *сквер Героїв Небесної Сотні* й *сквер Михайлівський*, а *сквер Красноармійський* на *сквер Суддівський*²⁵.

У травні 2019 року справжні баталії розгорнулися навколо перейменування *проспекту Маршала Жукова*, названого на честь радянського полководця, якого

²³ М. Тахтаулова, *Харківська топоніміка: етапи декомунізації*, «Місто: історія, культура, суспільство» 2017, № 1 (2), с. 149.

²⁴ Так само.

²⁵ У Харкові перейменували кілька скверів, [y:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/u-kharkovi-pereymenuvali-kilka-skveriv-40460.html> (22.02.2025).

Левко Лук'яненко вважав одним зі стовпів сталінського терору й загарбницької імперської армії²⁶. Ще в травні 2016 року цей годонім отримав нову назву – *Петра Григоренка*. Утім представники Харківської міської ради на чолі з тодішнім мером Геннадієм Кернесом вирішили повернути стару назву. І вони це зробили: 20 лютого 2020 року проспект стали називати, як і до перейменування. Не без втручання харківських активістів й Українського інституту національної пам'яті врешті-решт вдалося повернути годонім *Петра Григоренка* на топографічну мапу Харкова²⁷.

У 2019 році було змінено ще 2 годоніми: *Валерія Петросова* замість *Конторської* й *Ахієзерів* замість *Халтуріна*.

Лексико-семантичний аналіз нових урбанонімів уможливив їхній розподіл на тематичні групи з урахуванням мотиваційних смислів²⁸:

№	Найменування тематичної групи	Приклади
1.	Міські об'єкти (МО), перейменовані на честь представників української культури та мистецтва	<i>Леся Сердюка, Василя Стуса, Євгена Плужника, Пестрікова, Володимира Сосюри, Стельмаха, Івана Багряного, Юрія Лавріненка, Миколи Манойла, Варвари Каринської, Павла Альошина, Олексія Душкіна та ін.</i>
2.	МО, перейменовані на честь українських учених, життя й діяльність яких були пов'язані з Харковом	<i>Срезневського, Гордона, Багалія, Редіна, Семена Кузнеця, Михайлика, Осиповського, Драгоманова, Льва Ландау, Костянтина Калініна, Любові Малої, Академіка Погорєлова, Шалімова, Шевельова, Юрія Кнорозова та ін.</i>
3.	МО, перейменовані на честь борців за часів незалежності України (від 1991 р.)	<i>В'ячеслава Чорновола, Генерала Момота, Василя Мельникова, Руслана Плохобька, Миколи Топчія, Володимира Усенка, Владислава Зубенка, Юрія Паращука Євгена Котляра та ін.</i>
4.	МО, перейменовані на честь військових і політичних діячів УНР (1917-1921рр.)	<i>Олександра Натієва, Миколи Алексіна, Петра Болбочана, Миколи Міхновського, Івана Кобзи, Євгена Решетникова, Володимира Рідченка, Павла Скоропадського, Генерала Удовиченка та ін.</i>
5.	МО, перейменовані на честь видатних спортсменів-харків'ян	<i>Івана Піддубного, Олександра Бабкіна, Баркалова</i>
6.	МО, що їх назви репрезентують нові цінності періоду незалежності України (від 1991 р.)	<i>Незалежності, Свободи, Героїв Небесної Сотні, Волонтерська</i>

²⁶ Л. Лук'яненко, *Маршал Жуков і українці у другій світовій війні*, [у:] <https://exlibris.org.ua/text/zhukov.html> (22.05.2025).

²⁷ *Заява щодо рішення Харківської міської ради перейменувати проспект Петра Григоренка від 27.02.2020*, [у:] <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/zayava-shchodo-rishennya-harkivskoyi-miskoyi-rady-pereymenuvaty-prospekt-petra-grygorenka> (22.02.2025).

²⁸ За основу взято аналіз годонімів періоду незалежності України, що були погруповані авторками праці *Основні етапи становлення мовного ландшафту Харкова на тлі соціально-політичних змін*.

№	Найменування тематичної групи	Приклади
7.	МО, що їх назви вказують на приналежність до певної діяльності	<i>Науки, Освітнянська, Колійний, Корабельна, Дизайнерський, Мистецтв</i>
8.	МО, що їх назви відображають особливості місцевості, рослинності	<i>Лісова, Букова, Порічкова, Садова та ін.</i>
9.	МО, що їх назви є найменуваннями українських населених пунктів та зарубіжних міст-побратимів	<i>Миколаївська, Львівська, Подільський, Мерейанське, Тернопільський, Шацька, Варненська, Гурзуфська, Кутаїська та ін.</i>
10.	МО, що їх назви є найменуваннями соборів, церков	<i>Гольдбергівська, Георгієвський, Пантелеймонівська, Валентинівська</i>

Сучасні мовознавці виділяють три способи творення номінацій: урбаноніми, утворені від власних назв, тобто відонімні; урбаноніми, утворені від загальних назв, тобто відапелятивні; змішані урбаноніми, що їх утворено поєднанням власних і загальних назв, тобто онімів та апелятивів²⁹. Як бачимо, серед нових номінацій переважають відонімні назви, що представлені в перших п'яти найчисельніших групах урбанонімів. Пояснюємо це насамперед зміною ідеологічного курсу країни, яка почала відроджувати свою державність після здобуття незалежності на початку 1990-х років.

Отже, за часовий проміжок від травня 2015 р. й до лютого 2022 р. мовний ландшафт міста суттєво змінився. Якщо порівнювати з попереднім періодом, коли за майже 25 років незалежності України топонімічна мапа Харкова позбулася лише 20 топонімів (!!!) – залишків комуністичного спадку з радянського минулого, то за 4 роки вже 284 топоніми – маркери тоталітарного режиму було змінено, незважаючи на небажання міської ради залишити все, як було. Найвагомішими чинниками таких істотних змін у мовному ландшафті міста, на нашу думку, були політична воля вищого керівництва держави, а також мовна політика, послідовно й невідступно впроваджувана державними інституціями в усі сфери суспільного життя. На основі лексико-семантичного аналізу перейменованих за цей період топонімів виявлено, що ідеологічні назви радянського періоду змінено на меморіальні назви на честь представників української культури та мистецтва, українських учених, а також борців за часів незалежності України. Значній частині урбанонімів було повернено історичні назви. Найбільш широко представлені групи, що містять назви міських об'єктів, названі іменами українських діячів науки та культури, а також діячів, що відзначилися в боротьбі за українську державність у XX ст. і на початку XXI століття. З'ясовано, що превалюють найменування, покликані виконувати насамперед ідеологічну та меморіальну функції (що репрезентують урбаноніми вісьмох з десяти тематичних груп).

²⁹ Л. Герман, І. Підгородецька, О. Тихоненко, *Основні етапи становлення мовного ландшафту Харкова на тлі соціально-політичних змін*, «Актуальні питання гуманітарних наук» 2020, вип. 28, т. 1, с. 52.

Топонімічна мапа Харкова від лютого 2022 р. і дотепер

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабну війну, маючи на меті позбавити Україну незалежності та суверенітету й продовжити далі панувати на українських землях, насаджуючи при цьому «руський мір» і позбавляючи український народ його культури, мови, традицій тощо. Уже в перші дні російсько-української повномасштабної війни місто зазнало великих руйнувань. Багато харків'ян втратили свої домівки, своїх рідних і близьких через систематичні обстріли й ракетні удари.

У травні 2022 року міська рада ухвалила рішення про перейменування чотирьох топонімів, що містили згадку про країну-агресорку: нарешті *Московський район* було змінено на *Салтівський район*, *Московський проспект* на *проспект Героїв Харкова*, *Білгородське шосе* на *Харківське шосе*, а *Білгородський узвіз* на *вулицю Героїв Рятувальників*³⁰.

3 травня 2023 р. Верховна Рада України ухвалила Закон *Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів*³¹, що започаткувало нову хвилю масштабних перейменувань об'єктів міської топоніміки.

За другий рік повномасштабної війни, у 2023 році, згідно з чинним законом про деколонізацію топоніміки в Харкові було перейменовано 60 урбанонімів. Частині вулиць повернули їхні історичні назви, як-от: *Кузінська* замість *Революції 1905 року*, *Ірининська* замість *Рязанська*, *Чорноглазівська* замість *Маршала Бажанова*, *Зайківська* замість *Олександра Невського* та ін. Ще частину переназвали на честь українських митців та науковців. Вони представлені антропонімами на кшталт: *Миколи Хвильового*, *Петра Франка*, *Леонтовича*, *Володимира Сосюри*, *Академіка Померанчука* та ін. Урбанонім *парк Горького* перейменували на *Центральний парк культури і відпочинку*.

У 2023 році вперше в мовному ландшафті Харкова з'явилися урбаноніми, названі на честь воїнів-захисників української державності, які загинули під час повномасштабної російсько-української війни: *Олега Громадського*, *Дмитра Коцюбайла*, *Влади Черних*, *Георгія Тарасенка*, *Братів Гитиків*, *Євгена Храпка*, *Дмитра Антоненка*, *Вадима Манька*, *Станіслава Партали*. Згодом ця практика найменування внутрішньоміських об'єктів іменами загиблих героїв продовжиться й надалі.

³⁰ Рішення 11 сесії Харківської міської ради «Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки» від 11.05.2022, [у:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/rishennya-11-sesii-kharkivskoi-miskoi-radi-8-sklikannya-vid-11052022-25822-pro-vporядkuvannya-naymenuvan-obektiv-toponimiki-66903.html> (22.02.2025).

³¹ Закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» № 3097-IX від 03.05.2023, [у:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (22.02.2025).

У січні 2024 року ще 65 внутрішньоміських об'єктів змінили свої назви на нові³². Саме тоді з топографічної мапи Харкова зникло найменування однієї з центральних вулиць міста – *Пушкінська*, що отримала свою назву ще в 1899 році. Відтоді маємо вулицю *Григорія Сковороди*, названу на честь видатного українського філософа, поета й педагога, одного з найбільших мислителів XVIII ст.

За третій рік повномасштабної війни онімний простір мегаполіса докорінно змінився. Наприкінці березня 2024 року міська рада ухвалила рішення про перейменування 18 урбанонімів³³. А вже у квітні 2024 року було перейменовано найбільшу кількість годонімів – 366 одиниць³⁴.

У липні 2024 року онімний простір мегаполісу позбувся ще 48 урбанонімів, що тривалий час були маркерами російської присутності в Харкові³⁵. Натомість топоніміка міста збагатилася новими годонімами на честь українських діячів культури, науки й мистецтва – репрезентантами різних епох: *Юрія Колларда*, *Йосипа Тимченка*, *Архипа Люльки*, *Олександра Олеся*, *Михайля Семенка*, *Майка Йогансена*, *Алли Горської*, *Сергія Параджанова*, *Віри Холодної*, *Миколи Лисенка*, *Миколи Зерова*, *Леоніда Ушкалова* та ін.

Багатьом вулицям, провулкам, узвозам, майданам було повернуто унікальні історичні назви: *Глагольївський*, *Михайличенківський*, *Пирятинська*, *Капусник*, *Коханки*, *Замостянська*, *Інодрому*, *Косолапівська*, *Вознесенська*, *Оборонний Вал*, *Ханченківська*, *Німецька* та ін.

Мовний ландшафт міста продовжує змінюватися й сьогодні. Так, у лютому 2025 р. вулицю *Серпову* перейменовали на вулицю *Спецпідрозділу «Кракен»*, на честь підрозділу, який брав активну участь у контрнаступі під час звільнення Харківщини у 2022 році³⁶.

Лексико-семантичний аналіз урбанонімів цього періоду дозволив класифікувати їх за певними тематичними групами, з огляду на мотиваційні смисли:

³² Рішення Харківської міської ради «Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки» від 26.01.2024, [y:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereyrenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70792.html> (22.02.2025).

³³ Розпорядження Харківського міського голови «Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова» від 29.03.2024, [y:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereyrenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70593.html> (22.02.2025).

³⁴ Розпорядження Харківського міського голови «Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова» від 26.04.2024 р., [y:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereyrenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70792.html> (22.02.2025).

³⁵ Розпорядження Харківської обласної військової адміністрації від 26 липня 2024 р. «Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова», [y:] https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%96_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0 (22.02.2025).

³⁶ У Харкові на честь спецпідрозділу «Кракен» перейменовали вулицю, [y:] <https://mediaport.ua/u-kharkovi-na-chest-spetspidrozdlu-kraken-pereyrenuvaly-vulytsiu/> (22.02.2025).

№	Найменування тематичної групи	Приклади
1.	Міські об'єкти (МО), перейменовані на честь українських учених, діячів української культури та мистецтва	<i>Кашинського, Григорія Сковороди, Олени Пчілки, Карпенка-Карого, Метлинського, Леся Курбаса, Миколи Хвильового, Петра Франка, Леонтовича, Володимира Сосюри, Академіка Померанчука, Мирослава Скорика, Володимира Івасюка, Євгена Чикаленка, Миколи Зерова, Малевича, Отамановського, Марії Заньковецької, Тобілевичів, Леоніда Глібова, Сергія Єфремова, Максима Рильського, Павла Чубинського, Михайла Вербицького, Євгена Гребінки, Олександра Олеся, Надії Суровцевої, Всеволода Нестайка, Михайла Бойчука, Володимира Татліна, Володимира Вакуленка та ін.</i>
2.	МО, перейменовані на честь героїв російсько-української війни (починаючи від 2014 року)	<i>Олега Гуцولا, Івана Леищенкова, Івана Щоголева, Сергія Пархоменка, Глісада Джуса, Олександра Чабана, Всеволода Татькова, Антона Дербілова, Яни Червоної, Дмитра Коцюбайла, Георгія Тарасенка, Олега Громадського, Владислави Черних, Сергія Пономаренка, Братів Гипиків, Валерія Романовського, Сергія Барсукова, Ігоря Остаповича та ін.</i>
3.	МО, що їх назви присвячені Україні та зарубіжним країнам, які підтримали українців під час повномасштабної війни	<i>Кролевецька, Олешківська, Дружківський, Торецький, Яворівський, Ковельський, Таврійська, Бахчисарайський, Судакський, Інкерманський, Трускавецька, Рівненська, Верховинський, Мукачівська, Гуцульський, Січеславська, Галицький, Дрогобицька, Англійський, Британська, Шотландський, Канадська, Іспанська, Барселонський, Португальський, Мадридський, Норвезька, Хорватський, Чеська, Празький, Естонська, Таллінський, Гаазький, Нюрнберзька, Порту та ін.</i>
4.	МО, назви яких відображають героїчне історичне минуле України	<i>Вільного Козацтва, Козацької Слави, Сотника Костюченка, Полковницький, Хортицька, Лицарська, Реєстровців, Івана Виговського, Пилипа Орлика, Запорожців, Максима Кривоноса, Гетьмана Полуботка, Івана Богуна, Курінний></i>
5.	МО, що їх назви репрезентують нові цінності періоду повномасштабної війни	<i>Героїв Харкова, Героїв Рятувальників, Вартових Неба, Тероборонівська, Нескорених, Героїчний, Єдності, Соборності України, Державна, Європейська</i>
6.	МО, що їх назви покликані нагадувати про місця, де сталися пам'ятні або трагічні події російсько-української війни, а також назви на честь українських військових підрозділів	<i>Ірпінська, Гостомельська, Бучанський, Авдіївський, Бахмутська Соледарський, Вугледарський, Волноваська, Холодноярська, Червоної Калини, 92 бригади, Бригади Хартія, Спецпідрозділу «Кракен» та ін.</i>

Отже, за період повномасштабної російсько-української війни, від лютого 2022 року й дотепер, мовний ландшафт міста зазнав масштабних трансформацій – 562 топоніми, що тривалий час виступали маркерами російської імперської політики, було змінено. Найбільшу кількість внутрішньоміських об'єктів було перейменовано на честь видатних українських учених, діячів культури й мистецтва. Значну частину нових урбанонімів становлять меморіальні назви-присвя-

ти на честь захисників української державності, які загинули під час російсько-української війни. Широко представлена й група, у якій міські об'єкти було названо на честь українських міст та селищ, а також зарубіжних країн, які всіляко підтримали українців під час повномасштабної війни. Найчисельніша група номінацій – це відонімні назви, що походять від антропонімів і топонімів, як-от: *Григорія Сковороди, Леся Курбаса, Миколи Хвильового, Петра Франка, Володимира Сосюри, Глісада Джуса, Олександра Чабана, Всеволода Татькова, Антона Дербілова, Яни Червоної, Дмитра Коцюбайла, Кролевецька, Олешківська, Дружківський, Торецький, Яворівський, Ковельський, Таврійська, Бахчисарайський, Судакський, Гуцульський, Британська, Шотландський, Канадська, Ірпінська, Гостомельська, Бучанський, Авдіївський* та ін.

Вагомим чинником, що вплинув на топонімічні трансформації, стала, безумовно, повномасштабна російсько-українська війна. Основними функціями нових топонімів, окрім адресної, стали меморіальна й ідеологічна: у такий спосіб українці вшановують пам'ять загиблих героїв і демонструють своє прагнення жити у вільній демократичній країні.

Висновки

За період від серпня 1991 року й дотепер мовний ландшафт міста суттєво змінився. На основі проведеного дослідження ми виокремили три етапи трансформації харківської топоніміки. І якщо перший етап перейменувань, часові межі якого ми окреслили серпнем 1991 р. – травнем 2015 р., пройшов майже не помітно, бо було змінено тільки 20 урбанонімів, то подальші два етапи призвели до масштабних трансформацій топонімічного простору Харкова. Другий етап припав на 2015-2016 роки, коли в рамках проведення декомунізації було перейменовано понад 280 топонімів: імена російських і радянських комуністичних діячів, що насаджували ідеї соціалізму й комунізму, були стерті з топонімічної мапи міста назавжди. Третій етап перейменувань відбувся у 2023-2024 роках, що пов'язано з прийняттям закону про деколонізацію топонімії. Від початку повномасштабної російсько-української війни Харків позбувся понад п'яти з половиною сотень топонімів – маркерів радянської ідеології, серед яких дві сотні – це внутрішньоміські об'єкти, що в різний період були названі іменами російських діячів культури, мистецтва, військових та політичних функціонерів. Відбулося й відновлення історичної топоніміки, особливо це стало помітним під час другого й третього етапів переназивання внутрішньоміських об'єктів. Найбільшу частину перейменованих урбанонімів становлять відонімні назви. У такий спосіб увічнено пам'ять про видатних українців, серед яких є державники, представники науки, освіти, культури та мистецтва, а також воїни-захисники української державності. Уперше на топографічній мапі міста з'явилися імена героїв, що загинули під час повномасштабної російсько-української війни. Загалом було перейменовано понад 860 внутрішньоміських об'єктів. Рушіями цих суттєвих змін стали історичні події, які сталися на території України, починаючи від від-

новлення української державності в 1991 році й до російсько-української війни, яка триває і досі. Уважаємо, що топонімічні трансформації міста відбулися завдяки політичній волі керівництва країни, яке на законодавчому рівні шляхом ухвалення відповідних законів уможливило процес декомунізації та деколонізації топонімічної мапи України.

References

- Beley L., *Ukrayins'ka mova na pochatku XXI st.: Parametryzatsiya sotsial'no-linhvistychnykh zmin*, Kyiv 2019.
- Dems'ka O., *Hibrydnist' ta linhvistychnyy landshaft*, „Cognitive Studies | Études cognitives” 2019, № 19.
- Dems'ka O., *Linhvistychnyy landshaft mista u stani viyny*, «Mova: klasychna – suchasna – postmoderna» 2024, t. 10.
- Herman L., Pidhorodets'ka I., Tykhonenko O., *Osnovni etapy stanovlennya movnoho landshaftu Kharkova na tli sotsial'no-politychnykh zmin*, «Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk» 2020, vyp. 28, t. 1.
- Khoroshkovaty O., *Toponimika mista Kharkova: istoriya pereymenuvan'*, [u:] <https://www.calameo.com/read/00476164198346381bc31>.
- Korolenko B., Mayorov M., Karetnikov I., *Dekomunizatsiya nazv naselenykh punktiv ta rayoniv Ukrainy: pidstavy, protses, pidsumky*, [u:] <https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-nazv-naselenikh-punktiv-ta-raioniv-ukraini-pidstavi-protses-pidsumki>.
- Kravchenko L., *Pereymenuvannya v suchasniy ukrayins'kiy urbanonimiyi (na osnovi nazv vulyts' mista Kyieva)*, „Acta onomastica” 2019, vyp. 60 (2).
- Luk'yanenko L., *Marshal Zhukov i ukrayintsi u druiy svitovi viyni*, [u:] <https://exlibris.org.ua/text/zhukov.html>.
- Matsyuk H., *Linhvistychnyy landshaft Ukrainy yak vzayemodiya movy ta ideolohiyi: mynule i s'ohodennya*, «Mova i suspil'stvo» 2017, vyp. 8.
- Muromtsev I., *Pro funktsiyi toponimiv i mistsevoyi komisiyi*, «Visnyk Kharkivs'koho universytetu» 1999, № 426.
- Ostash L., *Nove zhyttya v urbanonimiyi Ukrainy*, „Acta onomastica” 2023, t. 64 (1).
- Pryynyato rishennya pro zminu prospektu Petra Hryhorenka Kharkivs'koyi mis'koyi rady vid 27.02.2020 r., [u:] <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/zayava-shchodo-rishennya-harkivskoyi-miskoyi-rady-pereymenuvaty-prospekt-petra-grygorenka>.
- Rishennya 11 sesiyi Kharkivs'koyi mis'koyi rady 8 zvernennya «Pro vporyadkuvannya naymenuvannya ob'yektiv toponimiky» vid 11.05.2022 № 258/22, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/rishennya-11-sesii-kharkivskoi-miskoi-radi-8-sklikannya-vid-11052022-25822-pro-vporyadkuvannya-naymenuvan-obektiv-toponimiki-66903.html>.
- Rishennya Kharkivs'koyi mis'koyi rady «Pro vporyadkuvannya naymenuvan' ob'yektiv toponimiky» vid 26.01.2024 № 536/24, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70792.html>.
- Rozporyadzhennya Kharkivs'koho mis'koho holovy «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiyi mista Kharkova» vid 29.03.2024 za № 93, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70593.html>.

- Rozporyadzhennya Kharkivs'koho mis'koho holovy «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiyi mista Kharkova» vid 26.04.2024 r. za № 120*, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimii-mista-kharkova-70792.html>.
- Rozporyadzhennya Kharkivs'koyi oblasnoyi viys'kovoyi administratsiyi vid 26 lyunya 2024 r. za № 513 V «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiyi mista Kharkova*, [u:] https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%96_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.
- Rozporyadzhennya kharkivs'koho mis'koho holovy «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiky mista Kharkova» vid 02.02.2016 za № 7*, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/document/pro-pereymenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-49203.html>.
- Rozporyadzhennya Kharkivs'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi vid 17 travnya 2016 r. za № 181 «Pro pereymenuvannya ob'yektiv toponimiky m. Kharkova»*, [u:] <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/808/80788/files/160517-01-11-zagal-181-rozp.pdf>.
- Savchenko L., Takhtaulova M., Bazovi kharakterystyky kompleksnoho istorychnoho doslidzhennya toponimiky ukrayins'koho mista (na prykladi Kharkova), «Misto: istoriya, kul'tura, suspil'stvo» 2019, № 1 (6).
- Takhtaulova M., *Kharkivs'ka toponimika: etapy dekomunizatsiyi*, «Misto: istoriya, kul'tura, suspil'stvo» 2017, № 1 (2).
- Teres N., *Derzhavna toponimichna polityka ta suchasni kyyevoznachchi doslidzhennya*, «Etnichna istoriya narodiv Yevropy» 2023, vyp. 70.
- Udoenko L., *Memorial'ni nazvy na mapi Kharkova*, «Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina» 2016, vyp. 22.
- U Kharkovi na chest' spetspidrozdilu «Kraken» pereymenuvaly vulytsyu*, [u:] <https://mediaport.ua/u-kharkovi-na-chest-spetspidrozdilu-kraken-pereymenuvaly-vulytsiu/>.
- U Kharkovi pereymenuvaly dekil'ka skveriv*, [u:] <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/u-kharkovi-pereymenuvali-kilka-skveriv-40460.html>.
- Zakon «Pro zasudzhennya ta zaboronu propahandy rosiys'koyi impers'koyi polityky v Ukrayini ta dekolonizatsiyu toponimiyi» № 3097-IX vid 03.05.2023 r.*, [u:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>.
- Zakon Ukrayiny «Pro zasudzhennya ta zaboronu propahandy rosiys'koyi impers'koyi polityky v Ukrayini ta dekolonizatsiyu toponimiyi» № 3097-IX vid 03.05.2023 r.*, [u:] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>.

ПРО АВТОРКУ

Карікова Наталія – кандидат філологічних наук, доцент. Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, доцент кафедри української філології та історії. **Публікації: статті:** *Українська мова: унормування, розунормування, перенормування (1920-2015)*, [в:] *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920-2015)*, ред. С. Вакуленко, за участі К. Каруник, Харків: ХІФТ 2018, с. 429-465; *Про еволюцію поглядів Олени Курило щодо безособових дієслівних форм на -НО, -ТО*, [в:] *Ukrainistyka – minulost, přítomnost, budoucnost: Sborník vědeckých prací. Ukrainica Brunensia*. II. Brno 2009, s. 129-137; *Про багатомасштабність поняття мовної культури у співвідношенні з тріадою МОВА – ЯЗИК – МОВЛЕННЯ*, «Вісник філологічного факультету Харківського національного ун-ту ім. В. Каразіна» Харків 2010, вип. 60, ч. 1, № 910, с. 360-365; *Наукові суперечки мовознавців 20-х років минулого століття щодо*

способів поповнення лексичного фонду тогочасної української мови, «Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія “Філологія” 2021, № 48, с. 53-60; *Погляди Олекси Синявського на вормування української літературної мови*, «Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету» Одеса: Видавничий дім «Гельветика» 2023, вип. 39, с. 39-43.

ORCID: 0000-0002-9085-125X

Email: nkarikova@ukr.net

Анна Скорофатова (Anna Skorofatova)

Київ, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ПОСТПРАВДА І НАРОДНИЙ НАРАТИВ: СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФЕЙКІВ У МЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Post-Truth and Popular Narrative: Semantico-Pragmatic Strategies of Transforming Fake Narratives into Memes in Ukrainian Society under War Conditions

ABSTRACT: This article explores Ukrainian memes that have emerged since the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war, all through the lens of post-truth and information warfare. Meme culture is seen as a type of digital folklore that turns false narratives into powerful tools for satire, psychological relief, and building national identity. The study aims to explore the ways humour, exaggeration, bizarre imagery, and post-ironic elements are used to reshape fake news. The research is based on a collection of over 4,500 multimodal memes gathered from various social media platforms. To analyze this, the study employs semiotic, discourse, and content analysis methods. The findings reveal three main categories of “meme-based pseudo-facts”: informational fakes, visual fakes, and ironic fakes, each serving purposes such as emotional release, mocking the enemy, normalizing life during wartime, and creating grassroots heroes. The study pays special attention to dark humor as a way to cope with the trauma of war. The research highlights what makes the Ukrainian case unique: a strong presence of post-irony, a high level of multimodal blending, and a focus on emotional resilience. The conclusions emphasize how memes play a crucial role as tools for information resistance, social mobilization, and psychological strength in the face of hybrid warfare.

KEYWORDS: post-truth, Ukrainian memes, digital folklore, information warfare, post-irony, black humour

У добу інформаційної перенасиченості та глобальних «баталій у мережі» феномен постправди стає одним із ключових маркерів сучасної комунікації. В умовах повномасштабної російсько-української війни цей процес набуває особливого масштабу: спочатку фейки використовувалися як зброя пропаганди, але згодом стали ресурсом народного гумору й механізмом інформаційної стійкості. Саме в українській мем-культурі інтернет-спільнота почала трансформувати «фейкові» сюжети в сатиричні наративи, використовуючи постіронію, гі-

перболу й іронічну реконструкцію «альтернативної реальності». Графічні фотожаби, комікси, короткі відео та текстові заготовки – усе це не просто засіб розваги, але й потужний інструмент психологічного самозахисту, колективної саморефлексії та протидії дезінформації.

Попри глибокі дослідження мем-культури¹ та феномену постіронії², роль мемів як «народного фільтра» інформаційної війни досі лишається недостатньо вивченою. Система сатиричних «псевдофактів» у мемах поєднує в собі як критику ворожої пропаганди, так і самоіронію до «своїх» страхів, що робить цей пласт цифрового фольклору особливо цінним для аналізу.

Мета цієї статті – проаналізувати семантико-прагматичні стратегії перетворення фейків на гумор в українських мемах 2022-2025 рр. Завдання дослідження: 1) типологізувати «мемні фейки» відповідно до інформаційних, візуальних та іронічних ознак; 2) визначити прагматичні функції цих мемів (зняття напруги, мобілізація, критика пропаганди тощо); 3) описати механізми постіронічного кодування, які роблять меми ефективним інструментом інформаційної стійкості.

Теоретичні засади аналізу постправди й гумору

У контексті медіа й інфодискурсів поняття «постправда» набуло широкого вжитку після того, як *Oxford Dictionaries* оголосив його словом 2016 року. Постправда означає ситуацію, коли емоційні апеляції та особисті переконання мають більшу вагу, ніж об'єктивні факти, а маніпулятивні наративи здобувають більшу популярність за перевірену інформацію³. У випадку повномасштабної війни в Україні інформаційне поле було моментально заповнене як пропагандистськими фейками, так і поодинокими журналістськими фактчеками, що створило сприятливий ґрунт для народної креативності – трансформації «фейкових» наративів у сатиричні меми й жарти.

У сучасних медіадослідженнях поняття «постправди» привертає надзвичайну увагу як соціокультурний феномен, що описує ситуацію, коли емоційні апеляції та індивідуальні переконання переважають над об'єктивними фактами в масовій свідомості⁴. Особливо посилює цей процес контекст інформаційної війни, де маніпулятивні наративи здатні змінювати ставлення громадян до подій швидше за традиційні засоби масової інформації⁵. У нашому дослідженні меми роз-

¹ L. Shifman, *Memes in Digital Culture*, Cambridge 2014; K. M. Miltner, *There's No Place for Lulz on LOLCats: The Role of Genre, Gender, and Group Identity in the Interpretation and Enjoyment of Memes*, "Journal of Visual Culture" 2018, № 15 (1), p. 72-93.

² L. Hutcheon, *Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony*, London 1994; L. McIntyre, *Post-Truth*, Cambridge 2018.

³ *Word of the Year 2016: post-truth*, [in:] *Oxford Dictionaries 2016*, [in:] <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>.

⁴ L. McIntyre, *Post-Truth*, Cambridge 2018.

⁵ D. Watts, *Post-Truth and Propaganda in Contemporary Conflict: A Case Study of Russia's Information Operations*, "Information, Communication & Society" 2021, nr 24 (10), p. 1382-1398.

глядаються перш за все як живий барометр суспільної інтерпретації фейків та інформаційних маніпуляцій.

Класична теорія гумору (relief theory)⁶ пояснює психологічну функцію жарту як зняття внутрішнього напруження внаслідок розриву між очікуваною і фактичною реальністю. Натомість теорії невідповідності (incongruity theory)⁷ підкреслює роль неузгодженості або парадоксальності образу в продукуванні комічного ефекту. У контексті повномасштабної війни в Україні ці теорії набувають нового звучання: мем “Свічкова вечера – романтика в блекауті” одночасно знімає стрес через непередбачувану проблему (відключення світла) та породжує гумор через несумісність романтичного сценарію й критичної ситуації. Крім того, поняття coping-гумору⁸ вказує на те, що жарт є активним механізмом подолання травми. У мемах це проявляється через гіперболічне зображення «щурячих» пайків для ворога або ж через створення іншої «альтернативної реальності».

Диджитал-фольклор – це новий пласт народної творчості, що розвивається в онлайн-середовищі за аналогією до усної традиції. Мем тут виконує функцію народної пісні чи байки: він швидко передається, мутує зі змістом і формується колективним розумом інтернет-спільноти⁹. Цифрові анекдоти та меми в українському контексті утворили окремий неофіційний дискурс, нерегульований державними інституціями і тому дуже гнучкий у своїх жанрових та семантичних варіаціях.

Постіронія як комунікативна стратегія поєднує властивості іронії (усвідомлене відтворення чужих або власних упереджень) та постмодерністського ставлення до тексту, коли споживач мемів водночас «грає» в абсурд і «розуміє», що це жарт¹⁰. Важливою рисою є подвійне кодування повідомлення: мем – це не просто сатира на факт, а сукупність емоцій і страхів, які цей факт породжує. Як зауважує Лінда Гатчон, постіронія дозволяє створювати дискурсивну «зону невизначеності», де глядач залишається між буквальним і метафоричним рівнями змісту¹¹.

Меми як об’єкт семіотичного дослідження розглядаємо за моделлю Лімора Шифмана¹², де мем – це мультимодальний культурний артефакт, що містить словесний та візуальний коди, а також набір міжтекстових і культурних алюзій.

⁶ J. Morreall, *Comic Relief: A Comprehensive Philosophy of Humor*, Malden, MA 2009.

⁷ M. Buijzen, P. Valkenburg, *Developing a Typology of Humor in Audiovisual Media*, “Media Psycholog” 2004, № 6 (2), p. 147-167.

⁸ G. Kuipers, *The Shifting Politics of Humor: Between Resistance and Reaction*, “European Journal of Cultural Studies” 2020, № 23 (4), p. 503-519.

⁹ G. Fine, *The Global Grapevine: Why Rumors of Terrorism, Immigration, and Trade Matter*, Oxford 2019.

¹⁰ L. Hutcheon, *Irony’s Edge: The Theory and Politics of Irony*, London 1994.

¹¹ Ibidem.

¹² L. Shifman, *Memes in Digital Culture*, Cambridge 2014.

Мем постає як дискурсивна одиниця, здатна швидко транслюватися й адаптуватися до нових соціальних контекстів. У випадку українських мемів війни цими контекстами стають повітряні тривоги, блекаути, гуманітарні коридори й інші епізоди щоденності, які миттєво набувають фольклорного звучання.

Отже, поєднання теорій постправди, класичних концепцій гумору і диджитал-фольклору створює потужну методологічну основу для аналізу мемів як «псевдофактів», що водночас є і зброєю пропаганди, і засобом інформаційного опору. Цей трикутник теорій дозволяє нам аналізувати семантико-прагматичні стратегії мем-контенту у воєнний період.

Матеріали та методи

Для системного вивчення феномену «мемних фейків» у контексті повномасштабної війни в Україні було сформовано спеціалізований корпус цифрового фольклору, що складається з мультимодальних та текстових матеріалів, опублікованих у період з 24 лютого 2022 року по 31 серпня 2025 року. Джерелами слугували найбільші тематичні Telegram/Instagram/X/Facebook-канали та акаунти. Загалом у корпус було включено близько 4500 мемів із підписами, які визначаються як «інформаційний», «візуальний» або «іронічний» фейк.

Обробку даних було здійснено в декілька етапів. По-перше, вручну відбиралися зразки для контент-аналізу. По-друге, за допомогою методу KWIC (Key Word in Context) виділялися найбільш репрезентативні контексти для ключових одиниць на кшталт «Чорнобаївські вампіри» або «Ghost of Kyiv». По-третє, для кожного мема здійснювався поглиблений дискурсивний аналіз підпису – вивчалися імперативні конструкції, емоційна лексика, засоби іронічного порушення кооперативного принципу спілкування тощо. Нарешті, окремий семіотичний розбір більше ніж 200 фотомонтажів проводився за моделлю Лімора Шифмана¹³, що передбачає аналіз комбінованих візуальних і текстових кодів та їх міжтекстуальних алюзій.

Типологія «мемних фейків»

У цій частині класифікуємо основні різновиди псевдофактів, що використовуються в українських мемах, та наводимо реальні приклади:

(Псевдо)інформаційні фейки

(Псевдо)інформаційні фейки в мемах – це меми, побудовані за моделлю новинного повідомлення, офіційної заяви чи репортажу, у яких комічна інверсія стає головним засобом смислотворення. Через пародіювання мовних і візуальних кодів журналістики вони викривають абсурдність або фальш офіційного дискурсу, перетворюючи інформаційний жанр на інструмент сатири. На відміну від іронічних фейків, що формують вигадану або міфологізовану реальність, (псев-

¹³ Ibidem.

до) інформаційні зберігають зовнішню ознаку правдоподібності, але змінюють її семантику через комічну інверсію.

(1) «Чорнобаївські вампіри»: Після численних ударів ЗСУ по ворожих позиціях в Чорнобаївці (Херсонська область) у 2022 році в соцмережах почали з'являтися меми, які глузували з «невмирущості» цієї локації. Один із найпопулярніших мемів заявляв, що «300 орків» у Чорнобаївці перетворилися на вампірів («Наша нічна операція в Чорнобаївці: 300 орків перетворилися на вампірів – тепер бояться світла!»¹⁴). Цей мем виконує функцію сатиричної компенсації страху: через гіперболу (перетворення ворогів на вампірів) він знімає напругу і висміює ворога як абсурдного і слабого. Постіронія працює тут через навмисне зведення до абсурду. Мем також закріплює в масовій уяві образ Чорнобаївки як «чорної діри» для агресора.

(2) «ППО збила комету Галлея»: На фоні регулярних повідомлень про успішну роботу української ППО у 2023 році з'явилися жарти про те, що вона настільки ефективна, що може збити навіть об'єкти космічного масштабу («Повідомляють: українська ППО збила комету Галлея. Ворог не пройде навіть із космосу»¹⁵). Цей мем висміює одночасно і реальні досягнення ППО, і абсурдність очікувань повної безпеки під час війни. Використано техніку гіперболи та постіронії: аудиторія розуміє, що йдеться про фантазію, але сприймає її як веселий знак власної сили. Мем працює як колективний акт психологічної компенсації.

(3) «Операція «Павутина»»: Мем у вигляді кадру з пресконференції Володимира Путіна з підписом: «Журналіст: *Що сталося зі стратегічною авіацією росії?* – В. Путін: *Фура переїхала*»¹⁶. Мем виник у червні 2025 року після масштабної спецоперації Служби безпеки України під кодовою назвою «Павутина», у ході якої було знищено десятки російських стратегічних бомбардувальників на авіабазах у різних регіонах Росії. Операція передбачала транспортування російськими дорогами дронів, замаскованих у пересувних дерев'яних конструкціях, за допомогою фур. У мережі ця подія швидко набула мемного переосмислення: користувачі почали поширювати кадр із телевізійного інтерв'ю президента Росії Володимира Путіна 2000 року, де з приводу катастрофи атомного підводного човна «Курск» журналіст запитав його про причину трагедії, на що отримав коротку відповідь: «Она утонула». У версії мема 2025 року (після операції «Павутина») запитання журналіста звучить: «*Що сталося зі стратегічною авіацією росії?*», а відповідь Володимира Путіна – «*Фура переїхала*». Комізм у наведеному контексті ґрунтується на алюзії та комічній інверсії: серйозна подія, що має стратегічне значення, подається у формі побутової фрази, ніби випадкової «дорожньої пригоди». У технічному плані мем є зразком пародійної репродукції – використання реального візуального кадру й оригінального синтаксису інтерв'ю з повною змі-

¹⁴ Джерело: Telegram-канал War Memes, [в:] <https://t.me/WarMemes/4567> (02.11.2022).

¹⁵ Джерело: Telegram-канал UkroMemes, [в:] <https://t.me/UkroMemes/1650> (15.06.2023).

¹⁶ Джерело: *Crimea Vox*, Facebook, 03.06.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo?fbid=681059538135900&set=pcb.681059834802537&locale> (13.08.2025).

ною семантики. Цей мем виконує психологічно-компенсаційну та сатиричну функції, оскільки висміює російську пропаганду й байдужість до власних поразок і через сміх знімає напругу, пов'язану з воєнною темою.

(4) «У тебе немає карт...» та «Багнюка під Києвом»: Після операції «Павутина» у соцмережах з'явився мем на основі фотографії зустрічі президента України Володимира Зеленського і президента США Дональда Трампа в Овальному кабінеті (28 лютого 2025 року). Текстовий супровід мема такий: «Трамп: *У тебе немає карт* (натяк на відсутність переваг у війні з Росією); Зеленський: *Є карти російських аеродромів*»¹⁷. Комічний ефект побудовано на каламбурі та семантичній інверсії: слово «карти» набуває подвійного значення – від ‘гральних карт’ до ‘військових карт’, що перетворює закиди визнаного світового політика на жарт на користь української сторони. Ще один мем на базі подібного фотокадру, зробленого під час зустрічі президента України Володимира Зеленського та віцепрезидента США Джей Ді Венса у Ватикані під час інавгурації Папи Лева XIV, відтворює продовження цього іронічного сюжету. Підпис до зображення: «Венс Зеленському: *Навіщо ти розвів багнюку під Києвом – неможливо проїхати танком!*»¹⁸ – відсилає до скандальної заяви Дональда Трампа (травень 2025 року) про те, що «*якби російські танки не застрягли в українській багнюці, то взяли б Київ за п'ять годин*»¹⁹. Комізм ґрунтується на дзеркальній інверсії пропагандистської логіки, де абсурдні звинувачення подано у формі дипломатичної репліки. Обидва мему демонструють характерну для псевдоінформаційних фейків пародійну репродукцію офіційних політичних ситуацій, що через іронію й гру зі значеннями перетворюють дипломатичний дискурс на інструмент самоіронії й сатиричного опору.

Отже, (псевдо)інформаційні фейки в українських мемах часто використовують пародію на офіційно-політичний і дипломатичний дискурс, імітуючи форму публічної комунікації для створення комічної інверсії влади та сенсу, та працюють як механізм емоційного розрядження й моральної підтримки і створюють альтернативну, контрольовану реальність, у якій ворог постає слабким або комічним.

Візуальні фейки

Візуальні фейки – це мему, у яких комічний або сатиричний ефект створюється через штучно змодельовану візуальну реальність – цифровий монтаж, фотожаба або зображення, згенероване штучним інтелектом, у якому реальні об'єкти чи персонажі поєднуються з фантастичними, гіперболізованими або абсурдними елементами. Такі мему не наслідують форму новинного повідом-

¹⁷ Джерело: ДАЛЕКОБійники. *Операція Павутина в мемах*, Кореспондент.net, 02.06.2025, [в:] <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4786896-dalekobiinyky-operatsiia-pavutyna-v-memakh> (07.06.2025).

¹⁸ Джерело: V. Holobutsky, Facebook, 18.05.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo/?fbid=9888579094563827&set=a.698355223586306&locale> (20.05.2025).

¹⁹ Джерело: Трамп заявив: якби російські танки не застрягли у багнюці, то вони взяли Київ за п'ять годин #shorts, Youtube, BBC News Україна, 17.05.2025, [в:] <https://m.youtube.com/shorts/d1Ox6-Zou18> (25.05.2025).

лення, а створюють окремий візуальний світ, де буденне і нереальне зливаються у гротескове зображення.

(5) «Путін на Байрактарі»: На хвилі захоплення успіхами українських дронів Bayraktar TB2 у 2022 році з'явилася фотожаба: Путін летить верхи на дроні²⁰. Фотомонтаж використовує техніку гротеску і інверсії влади: замість образу «всесильного» лідера – слабкий і смішний. Візуальна деформація реальності тут не потребує пояснення – гумор працює на першому ж візуальному рівні. Цей мем виконує функцію сатиричної критики ворога і водночас зміцнює колективну ідентичність аудиторії.

(6) «Saint Javelin» та «Bayraktar Cat»: Ікона «Святої Джавелін» – «сучасна візуальна інтерпретація традиційного релігійного образу в умовах війни»²¹. З'явилася в березні 2022 року й миттєво стала інтернет-сенсацією. Візуальний опис: зображення святої, що тримає на руках американський протитанковий комплекс Javelin, виконане в стилі православної іконографії²². «Saint Javelin» поєднує архетипічний символ віри й надії з символікою реальної військової боротьби. Через естетизацію опору мем створює моральний наратив, де боротьба українців подається як свята справа. Це візуальний фейк, який легітимізує моральну перевагу «своїх» і делегітимізує агресора без слів. Також на піку популярності «Байрактарів» з'явилися численні мему, де коти («котики») нібито керують дронами Bayraktar TB2²³. Цей візуальний фейк грає на поєднанні войовничості й повсякденного затишку: образ кота як символу дому і водночас перемоги створює комічний контраст. Мем працює як психологічна компенсація, знижуючи рівень тривоги і підкреслюючи «домашню» природу боротьби українців. До речі, пізніше, особливо після підірвання Кримського мосту (2025), на мемах до «котики» ЗСУ доєднуються бобри у бронезилетах СБУ з динамітними шашками й величезною сигарою у роті на фоні «утомленого» мосту²⁴ й дельфіни, які доправляють під Кримський міст фуру з написом «Пакунок Малюка»²⁵ чи, одягнуті в спецодяг кур'єрів «Нової пошти»²⁶, підкладають під нього «посилку»²⁷.

²⁰ Джерело: Telegram-канал Army Memes UA, [в:] <https://t.me/ArmyMemesUA/234> (15.03.2022).

²¹ *Saint Javelin Official*, [v:] <https://www.saintjavelin.com> (12.02.2023).

²² Джерело: (X)Twitter-акаунт Saint Javelin, [в:] <https://twitter.com/saintjavelin> (04.07.2022).

²³ Джерело: Telegram-канал UkroMemes, [в:] <https://t.me/UkroMemes/390> (04.04.2022).

²⁴ Джерело: Р. Кривошей, *Вони працюють!*, Facebook, 03.06.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo/?fbid=23971367702486975&set=a.568282653222143&locale> (06.06.2025).

²⁵ Прізвище очільника СБУ. Назва є каламбуром на основі протиставлення позитивного соціального феномену (в Україні «пакунок малюка» – виплата (подарунок) від держави новонародженим) і воєнної диверсії під патронатом голови СБУ.

²⁶ У мемах про операцію «Павутина» також згадується «Укрпошта», але в контексті довготривалості підготовчого етапу диверсії, напр.: «Операція “Павутиння” планувалась півтора роки, бо фура була з Укрпошти...», джерело: Crimea Vox, Facebook, 03.06.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo/?fbid=681059684802552&set=pcb.681059834802537&locale> (07.06.2025).

²⁷ Джерело: Crimea Vox, Facebook, 03.06.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo/?fbid=681059714802549&set=pcb.681059834802537&locale> (07.06.2025).

(7) «*Сама не літає, а крила має...*»: Після операції «Павутина» 2025 року, коли фури стали символом нестандартних українських рішень у війні, з'явився мем, у якому вантажівку зображено з крилами та підписом: «*Сама не літає, а крила має...*» – цитатою з відомого вірша Ліни Костенко²⁸. Візуальний образ фури, перетвореної на летючий гібрид, поєднує технічну фантастику з поетичною алюзією. Мем працює на кількох рівнях: інтертекстуальному, адже залучає культурний код української поезії; візуально-гіперболічному та емоційно-компенсаційному, оскільки комічно поєднує прозаїчне (фура) і піднесене (цитата, крила), знімаючи напругу воєнного контексту. Мем демонструє типову для візуальних фейків естетику гіперреалізму, у якій за допомогою цифрової модифікації створюється фантастичний, але впізнаваний символ перемоги.

Отже, візуальні фейки в українських мемах: використовують знайомі образи і трансформують їх у сатиричні чи героїчні наративи; поєднують високий (релігійний/героїчний/поетичний) і буденний (тварини/побут) реєстри культури; виконують функції емоційної підтримки, мобілізації й символічного опору.

Іронічні фейки

Іронічні фейки – це форма створення альтернативної парадоксальної реальності, де реальні події свідомо спотворюються до рівня абсурду, гротеску або жартівливого міфу. Основна мета таких мемів – допомогти аудиторії емоційно опрацювати травматичний досвід війни через гру й постіронію.

(8) «Херсонський флот ЗСУ»: Після звільнення Херсона у листопаді 2022 року з'явилися жарти про те, що ЗСУ створили «флот» на річці Дніпро. Мем іронізує над уявною могутністю цього флоту, який фактично складався б із саморобних плотів і човнів. Візуальний опис: карта Херсона із нанесеними фігурками кораблів. Підпис: «*Херсонський військово-морський флот – панує на Дніпрі!*»²⁹. Це класичний приклад постіронії: аудиторія розуміє абсурдність твердження, але бере участь у «грі в альтернативну реальність» як способі психологічної адаптації до реальних труднощів війни.

(9) «Бандерівські голуби»: У відповідь на російські фейки про «бойових комах» чи «птахів-шпигунів» українці створили меми про голубів, які нібито знищують ворожу техніку. Текст мема: «*Увага! У небі зафіксовані бандерівські голуби. Збивають орків із мінометів!*» (фотожаба: голуби з бойовими пристроями на крилах)³⁰. Цей іронічний фейк висміює російську конспірологію та одночасно формує образ «своїх» як винахідливих і нездоланних навіть в абсурдних формах. Постіронічне подвійне кодування дозволяє глядачам одночасно сміятися і відчувати гордість за власну спільноту.

²⁸ Джерело: В. Громовий «*Сама не літає. А крила має. А крила має!*» Ліна Костенко, Facebook, 02.06.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10165429231707166&set=a.10150446349077166&locale> (05.06.2025).

²⁹ Джерело: Telegram-канал UkroMemes, [в:] <https://t.me/UkroMemes/789> (10.12.2022).

³⁰ Джерело: Telegram-канал War Memes, [в:] <https://t.me/WarMemes/1299> (18.09.2022).

(10) «Привид Києва» (рефреймінг через іронію): Спочатку «Привид Києва» був сприйнятий як серйозна героїчна легенда. Згодом меми почали іронічно перебільшувати його можливості: наприклад, твердження, що «Привид Києва» нібито зупинив російське вторгнення самотужки (*«Привид Києва змусив російську армію тікати, захопив дві бази, підписав мирний договір і врятував світ – за один день»*)³¹. Через гротеск і гумористичне перебільшення мем не руйнує героїчний образ, а навпаки – зміцнює його, роблячи «Привида» частиною колективного міфу про нездоланність України. Іронічна гіпербола стає засобом колективного самоствердження.

(11) «Болото Трампа»: Після заяви Дональда Трампа [див. приклад (4)], українська мережа відреагувала серією іронічних мемів, які доводять його слова до рівня гротеску. В одному з найпопулярніших варіантів текст мема імітує псевдологічне обурення:

*«Що значить – російські танки загрузли у болоті? А в якому такому болоті, вони ж їхали новими дорогами! І до чого тут болото, якщо всім відомо, що їм дула покрутили конотопські відьми?!»*³². Комічний ефект тут побудовано на постіронічній нарощеній абсурдності. Інший варіант цього ж іронічного сюжету подає візуальну репліку: фотоколаж із Дональдом Трампом, який стоїть у болоті по горло, з підписом: *«Якби я не застряг у російському болоті, то через п'ять годин уже був би Нобелівським лауреатом!»*³³. Тут буквальне «застрягання» в болоті стає метафорою політичної залежності та морального занурення в російські наративи. Обидва варіанти демонструють властиву іронічним фейкам постіронічну інверсію реальності, у якій висловлювання противника перекладається як самовикриття через абсурд. Через гіперболу, гротеск і гру з пропагандистською логікою ці меми трансформують фрустрацію у колективний сміх.

(12) «Книжки Малюка»: Серія мемів – фейкових обкладинок виданої нібито мемуарної книжки Василя Малюка *«Малюк і Карлсони: пригоди на аеродромах»*, де зображено очільника операції «Павутина» з собакою на тлі фури, диму та маленьких «карлсонів» у небі – тобто дронів³⁴. Інший варіант наслідує дизайн американських мотиваційних книжок, зокрема *The Art of the Deal* Дональда Трампа: тут автором виступає Василь Малюк, а назва вигаданої книги – *The Art of the вантажівка*³⁵. Комічний ефект базується на грі з культурними кліше й жанровими формами – мемуари, автобіографія, геройська сага.

³¹ Джерело: (X)Twitter-акаунт @white_crane_ua, [в:] https://twitter.com/white_crane_ua/status/153343290 (05.06.2022).

³² Джерело: Тамара Горіха Зерня, *Що значить - російські танки...*, Facebook, 17.05.2025, [в:] <https://www.facebook.com/share/p/191tPcaksC/> (20.05.2025).

³³ Джерело: З. Фішук, Facebook, 18.05.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1876204606553478&set=p.1876204606553478&type=3&locale> (20.05.2025).

³⁴ Джерело: *Crimea Vox*, Facebook, 03.06.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo/?fbid=681059644802556&set=pcb.681059834802537&locale> (05.06.2025).

³⁵ Джерело: *Crimea Vox*, Facebook, 03.06.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo/?fbid=681059644802556&set=pcb.681059834802537&locale> (05.06.2025).

Отже, іронічні фейки в українських мемах створюють альтернативну реальність, у якій воєнні події та політичні висловлювання осмислюються через гру, постіронію й гротеск. Іронічні меми не дезінформують, а переосмислюють реальність, виконуючи функцію емоційної компенсації, критичного мислення та культурного опору.

Прагматичні функції «мемних фейків»

У цьому розділі розглянемо, як різні типи «мемних фейків» виконують конкретні функції в українському цифровому просторі війни.

Психологічна компенсація

Серед мемів, що виконують функцію психологічної компенсації, окремо виділяється серія сюжетів, де реакція на воєнні події поєднується з повсякденними або інтимними ситуаціями. Такі меми демонструють, як важкі або травматичні теми стають частиною звичного, буденного досвіду і перетворюються на об'єкт колективного сміху.

(13) «Романтика й атаки» та «Оргія на Щекавиці»: Мем зображує подружню пару в ліжку: «Чоловік: *Тобі сподобалося?*. Дружина: *Дуже*. Чоловік: *Давай ще раз глянемо відео атаки на аеродром Оленья*»³⁶. Комічний ефект виникає через поєднання інтимної, буденної ситуації з воєнною реальністю, що здається радикально невідповідною контексту. У вересні 2022 року в закритій телеграм-групі з'явилася ідея провести оргію на київській горі Щекавиці у разі початку ядерної війни. Ця публікація викликала хвилю жартів та обговорень.

Ці меми дозволяють аудиторії через гумор дистанціюватися від травматичних подій, зменшити тривогу і страх та сприймати війну як контрольований іронічний сюжет, інтегрований у повсякденне життя.

Колективна мобілізація

Патріотичні меми закликають до солідарності, підтримки армії та волонтерських ініціатив, що і визначає колективну мобілізацію.

(14) Репліка до мема: «*Тепер завжди буду поступатися фурам на дорозі. А раптом вони на аеродром поспішають!!*»³⁷. У жартівливій формі мем відображає зміну поведінкових і ціннісних орієнтацій громадян: навіть буденні дії – як от поступитися дорогою – осмислюються через призму спільної мети та військової солідарності. У цьому сенсі мем фіксує перехід від індивідуального до колективного типу мислення, де перемога стає головною координатою щоденної поведінки.

³⁶ Джерело: С. Горбачов, *Вже багато де лунають пропозиції відзначати 1 червня як День Малюка*, Facebook, 01.06.2025, [в:] <https://www.facebook.com/photo?fbid=24842578051997305&set=a.313298758685242&locale> (04.06.2025).

³⁷ Джерело: *Веселі побрехеньки*, Facebook, 03.06.2025, [в:] <https://www.facebook.com/groups/591048147912424/user/100024536613267/?locale> (04.06.2025).

Сатирична критика ворога

У контексті повномасштабної війни гумор та іронія стають ефективними засобами політичної та соціальної критики. Сатиричні мему дозволяють підривати пропагандистські наративи ворога, висвітлюючи його безпорадність. Такий підхід особливо ефективний, коли реальні події набувають курйозного відтінку, дозволяючи аудиторії усвідомити слабкість противника та підкреслити винахідливість українців.

(15) «Сумні російські генерали»: Автори мема використали вірусну фотографію Бена Аффлека, на якій він стоїть із сигаретою, виглядає виснаженим, пригніченим і розгубленим. Цей образ став популярним у мережі й слугує універсальним символом безпорадності та розчарування. На мемі підпис англійською: «Russian generals that have to tell Putin a Ukrainian farmer stole their tank with a tractor»³⁸.

Нормалізація побуту

Гумористичні мему про побут під час війни допомагають людям пристосовуватися до екстремальних умов.

(16) Репліка до мема: «Коли нема світла, але є Wi-Fi через старий генератор: Український high-tech» (фото хлопця з телефоном біля бензогенератора)³⁹. Мем висміює труднощі блекаутів, одночасно підкреслюючи винахідливість українців. Через гумор відбувається зняття напруги і створення ефекту нормалізації стресової ситуації.

Конструювання народних героїв

Такі мему створюють образи локальних «героїв спротиву» – звичайних людей, які стають символами стійкості.

(17) «Баба з банкою проти дрона» (фото старшої жінки з консервною банкою і підписом: «Приземлила орківський дрон!»)⁴⁰ Мем підносить буденний акт громадянського опору до рівня героїчного, закріплюючи у масовій свідомості образ «кожен може чинити спротив».

(18) «Плитоноска Залужного» та «Залужний вимикає темряву»: Мем зображує генерала Валерія Залужного у бронезилеті («плитоноска») з підписом: «Залужний не носить плитоноску. Це плитоноска прикривається Залужним»⁴¹. Гумор і сила мема полягають у переверненні ролей, що створює образ надзвичайно стійкої, майже «супергеройської» фігури, яка символізує непохитну силу українського

³⁸ Джерело: *Ukrainians are selling used Russian Tanks on eBay*, Reddit, 03.03.2022, [в:] https://www.reddit.com/r/memes/comments/t5nfy8/ukrainians_are_selling_used_russian_tanks_on_ebay/ (05.03.2022).

³⁹ Джерело: Telegram-канал Deep Memes UA, [в:] <https://t.me/DeepMemesUA/235> (12.12.2022).

⁴⁰ Джерело: Telegram-канал People's Heroes UA, [в:] <https://t.me/PeoplesHeroesUA/315> (11.03.2023).

⁴¹ Джерело: Bukvu, *Підбірка мемів про Залужного, які витіснили мему про Чака Норріса*, Instagram, 03.09.2022, [в:] https://www.instagram.com/p/CiCr6Ibocau/?img_index=6 (11.11.2022).

спротиву. Інший мем із зображенням генерала Валерія Залужного має підпис: *«Залужний не вмикає світло – він вимикає темряву»*⁴². Комічний ефект побудований на гіперболізації звичайної побутової дії (увімкнути світло), перетвореної на символічний акт надзвичайної сили. Мемі конструюють народного героя, підкреслюючи ідею, що особистість може стати символом незламності.

Отже, «мемні фейки» виконують низку прагматичних функцій у цифровому просторі війни: вони допомагають психологічно компенсувати стрес і тривогу, стимулюють колективну мобілізацію та солідарність, висміюють ворога і підривають його пропаганду, нормалізують побут у складних умовах та створюють образи народних героїв. Через поєднання гумору, іронії та гіперболи мемі стають інструментом як емоційної підтримки, так і соціально-культурного конструювання реальності, у якій українці проявляють винахідливість, стійкість і моральну перевагу.

Висновки

У статті проаналізовано українські мемі 2022-2025 років у контексті постправди та інформаційної війни, зокрема мультимодальні «мемні фейки», які виконують низку соціально-прагматичних функцій. Дослідження демонструє, що мемна культура в умовах тривалого конфлікту є динамічним та адаптивним інструментом колективної інтерпретації подій.

По-перше, спостерігається послідовна трансформація тематичних та функціональних акцентів мемів у часі. На початковому етапі (лютий – літо 2022 р.) домінують (псевдо)інформаційні фейки та прості сатиричні мемі, що висміюють ворога, демонструючи його слабкість, абсурдність та безпорадність. Їхні функції переважно зводилися до психологічної компенсації та моральної підтримки, коли аудиторія через гумор могла дистанціюватися від стресових реалій війни.

У середині досліджуваного періоду (кінець 2022 – 2023 рр.) зростає роль візуальних фейків, що створюють гіперболізовані або гротескові образи військових і технологічних ситуацій. Візуальні мемі поєднували буденне та героїчне, використовуючи ікони, тварин і цифровий монтаж, виконуючи одночасно функції мобілізації, сатиричної критики та нормалізації побуту. У цей період аудиторія починає активно взаємодіяти з мемами, а цифровий фольклор стає формою колективної саморефлексії.

На пізнішому етапі (2024 – серпень 2025 рр.) з'являються складніші конструкції, що поєднують постіронію та культурні алюзії, т. зв. іронічні фейки. Вони демонструють вищий рівень усвідомлення ситуації та творчої гри з реальністю, зберігаючи водночас функцію психологічної компенсації, підсилюючи соціальну солідарність і створюючи національних героїв.

Отже, аналіз показує, що мемі українського цифрового простору війни не є статичними: вони адаптуються до змін у військовому, соціальному та інформа-

⁴² Ibidem.

ційному контексті. Функції мемів еволюціонують: від простого висміювання ворога до комплексного поєднання психологічної підтримки, колективної мобілізації, нормалізації побуту та конструювання народних героїв.

References

- Buijzen M., Valkenburg P., *Developing a Typology of Humor in Audiovisual Media*, "Media Psycholog" 2004, № 6 (2).
- Fine G., *The Global Grapevine: Why Rumors of Terrorism, Immigration, and Trade Matter*, Oxford 2019.
- Hutcheon L., *Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony*, London 1994.
- Kuipers G., *The Shifting Politics of Humor: Between Resistance and Reaction*, "European Journal of Cultural Studies" 2020, № 23 (4), [in:] <https://doi.org/10.1177/1367549419859315>.
- McIntyre L., *Post-Truth*, Cambridge 2018.
- Miltner K., *There's No Place for Lulz on LOLCats: The Role of Genre, Gender, and Group Identity in the Interpretation and Enjoyment of Memes*, "Journal of Visual Culture" 2018, № 15 (1), [in:] <https://doi.org/10.1177/1470412915619384>.
- Morreall J., *Comic Relief: A Comprehensive Philosophy of Humor*, Malden, MA 2009.
- Shifman L., *Memes in Digital Culture*, Cambridge 2014.
- Watts D., *Post-Truth and Propaganda in Contemporary Conflict: A Case Study of Russia's Information Operations*, „Information, Communication & Society" 2021, № 24 (10), [in:] <https://doi.org/10.1080/1369118X.2020.1787487>.
- Word of the Year 2016: post-truth*, [in:] *Oxford Dictionaries 2016*, [in:] <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>.

Online media sources:

- Saint Javelin Official* [online], humanitarian and media platform, [accessed: 12.02.2023], available at: <https://www.saintjavelin.com>
- Korrespondent.net, *Dalekobiinyky. Operatsiia Pavutyna v memakh* [Long-Range Fighters. Operation "Web" in Memes] [online], available at: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4786896-dalekobiinyky-operatsiia-pavutyna-v-memakh>

Social media sources:

- Facebook [online], materials from verified public profiles and community pages (V. Holobutsky, R. Kryvoshei, Crimea Vox, V. Hromovyi, Z. Fishchuk, Cherkaska hazeta, S. Horbachov, Tamara Horikha Zernia, Veseli pobrekhenky), posts dated May – June 2025, available at: <https://facebook.com>.
- Instagram [online], materials from public profile Bukvy, post of 03.09.2022, available at: <https://instagram.com>.
- Reddit [online], post *Ukrainians are selling used Russian Tanks on eBay*, available at: <https://www.reddit.com/>.
- Telegram [online], materials from public Ukrainian channels (War Memes, UkroMemes, Army Memes UA, Deep Memes UA, People's Heroes UA), posts published between 2022 and August 2025, available at: <https://t.me/>.

X (Twitter) [online], materials from public accounts (Saint Javelin, @white_crane_ua), posts from June–July 2022, [accessed between June–July 2022], available at: <https://twitter.com>. YouTube [online], video published by BBC News Ukraina — Trump zaiayv: yakby rosiiski tanky ne zastriahly u bahniutsi, to vony vzjaly Kyjiv za piat hodyn #shorts, 17.05.2025, available at: <https://m.youtube.com/shorts/d1Ox6-Zou18>.

NOTE ON THE AUTHOR

Анна Скорофатова — кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжнародної журналістики Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. **Публікації:** **книги:** *Ономасіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослов'янських говірках*, Луганськ 2009, 369 с.; *Атлас назв корисних рослин в українських східнослов'янських говірках*, Луганськ 2009, 339 с.; *Основи юридичної лінгвістики: навчально-методичні матеріали до курсу*, Київ 2020, 640 с. **Статті:** *Просторова варіативність фітономенів в українських східнослов'янських говірках*, „Slavia Orientalis” 2008, t. LVII, nr 4, s. 531–546; *The influence of the teacher - acmeologist's professional competence on the humanitarian gifted pupil's personality's development at foreign literature*, “Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools” 2017, № 20 (2), p. 61–70.; “Ефект Асурбаніпала” у порівняльних дослідженнях, [в:] *Сучасна філологія: теорія, історія, методологія : колективна монографія*, Рига 2024.

ORCID: 0000-0002-4036-2407

Email: anna_skor@yahoo.com

RECENZJE

Ксения Игоревна Кривошеина, МАТЬ МАРИЯ (СКОБЦОВА). СВЯТОСТЬ БЕЗ ГРАНИЦ, ISIA Media Verlag, Лейпциг 2025, ss. 348.

Najnowsza książka Kseni Kriwoszeiny (1945-), rosyjskiej emigrantki, od 1980 roku mieszkającej na stałe w Paryżu, powstała z okazji osiemdziesiątej rocznicy tragicznej śmierci św. Matki Marii (Skobcowe); 1891-1945) w obozie śmierci w Ravensbrück. Każde okolicznościowe wydanie zasługuje na szczególną uwagę, zwłaszcza że niezwykła postać rosyjskiej mniszki, jak przekonuje nie tylko zagraniczna, ale także bogata literatura rodzima, niezmiennie stanowi duchową inspirację dla chrześcijan. Św. Matka Maria stała ponad sporami konfesyjnymi, nie dzieliła wyznawców Chrystusa na prawosławnych, katolików, protestantów; nie pomniejszała roli judaizmu. Dla Niej liczyło się Pismo Święte i zawarte w Nowym Testamencie jasne przesłanie o konieczności miłości drugiego człowieka, co udowodniła najbardziej wtedy, gdy oddała swe życie w komorze gazowej za ocalenie innej współwięźniarki.

W 2015 roku, z okazji siedemdziesięciolecia śmierci św. Matki Marii ukazała się monografia Kriwoszeiny *Мать Мария (Скобцова). Святая наших дней [Matka Maria (Skobcowa). Święta na nasze dni]*¹ (Издательство «Эксмо», Москва 2015, ss. 694). Wtedy, jakże trafnie, została podkreślona w tytule opracowania aktualność postawy rosyjskiej zakonniczycy w XXI wieku przez wskazanie, że Jej rozumienie roli duchowieństwa w ekstremalnych warunkach, jakimi stały się lata hitlerowskiej okupacji we Francji – było całkowicie słuszne: zakonna modlitwa inicjowała codzienny ponadludzki wysiłek podejmowany na przykład w celu nakarmienia głodnych, ubrania potrzebujących, zapewnienia bezdomnym schronienia, oderwania kobiet upadłych od hańbiącego ich procederu i oferowania pracy, udzielania schronienia osobom poszukiwanym przez hitlerowców, łącznie ze zbiegłymi więźniami, wystawiania fikcyjnych świadectw chrztu Żydom, aby ustrzec ich przed prześladowaniem ze strony gestapo. To tylko garść przykładów mówiących o bardzo ludzkim rozumieniu przez św. Matkę Marię swego mniszego posłannictwa.

W wydaniu z 2025 roku Kriwoszeina zaakcentowała inny aspekt duchowej postawy rosyjskiej zakonniczycy: świętość bez granic, a więc to, że czas nie działa tutaj na nieko-

¹ Wszystkie tłumaczenia pochodzą ode mnie [G.O.].

rzyść wypowiedzianych przez tę samą osobę – Jelizawietę Pilenko, Jelizawietę Kuźminę-Karawajewą, Jelizawietę Skobcową i wreszcie – Matkę Marię – myśli o człowieku, jego kondycji duchowej i roli w świecie. Matka Maria to przecież osoba wykształcona, pisarka, filozofka, autorka tekstów prozatorskich, poetyckich, dramaturgicznych, znana już przed 1917 rokiem na literackich salonach Petersburga. To postać, która prowadziła odważny intelektualny dialog filozoficzny i teologiczny nie tylko z wielkimi swojej epoki. To jednocześnie matka, która straciła troje dzieci, doświadczyła zła wojny i gehenny obozu koncentracyjnego. Co ważne, zarówno na książce z lat 2015 i 2025 na okładce widnieje ten sam ujmujący wizerunek św. Matki Marii: uśmiechniętej, gotowej przytulić każdego i wziąć na siebie bolączki świata, co sugeruje, że fotografia ta miała i wciąż ma wielkie znaczenie dla autorki opracowania; dla mnie – także. Na najnowszej okładce za postacią zakonnicę widnieje szeroki biały krzyż, który niesie nowe sugestie interpretacyjne: świętość, czystość i biel stają się atrybutami rosyjskiej Męczennicy.

Dzieło z 2025 roku składa się z 10 rozdziałów, bibliografii i krótkiej informacji o autorce. Całość jest poprzedzona nieobszerną przedmową napisaną przez protojereja Andrieja Kordoczkiną i opatrzoną znamienym tytułem: *Пророчество матери Марии исполнилось* [*Prorocstwo matki Marii wypełniło się*] oraz erudycyjnym wprowadzeniem Kseni Kriwoszeiny. Tytuły poszczególnych rozdziałów wyglądają następująco: 1. *Родословная* [*Rodowód*], 2. *Начало жизни* [*Początek życia*], 3. *Петербург* [*Petersburg*], 4. *Александр Блок* [*Aleksander Błok*], 5. *В мире искусства* [*W świecie sztuki*], 6. *Беспокойные годы* [*Niespokojne lata*], 7. *Революция и гражданская война* [*Rewolucja i wojna domowa*], 8. *С любовью, верой и надеждой... к новой жизни* [*Z miłością, wiarą i nadzieją... ku nowemu życiu*], 9. *Монашество* [*Stan zakonny*]. 10. *Рождение в смерти* [*Narodziny w śmierci*]. Trzeba uczciwie powiedzieć, że rozdziały te są identyczne pod względem zawartości z pierwszą częścią monografii z 2015 roku, z niewielką różnicą leksykalną, albowiem początkowo rozdział pierwszy miał tytuł *Предки* [*Przodkowie*]), a obecnie – *Родословная*. Oba wydania rozpoczynają się więc od rodowodu doczesnego i prowadzą czytelnika przez złożone etapy biografii Matki Marii do rodowodu duchowej wieczności, wskazując na sposób praktycznej realizacji nauczania Jezusa o miłości bliźniego na co dzień.

Tytuły poszczególnych rozdziałów prowadzą od narodzin Jelizawiety Pilenko w Rydze przez etap gimnazjalnej edukacji i życia bez nagle zmarłego na atak serca ukochanego ojca (co wywołało kryzys wiary u nastolatki), pobyt w Petersburgu i zawarte tam znajomości, zwłaszcza – spotkanie z największą miłością – poetą Aleksandrem Błokiem i doznaniem uwieleniem dla niego oraz jego twórczości, pierwsze próby literackie i otaczanie się stołeczną bohemą (już jako Jelizawietą Kuźmina-Karawajewą), wielki niepokój wywołany kolejnymi rewolucjami oraz przewrotem październikowym 1917 roku i tragedią wojny domowej, pobytem na emigracji, połączonym z egzystencjalną nędzą, chorobami, śmiercią najmłodszej córki Anastazji, potem – pierworodnej Gajany w sowieckiej Moskwie i syna Gieorgija w niemieckim obozie koncentracyjnym. Czas zakonny jest ostatnim, trzynastoletnim okresem życia Matki Marii. Dla niej, chociaż obfitujący w traumatyczne zdarzenia, okazał się najważniejszy

i ukoronowany narodzinami w śmierci. Ksenia Kriwoszeina zapewniła czytelnikom wzruszającą, panoramiczną uduchowioną historię opowiedzianą od serca. Matka Maria może najwięcej zawdzięczać właśnie autorce obu wersji monografii, gdyż to ona ocaliła rosyjską mniszkę i jej dzieło od zapomnienia.

W wydaniu z 2015 roku część drugą monografii stanowiły materiały objęte nazwą *Z archiwów*, składające się na bardzo wartościowe opracowania dotyczące Matki Marii w różnych odsłonach historycznych, tematycznych i problemowych. Materiały te odślawiały m.in. najboleśniej nawet sfery biografii przyszłej mniszki, jej najbliższych, jej twórczości.

W edycji z 2025 nie ma tekstów archiwalnych, ale jest za to bogata bibliografia, którą z wielką skrupulatnością zebrała i ułożyła Kriwoszeina. Rozbiła ją na bibliografię podmiotową i przedmiotową: obie są imponujące. Bibliografia podmiotowa obejmuje dorobek Matki Marii, który ukazał się za jej życia i po śmierci, nawet ten, opublikowany w ZSRR i niekomunistycznej Rosji. Z recenzyjnej ciekawości podliczyłem, ile prac wyszło spod pióra Kseni Kriwoszeiny poświęconych rosyjskiej zakonnicy: razem 16 (książki, artykuły, wywiady). Wśród polskich autorów wymienionych w bibliografii przedmiotowej znalazło się także nazwisko piszącego tę recenzję. (Do obiegu naukowego wprowadziłem 48 prac związanych bezpośrednio i pośrednio z Matką Marią (książki, artykuły, recenzje, przekłady)). Oprócz danych o tekstach w bibliografii znalazły się odnośniki do audycji radiowych i telewizyjnych oraz wystaw, jak również dane izograficzne. Niestety nie ma w tej książce wykazu prac profesor Wandy Laszczak, która jako pierwsza przybliżyła Polakom postać rosyjskiej świętej, dedykując Jej dwa fundamentalne dzieła: w 2007² i 2016 roku³. To zauważalne przeoczenie, lecz nie usuwa ono wrażenia, że polska rusycystyka zrobiła dla Matki Marii naprawdę wiele w zbadaniu i spopularyzowaniu Jej postaci jako mniszki, myślicielki i pisarki. Niestety, badań nad rosyjską zakonnicą nie podejmuje na szerszą skalę młodsze pokolenie badaczy ani w Polsce, ani poza nią. A przecież świętość bez granic powinna się również wyrazić w dorobku naukowym, aby zachować pamięć o świętych na XXI wiek.

Grzegorz Ojcewicz
Szczytno

² W. Laszczak, *Życie znaczy „kroczyć po wodzie”*. *Studia o Matce Marii. Część pierwsza*, *Studia i Monografie*, nr 389, Uniwersytet Opolski, Opole 2007. Zob. recenzję: [G. Ojcewicz] „*Slavia Orientalis*” 2009, nr 1, s. 79-82.

³ W. Laszczak, *W kręgu Bogocześnictwa. Studia zebrane o świętej Matce Marii (Skobcowej)*. *Studia i Monografie*, nr 549, Uniwersytet Opolski, Opole 2015. Zob. recenzję: [G. Ojcewicz] „*Studia Rossica Gedanensia*” 2016, nr 3, s. 496-499.

RECENZJE

Z DZIEJÓW JĘZYKÓW WSCHODNIOŚLAWIAŃSKICH, pod red. Jana Sosnowskiego, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2024, ss. 217.

Omawiana publikacja dołącza do bogatej literatury z zakresu językoznawstwa słowiańskiego. Książka jest zbiorem trzynastu tekstów autorstwa uznanych badaczy, zajmujących się problematyką slawistyczną, napisanych w czterech językach (polskim, ukraińskim, rosyjskim i angielskim). Publikujący w tomie językoznawcy pochodzą z zagranicznych i polskich ośrodków naukowych (Nowy York, Kijów, Praga, Sofia, Wilno, Warszawa, Kraków, Łódź, Poznań, Lublin, Bydgoszcz).

Tematyka artykułów zamieszczonych w tomie jest zróżnicowana. Zbiór otwiera interesujący tekst Niny Barszczewskiej *Rozwój języka białoruskiego w kontakcie z językami sąsiednich narodów*. Zamysłem autorki jest ukazanie historycznego procesu kształtowaniu się języka białoruskiego. W punkcie wyjścia, jak zauważa, współistniały trzy języki: starobiałoruski, cerkiewnosłowiański oraz cerkiewnosłowiański redakcji starobiałoruskiej. Badaczka stoi na stanowisku, że współczesny język białoruski ma wiele wspólnych cech z językiem starobiałoruskim, zarówno na poziomie fonetycznym, morfologicznym, jak i leksykalnym. Odrzuca tezę, jakoby XVII-XVIII wiek był białą plamą w historii rozwoju języka białoruskiego oraz pogląd o braku kontynuacji pomiędzy językiem starobiałoruskim, a współczesnym białoruskim, wyrosłym z miejscowych gwar. Oddziaływanie sąsiednich języków jest ukazane w perspektywie diachronicznej, również na tle czynników pozajęzykowych – historycznych i kulturowych.

W artykule Zofii Szwed *Имена существительные консонантного склонения в Евангелии Но 7 из собрания РГАДА ф 381* poddano wszechstronnej analizie językowej rzeczowniki z dawnymi tematami spółgłoskowymi, odnotowane w rękopisie Ewangeliarza nr 7, przechowywanego w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych. Celem dociekań autorki było nie tylko zbadanie ewolucji systemu deklinacyjnego języka rosyjskiego w zakresie tematów konsonantycznych, lecz także próba ustalenia chronologii zabytku. Badanie wykazało, że tekst powstał prawdopodobnie w XIII wieku. Mocną stroną opracowania jest osadzenie analizy w szerokim kontekście studiów nad zabytkami piśmiennictwa staroruskiego.

Tematem tekstu *Соловецкий список „Хроники” Георгия Амартола* autorstwa Rostislava Stankova jest porównanie cech językowych dwóch kopii *Kroniki* Jerzego

Hamartolosa. Publikację ze zbioru Pogodina (nr 1432, f. 588, RNL), datowaną na XVI stulecie, skonfrontowano z udostępnioną kopią sołowiecką (nr 83/83, f. 717, RNL), powstałą w XV wieku. Uwaga badacza skupia się na cechach ortograficznych zabytków, a szczególnie na użyciu w nich litery duży jus. Różnica w zakresie dystrybucji tej litery stała się dla niego przesłanką, aby wysunąć hipotezę, że tekst sołowiecki powstał na podstawie późnego odpisu starobułgarskiego, którego podstawą była wczesna kopia staroruska.

Kolejnym artykułem zamieszczonym w zbiorze jest tekst Sergejusa Temčinas *Датировка оригинала руськомовных учительных евангелий: отражение польской Библии Леополиты (1561) в Скотарском списке (1588)*. Celem opracowania jest ustalenie chronologii niezachowanego oryginału ruskiego manuskryptu, będącego podstawą rękopisu skotarskiej ewangelii dydaktycznej z 1588 roku. Do analizy językowej wybrano próbkę badawczą w postaci fragmentu Ewangelii według św. Jana (20,19–31), czytanej w niedzielę Tomaszwą. Porównanie odpowiedniego fragmentu rękopisu z tekstem pierwszego wydania *Biblii Leopolicy* (1561), pozwoliło badaczowi wysunąć wniosek o niewątpliwym wpływie polskiej edycji na zaginiony oryginał manuskryptu, a jednocześnie datować go na rok 1561.

Halyna Naienko jest autorką interesującego artykułu *Український переклад церковнослов'янського декрету Ферраро-Флорентійської унії 1439 року*. Badaczka podjęła się tłumaczenia na współczesny język ukraiński cerkiewnosłowiańskiego tekstu dekretu unii ferraro-floreckiej z 1439 roku, ważnego dokumentu z punktu widzenia historycznych relacji między chrześcijaństwem zachodnim i wschodnim. Zabiegi translatorskie autorki zostały skonfrontowane z wydaniem w 2016 roku tłumaczeniem tekstu unii z języka łacińskiego, dokonany przez Rostysłava Parańko. Powstały w wyniku tego przekład dobrze odzwierciedla specyfikę oryginału dokumentu, a jednocześnie świadczy o możliwości odtworzenia (cerkiewnosłowiańskiego) aparatu terminologicznego teologii we współczesnym języku ukraińskim.

Przedmiotem dociekań Vladislava Knolla w artykule *„The story of the Moldavian Tradition” from the 18th century: the Church Slavonic original and its Russian translation* są cechy językowe tekstu cerkiewnosłowiańskiego oryginału *Opowieści o tradycji mołdawskiej* oraz jego tłumaczenia na język rosyjski. Dzieło, powstałe w 1723, a przetłumaczone w 1830 roku, stanowi przykład jednego z ostatnich oryginalnych utworów cerkiewnosłowiańskich z krajów rumuńskojęzycznych. Autor dokonał wszechstronnej analizy cech językowych obu wersji zabytku, interesowały go również strategie zastosowane przez tłumacza, który podjął się przekładu tekstu na język, zawierający słownictwo w znacznym stopniu pokrywające się z językiem oryginału. Zdaniem badacza, obie wersje zostały sporządzone przez osoby mówiące po ukraińsku w Mołdawii na zachód od Prutu.

Ciekawe ustalenia przynosi opracowanie Lidii Hnatiuk *Втрачені й архайчні вигуки з мовної практики українців минулого*. Autorka, bazując na materiale wyekscerpowanym ze słowników historycznych i tekstów intermediów, omawia problem wykrzykników, odnotowanych w mowie Ukraińców w XVII-XVIII wieku. W świetle jej ustaleń, rzucających nieco światła na specyfikę świata językowego dawnych

Ukraińców, mamy do czynienia z występowaniem trzech grup wykrzykników: 1) jednostek znanych współczesnemu użytkownikowi języka, 2) postaci zawierających elementy reduplikowane, 3) form z członem *Bor > Bir* (*Boh > Bih*). Badaczka zaznacza, że mimo, iż wykrzykników tych współcześnie się nie używa, są rozumiane przez nosicieli języka, dla których wewnętrzna postać owych jednostek jest często nieprzejrzysta.

Artykuł Teresy Pluskoty *Nazwy dzierzawcze w toponimii Braclawszczyzny od XVI do XVIII wieku* stanowi kontynuację badań autorki nad historycznymi nazwami miejscowymi Ukrainy w I Rzeczypospolitej. Bazę materiałową opracowania stanowi *Słownik nazw miejscowych i ich wariantów od XVI do XVIII wieku. Województwo belskie, ruskie, wołyńskie, podolskie i braclawskie* (wydany przez badaczkę w 2019 roku) oraz *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. W wyniku przeprowadzonej analizy toponimów udało się rozszerzyć i uszczegółowić badane wcześniej problemy. Ważną konkluzją jest stwierdzenie autorki, że nazwy dzierzawcze Braclawszczyzny wpisują się w ogólne tendencje rozwojowe toponimii Ukrainy w tym okresie. Świadczą o tym szczegółowe ustalenia poczynione przez badaczkę, wśród których należy wymienić m. in.: maskulinizację nazw z sufiksem *-iv*, zastępowanie toponimów z sufiksem *-iv* nazwami z formantem *-ivka*, występowanie zapisów pełnych polskich form imion chrześcijańskich w XVII i XVIII stuleciu. Toponimia tego terenu, jak zauważa badaczka, ma także specyficzne cechy, do których należy duża produktywność formantu *-ivka* w XVII i XVIII wieku oraz mniejszy udział elementów polskich w tworzeniu nazw.

Interesujące ustalenia badawcze przynosi opracowanie Rafała Zarębskiego *Kwestia ruskich wpływów leksykalnych w XVI-wiecznym piśmiennictwie polskim (na przykładzie rzeczownika nog)*. Językoznawca, opierając się na dostępnych materiałach źródłowych, dokonał analizy etymologicznej oraz leksykograficznej niewystępującego we współczesnym języku polskim, a obecnego w XVI-wiecznej polszczyźnie słowiańskiego rzeczownika *nog*. Już w tym stuleciu jego częstszym odpowiednikiem semantycznym był genetycznie obcy wyraz *gryf*, który jako jedyny przetrwał do czasów współczesnych. Autor wskazał na dwa niezależne kierunki, z których dotarł do Polski leksem *nog* – zachodniosłowiański (czeski) oraz wschodniosłowiański. Badacz zauważył, że forma ta w polskich przekładach Biblii miała źródła czeskie, natomiast w rękopiśmiennym przekładzie *Historii Aleksandra* z 1510 roku – wschodniosłowiańskie.

Artykuł Feliksa Czyżewskiego *Czy nazwisko Bessaraba jest rusycyzmem? Przyczynek do biografii Iwana W. Bessaraby, autora monografii „Матеріалы для этнографіи Сѣдлецької губерніи [Materiały dla etnografii guberni siedleckiej]”* jest znakiem przykładem studium antroponimicznego, w którym analizie poddano wybraną jednostkę onimiczną. Bazę materiałową, będącą podstawą dla analizy językowej nazwiska rodziny etnografa, stanowiły: metryka chrztu w parafii greckokatolickiej w Łomazach z 1847 roku (w języku polskim) oraz zapis z tabeli likwidacyjnej wsi Lubenka z 1867 roku (w języku rosyjskim). Materiały źródłowe zostały wyekscerpowane z Archiwum Państwowego w Lublinie. Badanie antroponimiczne przeprowadzono w oparciu o bardzo szeroki kontekst egzemplifikacyjny (zbadano frekwencję nazwiska *Bes-*

saraba/Besaraba/Basaraba w Polsce i na Ukrainie). Autor, stosując metodę filologiczną i posługując się materiałem archiwalnym, ustalił, że antroponim *Bessaraba* jest rusycyzmem, wobec pierwotnego, funkcjonującego w lokalnym mikrosystemie antroponimicznym i usankcjonowanego miejscową tradycją nazwiska *Basaraba*.

Kolejnym opracowaniem zamieszczonym w recenzowanym zbiorze jest tekst Anny Iacovou *O języku aktów metrykalnych z przełomu XIX i XX wieku na tle zróżnicowania religijno-społecznego mieszkańców Łodzi*. Dynamiczny rozwój Łodzi na przełomie XIX i XX wieku przyczynił się do powstania ogromnej dokumentacji źródłowej, która jest doskonałym materiałem do badań językowych. Badaczka przeanalizowała sporządzone w języku rosyjskim akty metrykalne Kościoła rzymskokatolickiego, mariawickiego i ewangelickiego z lat 1895-1908. Poddane badaniu teksty, pomimo różnorodności narodowości i wyznań, mają ustaloną formułę i wykazują podobieństwo treściowe. Istotnym ustaleniem badawczym autorki artykułu jest ujawnienie błędów ortograficznych i gramatycznych, wynikających z wpływu polszczyzny na pisane w języku rosyjskim dokumenty urzędowe z terenu zaboru rosyjskiego.

Ciekawy tekst Władimira Miakiszewa „Наиболее чувствительный пункт польского правописания...” в свете одной генеалогической проблемы jest próbą odpowiedzi na pytanie o przyczyny różnic pisowni tożsamyh genetycznie postaci nazwiska: *Maryański* – *Maryjański* – *Marjański* – *Mariański*. Autor poddał analizie językowej warianty antroponimu w XIX i XX-wiecznych tekstach polskojęzycznych oraz w zapisach sporządzonych w języku rosyjskim na ziemiach polskich. Językoznawca wykluczył wpływ czynników ekstralingwistycznych i stosowanych praktyk translatorycznych na wykształcenie się różnych form tego miana. Zdaniem badacza, zmienność zapisu wynikała z konieczności dostosowania postaci onimu do zasad postulowanych przez reformy polskiej ortografii.

Tom zamyka artykuł Andrija Danylenko *Знеголошувати чи не знеголошувати? До історії одної полеміки між харківськими мовознавцями кінця XX століття*. Językoznawca odnosi się w nim do dyskusji, która toczyła się na przełomie XX i XXI wieku między charkowskimi lingwistami: Serhijem Doroszenką i Olhą Muromcewą. Dotyczyła ona jednego z aspektów ortoepii ukraińskiej, a mianowicie ubezdźwięcznienia spółgłosek dźwięcznych przed spółgłoskami niesonornymi lub na końcu wyrazu. Autor tekstu, wobec zreferowanych poglądów dwojga badaczy, przyjmuje stanowisko kompromisowe, stwierdzając, że w gwarach ukraińskich mamy do czynienia z przejściem od fonemicznej opozycji intensywności, która została zachowana szczególnie na południowo-wschodniej i północnej Ukrainie, do fonemicznego systemu dźwięczności z neutralizacją przed spółgłoskami niesonornymi w ukraińskich gwarach południowo-zachodnich.

Podsumowując to omówienie, należy zauważyć, że tematyka większości artykułów zamieszczonych w recenzowanej książce koncentruje się wokół zagadnień historii języka, ale są również teksty nawiązujące w różnym stopniu do współczesności. Trzeba przyznać, że opublikowane artykuły przynoszą wiele ważnych ustaleń, wzbogacających dorobek badawczy językoznawstwa słowiańskiego. Mimo, iż opracowanie przeznaczone jest przede wszystkim dla specjalistów z tej dziedziny, można je polecić

również badaczom z zakresu innych nauk humanistycznych. Książka powinna dotrzeć nie tylko do profesjonalistów, ale również do wszystkich zainteresowanych szeroko pojętą tematyką języków słowiańskich. Wypada mieć nadzieję, że tom wpisze się na trwałe w bibliografię językoznawstwa słowiańskiego, na co niewątpliwie zasługuje.

Piotr Złotkowski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

RECENZJE

Anna Stasienko, ZJAWISKO PARCELACJI WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU ROSYJSKIM I POLSKIM, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego: 2024, ss. 240.

The subject of Anna Stasienko's monograph is the phenomenon of parceling in contemporary Russian and Polish. Parceling can be considered a feature of expressive syntax, used to stylise spontaneous spoken language and to emphasise parts of the text that the writer considers important. This topic should be regarded as significant, as the criteria for distinguishing instances of parceling remain unclear and ambiguous. Although the phenomenon has been described in some detail within Russian linguistics, the term itself is not included in Polish linguistic terminology dictionaries. This may be due to the fact that, under the influence of spoken language, new issues continually emerge in the literary language that require scholarly description and analysis. Stasienko's monograph offers such an examination and interpretation.

Stasienko conducts a comprehensive analysis of parceling, i.e., the intentional division of a statement into independent phrases separated by a full stop (or another sentence-final punctuation mark), in two Slavic languages: Russian and Polish. The parceled structure consists of a primary (main or parent) component and a secondary element called a parcellator. The main component is a syntactically and semantically complete sentence that serves as the structural core of the entire utterance, including the parcellator. The parcellator follows a pause, typically marked by a full stop, and is syntactically dependent on the parent clause. Although it is closely connected to the main clause, it cannot function independently as a self-contained communicative unit. The dissertation aligns with contemporary research trends in systemic-structural, pragmalinguistic, and comparative linguistics, aiming to provide a functional and contrastive analysis of the phenomenon. The author demonstrates well-developed analytical skills. A detailed analysis of the collected material enabled the formulation of original insights and conclusions, presented in a clear and unambiguous manner.

In Polish linguistic literature, various terms have been used to describe the unit known in Russian linguistics as *парцеллам* (a parcellator), including: *wyodrębniony interpunkcyjnie człon* (a punctuated clause), *usamodzielniony człon* (an independent clause), *usamodzielnione zdanie* (an independent sentence), *człon wyodrębniony*

(a clause separated as an utterance). However, it should be emphasised that these terms have not been the subject of dedicated studies, but appear only marginally in discussions of other syntactic issues. Moreover, none of the aforementioned terms has become firmly established in Polish linguistic terminology. Due to this terminological ambiguity, the author faced the challenging task of identifying the key features of the phenomenon of parceling based on existing theoretical literature in the field of linguistics. Consequently, Stasienko distinguishes between the presence of a base part and a parceled part, which are separated by a full stop or other punctuation mark that ends the sentence (referred to as a parcellator). Other features include the placement of the parcellator after the main part – in postposition – and the possibility of replacing the divided construction with its undivided, semantically equivalent version, devoid of expressive value.

The work stands out for its clear and well-considered structure. The sequence of the chapters reflects a coherent and logically organised framework. The monograph comprises an introduction (pp. 7–15), four main chapters subdivided into detailed sections, a conclusion (pp. 203–209), a list of sources (pp. 210–211), and a bibliography (pp. 212–223). The introduction defines the phenomenon of parceling and outlines its linguistic and pragmatic context. Chapter 1 (pp. 16–57) systematises existing knowledge of the phenomenon, drawing on Russian and Polish linguistic literature. Chapter 2 (pp. 58–147) is devoted to the analysis of parceling in simple sentences, while Chapter 3 (pp. 148–178) discusses parceling in complex sentences, both coordinate and subordinate. The fourth chapter (pp. 179–202) examines the semantic and pragmatic determinants of the phenomenon. Chapter 4 is particularly noteworthy and valuable, as the author identifies the following semantic-pragmatic types of parceling: explanation, specification, extension, generalisation, distinction, reinforcement and intensification, and correction. These relationships are illustrated using clear yet vivid diagrams, and the author's ability to perceive and differentiate such subtle nuances of meaning reflects a remarkable degree of linguistic sensitivity. The thesis also includes an index of graphic elements (p. 224), as well as summaries in both Russian (pp. 225–233) and English (pp. 234–240).

The research material is drawn from original, untranslated Russian and Polish literary works from the 20th and 21st centuries. Both languages are accorded equal status in the analysis, with neither serving as the default or primary language. The order of presentation – Russian followed by Polish – has been adopted solely for the sake of organisational clarity. The total volume of analysed texts, from which examples of parceling were extracted, amounts to approximately 7,000 pages in each language (including contemporary novels, novellas, and short stories). It should be emphasised that extracting examples from such a corpus was not a straightforward task, as it required careful, ongoing evaluation of individual constructions in terms of their syntactic properties, often in relation to a broader context. However, no information is provided regarding the total number of examples collected. More comprehensive statistical data would enable an assessment of the extent to which parceling constitutes a common phenomenon in the two languages compared, and would facilitate a compar-

ison of its frequency across texts in both languages. It would also be beneficial to supplement the analysis with data on the number of examples extracted from individual texts. This would make it possible to determine whether parceling might be a feature of a particular writer's idiolect.

The bibliography comprises of approximately 200 items. These include monographs and scholarly articles, as well as dictionaries and encyclopaedias, primarily in Russian and Polish. The extensive subject literature has made it possible to create a comprehensive account of the phenomenon of parceling, reflecting a range of theoretical and empirical perspectives.

The analysis conducted by Stasienko has demonstrated that parceling, as a means of expressive syntax, plays an important role in the structure of utterances in Russian and Polish. It frequently co-occurs with other stylistic devices and serves to stylise spontaneous spoken language. Parceling can occur in both simple and complex sentences but does not function independently; it is only comprehensible in connection with the parent clause. It may take various forms, ranging from a single word to more or less complex word combinations, and even parts of complex sentences. Parceling enables the author to expressively highlight a fragment of speech, prevents syntactic monotony, enhances textual clarity, promotes its conciseness and fulfils a range of pragmatic functions.

The analysis confirms that this unconventional use of full stops is associated with a tendency to reflect spoken language in writing, reproducing its characteristic intonation and pauses, which enable the speaker to revise their utterance or consider what to say next. Parceling also serves as a means of compressing the text: the message is divided into less complex segments, allowing each element to stand out and enabling the recipient to focus their attention on each part separately.

The functioning of parceling in Russian and Polish exhibits many similarities. Nevertheless, this phenomenon has not previously been described in a contrastive context, making the presented monograph a valuable contribution to linguistics.

In summary, it should be noted that the monograph addresses a relevant and timely issue, given that the phenomenon of parceling has not yet been examined in a comparative Russian-Polish context. While Russian linguistics has a relatively rich body of literature on this subject, Polish linguistic scholarship has not yet developed a comprehensive and consistent approach to parceling, as evidenced by the lack of a uniform terminology in earlier attempts to define and describe it. There was, therefore, a clear need for a systematic account – one which this monograph successfully provides. It may serve both as a source of inspiration and a foundation for further inquiry. This study represents a significant contribution to the fields of contrastive linguistics and expressive syntax. It proposes a standardised terminology and a descriptive model of parceling that may prove valuable in both linguistic and didactic research. The publication offers primarily cognitive value, while also serving as an example of the effective application of the methodological apparatus of comparative syntax, semantics, and linguistic pragmatics. The most significant achievement of Anna Stasienko's monograph lies in its focus on the phenomenon that has transitioned from colloquial

speech into literary language. The comparative analysis of Slavic languages enables the identification of both similarities and differences in the segmentation of simple and complex sentences, as well as in the semantic and pragmatic conditioning of this phenomenon in Russian and Polish.

Anna Rudyk
Uniwersytet Rzeszowski

SPRAWOZDANIE

SEMINARIA DOKTORANCKIE „LINGWISTYKA PONAD GRANICAMI. POLSKA-UKRAINA”

Kształtowanie młodej kadry naukowej jest zadaniem ważnym, potrzebnym i obowiązkowym dla nauczycieli akademickich, ale wiąże się także z trudnościami – jak zachęcić młodzież do współpracy, znaleźć tematy, które będą ciekawe i absorbujące, takie, które pomogą zintegrować młodych naukowców. Uwzględniając powyższe założenia, postanowiłyśmy zaproponować doktorantom wspólną przestrzeń do spotkań i dyskusji. Tak zrodził się zamysł seminariów doktoranckich „Lingwistyka ponad granicami”, które w tej edycji przewidują współpracę młodych adeptów nauki z Polski i Ukrainy.

Projekt został zainicjowany przez dr hab. Svitlanę Romaniuk, prof. UW, która koordynuje projekt z ramienia Instytutu Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, we współpracy z prof. dr hab. Natalią Kostusiak, koordynatorką z Katedry Języka Ukraińskiego i Lingwodydaktyki Wołyńskiego Uniwersytetu im. Łesi Ukrainki. Realizacja projektu odbywa się w ramach obowiązującej umowy o współpracy pomiędzy obiema jednostkami i przewiduje szeroki zakres współpracy międzyinstytucjonalnej. Pomyśl zaowocował planem działań, obejmującym cykliczne seminaria doktoranckie w okresie 2025-2027. Program wydarzeń przewiduje spotkania doktorantów z obu uczelni oraz ich promotorów, podczas których młodzi badacze przedstawiają wyniki własnych badań, kierunki i możliwości rozwoju naukowego oraz wezmą udział w moderowanych dyskusjach wspierających ich dalszy rozwój akademicki.

Celem projektu jest przekazywanie i wymiana doświadczeń związanych z realizacją projektów doktorskich dotyczących aktualnych zagadnień lingwistycznych, m.in.: rozwoju języków (ukraińskiego, polskiego i innych), neologii i neosemantyki, lingwistyki kognitywnej, socjolingwistyki, politolingwistyki, dyskursu medialnego i politycznego, dialektologii, glottodydaktyki. Problematyka wystąpień jednak przedstawiana jest w ujęciu szerszym, m.in. z uwzględnieniem metodologii i osiągnięć nauk pokrewnych – literaturoznawstwa, kulturoznawstwa, filozofii, historii, socjologii, politologii.

Planując harmonogram spotkań, wzięłyśmy pod uwagę dotychczasowy rozwój doktorantów, zaczynając od najbardziej doświadczonych, tak, aby wspomóc początkują-

cych. W roku 2025 zaplanowano 8 spotkań, począwszy od inauguracyjnego, na którym przedstawiłyśmy założenia, plany i oczekiwania wobec uczestników. Kolejne spotkania obejmują prezentację tematów badawczych, nad którymi pracują doktoranci, oraz dyskusje i konsultacje po ich wystąpieniach.

W dniu 28 lutego 2025 roku wyniki swoich czteroletnich badań przedstawiła doktorantka Maria Biławicz, przygotowująca pracę pod kierunkiem prof. Svitlany Romaniuk. Badaczka przedstawiła prezentację pt. *Використання методики анкетування у викладанні польської мови студентам з України (Wykorzystanie badań ankietowych w nauczaniu języka polskiego studentów z Ukrainy)*. Wystąpienie dotyczyło problemów komunikacji międzykulturowej, pojawiających się w trakcie nauczania języka polskiego studentów z Ukrainy. Punktem wyjścia była analiza wyników badań ankietowych, które umożliwiły identyfikację najczęstszych trudności językowych i kulturowych. Przedstawiono analizę odpowiedzi studentów z Ukrainy studiujących na Uniwersytecie Warszawskim i uczęszczających na lektorat języka polskiego. Celem badania było określenie typów jednostek językowych sprawiających im największe trudności. Zaprezentowano analizę odpowiedzi oraz planowane dalsze etapy projektu badawczego. Zwrócono uwagę na możliwość praktycznego wykorzystania wyników w doskonaleniu metod nauczania języka polskiego jako obcego.

28 marca 2025 roku Julia Masłowa, doktorantka pod opieką prof. Natalii Kostusiak, zaprezentowała wyniki swojego badania pt. *Lingwokognitywne i komunikacyjno-pragmatyczne wymiary ukraińskojęzycznego dyskursu prasowego w okresie wojny*. W referacie poruszyła problem werbalizacji i wizualizacji wojny rosyjsko-ukraińskiej, skoncentrowała się na rozwoju ukraińskiego słownictwa, scharakteryzowała neonominaacje oraz przeanalizowała memy, karykatury i komiksy polityczne w kontekście semiotyki i ich emocjonalnego oddziaływania – jako reprezentacje współczesnych taktyk komunikacyjnych oraz środki eksplikacji tożsamości ukraińskiej w warunkach wojny.

Wizyta Svitlany Romaniuk na Wołyńskim Uniwersytecie im. Łesi Ukrainki w dniach 24-25 kwietnia 2025 roku była okazją do refleksji nad rozwojem wspólnych projektów, powstały idee wspólnych publikacji i zacieśnienia współpracy. Dla uczestników z Ukrainy, mających ograniczone możliwości podróżowania w czasie wojny, była to doskonała okazja do osobistego spotkania.

W dniu 6 czerwca 2025 roku podsumowanie prac nad projektem doktorskim, który jest obecnie przygotowywany do obrony, przedstawiła Katarzyna Gajda, doktorantka prof. Svitlany Romaniuk. Zaprezentowała temat *Nowoczesne technologie w nauce języków obcych na przykładzie aplikacji mobilnych*. W wystąpieniu omówiła rolę aplikacji mobilnych w hybrydowym nauczaniu języków obcych, w szczególności języka rosyjskiego. Przedstawiła rozwój metody CALL – od podejścia behawiorystycznego i komunikacyjnego po podejście zintegrowane – oraz wyjaśniła miejsce MALL jako poddziedziny mobilnego nauczania. Zaprezentowała wyniki pilotażu i badania CAWI, w którym 600 studentów oceniło wpływ narzędzi takich jak Duolingo, Kahoot i Quizizz. Omówiła preferencje badanych, rolę nauczyciela jako mentora, a także wyzwania związane z modą na nowe technologie i potrzebą odpowiedniego przygotowania kadry dydaktycznej.

Dzięki wsparciu programu *Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza* na Uniwersytecie Warszawskim, w dniach 28 czerwca – 2 lipca 2025 roku udało się zrealizować kolejne spotkanie stacjonarne – tym razem w Warszawie. Uniwersytet Warszawski odwiedziła prof. Natalia Kostusiak, a czterodniowe spotkanie wypełniły liczne konsultacje i rozmowy z doktorantami – zarówno aktualnymi, jak i tymi aspirującymi. Uczestniczyli m.in.: Katarzyna Gajda, Philip Mierzwa, Agnieszka Lewczuk, Bogdan Stus. Był to czas intensywnych rozmów, omawiania planów i dalszego rozwoju projektu.

26 września 2025 roku na seminarium wystąpili Wadym Kobylko i Dmytro Kostusiak, których badania dotyczą dialektów. Wadym Kobylko analizuje zjawiska językowe na różnych poziomach w gwarach wschodniopoleskich Ukrainy. Badania oparte są na folklorystycznych tekstach z XIX-XXI wieku, odzwierciedlających artystyczny styl języka gwarowego. Szczegółowa analiza materiału pozwala na wyodrębnienie cech gwar, ich systematyzację i opis. Dmytro Kostusiak bada system składniowy gwar wołyńsko-poleskich, koncentrując się na elementach wyróżniających mowę tego regionu. Dokonuje analizy relacji formalno-składniowych, komunikacyjno-pragmatycznych, stylistycznych i innych. Główne cele jego badań to parametryzacja środków wyrażania członów zdania oraz analiza ich funkcji i zgodności z normatywnymi formami języka literackiego.

21 listopada 2025 roku Philip Mierzwa przedstawił refleksje nt. zmian w polityce językowej Ukrainy i statusu języka ukraińskiego po 30 latach niepodległości. Omówił ustawę o języku ukraińskim z 2019 roku w kontekście standardów europejskich, porównał ją z politykami językowymi Polski i Mołdawii. Zajął się również zagadnieniem postrzegania tej polityki jako dyskryminującej i jej wpływem na prestiż języka oraz integrację Ukrainy z UE. Wykorzystał podejście interdyscyplinarne, łącząc językoznawstwo, socjologię i prawo.

Na rok 2026 zaplanowano kolejne wydarzenia. W styczniu Oleksandr Demydiuk i Oleh Zlotko wygłoszą referaty o językowej reprezentacji wojny. Demydiuk przeanalizuje teksty mediów wołyńskich, badając jednostki językowe pod kątem wpływu czynników zewnętrznych, adaptacji, realizacji intencji i ładunku emocjonalnego. Zlotko skupi się na odzwierciedleniu wojny w poezji, analizując środki językowe z perspektywy koncepcyjnej, emocjonalnej i etnopsychologicznej. W marcu 2026 roku Agnieszka Lewczuk, doktorantka Szkoły Nauk Społecznych UW, przedstawi badania dotyczące kulturowego-politycznego obszaru Korei. W maju 2026 Orest Stasiuk omówi system odmiany czasowników w gwarach zachodniopoleskich – archaiczny sposób tworzenia form czasownikowych zachowany w gwarach nadbużańskich, wołyńskich i innych. W czerwcu 2026 Bogdan Stus zaprezentuje temat *Wizerunek ukraińskich migrantów wojennych w polskim dyskursie publicznym w latach 2022-2025*. Przeanalizuje język wypowiedzi politycznych, ich argumentację, użycie metafor i kluczowych fraz. Materiał badawczy stanowić będą publikacje w mediach społecznościowych polskich polityków.

Dalsze spotkania będą planowane tak, aby nowi uczestnicy mogli przedstawić swoje plany badawcze, a ci przygotowujący się do obrony – podsumować efekty pracy.

Projekt stał się przestrzenią, która łączy i wspiera młodych naukowców, umożliwia im wymianę poglądów i doświadczeń.

Okazało się, że pomysł zasługuje na kontynuację i rozwój – zarówno spotkania online, jak i dwa dotychczasowe spotkania stacjonarne mają istotny wpływ na rozwój młodych badaczy. Znajdują oni przestrzeń do rozmowy, poznają się i odkrywają siłę networkingu. W przyszłości planowane jest poszerzenie zasięgu seminariów o inne ośrodki naukowe. Bazując na dotychczasowych, pozytywnych doświadczeniach, wierzymy, że w kolejnych edycjach dołączą uczestnicy z innych uczelni.

Svitlana Romaniuk
Uniwersytet Warszawski

Nataliia Kostusiak
Волинський національний університет імені Лесі Українки